

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ
YANINDA DÖVLƏT İDARƏÇİLİK AKADEMİYASI

İSAXAN VƏLİYEV

AİLƏ HÜQUQU

Dərslik

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Tədris-Metodik Şurasının 18 aprel 2023-cü il tarixli qərarı ilə (Protokol №7) dərslik kimi təsdiq edilərək çapa məsləhət görülmüşdür.

“Elm və təhsil”

Bakı – 2023

- Müəllif:** **İsaxan Vəliyev**
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Hüquq kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
- Elmi redaktor:** **Fərhad Abdullayev**
Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyə Məhkəməsinin sədri, hüquq üzrə elmlər doktoru
- Rəyçilər:** **Zaur Məmmədov**
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademik Ziya Bünyadov adına "Şərqşünaslıq" institutunun "Şərq ölkələrinin tarixşünaslığı" şöbəsinin baş elmi işçisi, hüquq üzrə elmlər doktoru, dosent
- Fəxrəddin Nağıyev**
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Hüquq kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar müəllim
- Seyfulla Aslanov**
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Hüquq kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
- Fərhad Ələkbərov**
Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Övladlığötürmə siyasəti şöbəsinin müdiri

Ailə hüququ. Dərslik.

Bakı, "Elm və təhsil", 2023, 376 səh.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi və ailə hüququ sahəsində digər normativ hüquqi aktlar, eləcə də bu sahədə mövcud olan elmi-nəzəri materiallar əsasında tərtib edilən dərslikdə ailə hüququnun institutları: nikah, ər-arvadın hüquq və vəzifələri, valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri, aliment öhdəlikləri, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə formaları, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə yaranan ailə-hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətləri və vətəndaşlıq vəziyyəti aktları ilə bağlı məsələlər təhlil edilmişdir.

Dərslik tələbələr, müəllimlər, hüquqşünas alimlər, təcrübə işçilər, ailə hüququ sahəsində araşdırma aparan tədqiqatçılar da daxil olmaqla, geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

3706000000

N-98-2023 qriffi nəşr

© İsaxan Vəliyev , 2023

*Dərslük ümummilli lider
Heydər Əliyevin anadan olmasının
100 illiyinə həsr edilmişdir.*

**Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin
“Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
SƏRƏNCAMI**

2023-cü il mayın 10-da Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir.

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olmuşdur. Tariximizin gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bir məqsədə yönəltməklə tarixi yad-

daşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdürki və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevrilmişdir.

Böyük siyasi iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik olan Heydər Əliyevin tükənməz dövlət idarəçiliyi istedadı onun SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi çalışdığı və irimiqyaslı layihələr həyata keçirdiyi illərdə özünü bir daha parlaq surətdə təzahür etdirmişdir. Heydər Əliyev bütün varlığı ilə sevdiyi və canından əziz bildiyi doğma xalqının mənafeələrini daim önə çəkmiş və respublikamızın inkişafı üçün malik olduğu bütün imkanlardan istifadə etmişdir.

Zamanın hökmü ilə ötən əsrin 90-cı illərində dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Ermənistanın təcavüzü, xarici təzyiqlər və daxili çəkişmələr üzündən dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək və dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Taleyimizin həll olunduğu ağır bir zamanda xalqın təkidli tələbinə səs verərək yenedən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev doğma Vətənin xilasını naminə misilsiz fədakarlıq nümayiş etdirmiş, ölkəmizi ictimai-siyasi pərakəndəliyin və anarxiyanın məngənəsindən qurtarmış, bütün sahələrdə müşahidə olunan dərin tənəzzülün qarşısını almış, yenedən qurduğu və hər cür qəsdlərdən qoruduğu dövlətin dayanıqlı inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi illəri xalqımızın nadir tarixi imkandan faydalanaraq, böyük əziyyətlər bahasına öz müstəqilliyini əbədi və dönməz etdiyi taleyüklü mərhələdir.

Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təəcəssümü olmuşdur. Geniş bilik və dərin təcəkkür sahibi olan Heydər Əliyev düşünölmüş və cəsaratli qərarları ilə təcəcə müstəqillik dövründə deyil, bütün dövrlərdə Azərbaycan ictimaiyyətini ən ciddi şəkildə düşündürən məsələləri uğurla həll etmişdir. Ulu Öndər cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri arasında üzvi bağlılığı aydın görərək, müəllifi olduğı milli inkişaf strategiyasında ictimai, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənleşdirmiş və məharətlə həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin milli neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində xalqımız öz təbii sərvətlərinin tam sahibinə çevrilmiş və qısa müddətdə ölkəmizin inkişafına güclü təcəkan verən resurslar əldə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması və bütün sferaları əhatə edən köklü islahatların həyata keçirilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğı, nizami ordunun yaradılması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətləridir. Xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, ana dilinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, ictimai-siyasi, elmi və mədəni fikir tariximizin əlamətdar hadisələrinin müntəzəm qeyd edilməsi ənənəsinin yaradılması, Azərbaycanın çoxəsrlük mənəvi-mədəni irsə sahib qədim diyar və sivilizasiyaların qovşağında yerleşən tolerantlıq məkanı kimi geniş şöhrət

qazanması Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq proqramının tərkib hissələri olmuşdur.

Dövrünün ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sırada duran Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin tanındılması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqə qazanmasında müstəsna rol oynamışdır. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında həlli Ulu Öndərin qarşıya qoyduğu başlıca vəzifə olmuş, ölkəmizin bütün resursları, xalqımızın potensialı tarixi ədalətin bərpası üçün səfərbər edilmişdir. Ulu Öndərin şah əsəri olan güclü Azərbaycan dövləti öz suverenliyini, müstəqilliyini qorumağa qadir olduğunu 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Zəfər qazanmaqla sübuta yetirmişdir.

Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömür boyu fəxr etmiş, milli qürur və iftixar mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəmzi kimi qəbul edilir. Xalqımız onun əziz xatirəsini həmişə uca tutur və minnətdarlıqla anır, yəni dən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir.

Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubile-

yinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il "Heydər Əliyev İli" elan edilsin.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin "Heydər Əliyev İli" elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər planına dair təkliflərini iki ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 29 sentyabr 2022-ci il

ELMİ REDAKTORDAN

Hər bir dövlətin ictimai həyatında özünəməxsus yeri olan ailə institutu tarixən yüksək sosial, mənəvi, hüquqi statusu ilə seçilmiş və varislik əlaqələrini təmin etmişdir. Cəmiyyətin özəyi kimi səciyyələndirilən ailənin ictimai və sosial-hüquqi statusu bu gün xalqların mental dəyərlərini müəyyən etməklə yanaşı, dövlətlərin bu sahədə siyasətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Hər bir xalq malik olduğu mütərəqqi ailə modeli ilə həm də özünü sivil dünyaya təqdim etmək imkanı qazanır. Dünyadakı xalqların sayı qədər də müxtəlif, özünəməxsus, rəngarəng olan ailə dəyərləri daim qorunmaqla, bir nəsilədən digərinə ötürülür, yaşadılır. Şərqdə ailə institutu tarixən mənəvi-əxlaqi normalar sisteminin əsas daşıyıcısı kimi hər zaman üstün mövqelərə malik olmuşdur. Bu mənada, xalqımızın mənən tapındığı azərbaycançılıq ideologiyası da ailə institutunun cəmiyyətdəki rolunu yüksək səviyyədə təşviq edir. Ailəyə bağlılıq xalqımızın tarixi keçmişindən, əsrlər boyu əks etdirdiyi milli ənənə və dəyərlərdən qaynaqlanır.

Azərbaycanlı ailə modeli bu gün qloballaşma prosesinin neqativ təsirlərindən kənarında durmağa çalışır. Respublikamızın Avratlantik məkana inteqrasiya prosesinin sürətlənməsi, mədəniyyətlərarası dialoqun, etnik-dini tolerantlığın mərkəzinə çevrilməsi, habelə modernləşmə strategiyasının uğurla reallaşdırılması xalqımıza məxsus ailə institutunun ənənəvi strukturunu daha da gücləndirir. Ailədaxili münasibətlərin ciddi əxlaq meyarlarına söykənməsi – böyükklərə

hörmət və ehtiram, kiçiklərə sevgi, mərhəmət, diqqət və s. kimi keyfiyyətlər qədim zamanlardan bu günə kimi yaşamaqdadır.

Müasir dövrdə ailə institutunun cəmiyyətdəki yeri, ailə hüququ, ailədaxili münasibətlərə dair konvensiya və sazişlərdə təsbit edilmiş normalarla tənzimlənir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini ailə institutuna cəlb etmək, bu institutun qorunub saxlanılmasının vacibliyini təbliğ və təşviq etmək məqsədilə 1993-cü ildə 15 may tarixinin Beynəlxalq Ailə Günü kimi qeyd olunması barədə qərar qəbul etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları da ölkəmizdə ailə institutunun cəmiyyətdəki yüksək və layiqli yerini təmin etməklə, ailə dəyərlərinin qorunması baxımından dövlətin qarşısında dayanan ümdə sosial, iqtisadi və hüquqi tədbirləri müəyyənləşdirir. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Qadınların siyasi hüquqları" üzrə 1952-ci il tarixli, "Qadınlara qarşı ayırı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında" 1979-ci il tarixli, "Nikaha daxilolma, nikaha daxilolma üçün minimal yaş həddi, nikahların qeydə alınması haqqında" 1962-ci il tarixli, "Uşaq hüquqları haqqında" 1989-cu il tarixli konvensiyalarına qoşulan Azərbaycan Respublikasında ailə institutu ilə bağlı kompleks məsələləri tənzimləyən mükəmməl qanunvericilik bazası da formalaşmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 29 sentyabr 2022-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin "Heydər Əliyev İli" elan edilməsi haqqında" Sərəncamına əsasən, bu il ölkəmizdə 100 illik yubileyi təntənə

ilə qeyd olunan Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ailə institutunun qorunub saxlanması və inkişafı naminə həyata keçirdiyi kompleks tədbirləri xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Müstəqil respublikamıza rəhbərliyi dövründə ailə qanunvericiliyinin hazırlanması məsələlərini xüsusi diqqətdə saxlayan Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Ailə dəyərləri, ailə ənənələri, milli-mənəvi dəyərlərimizə sədaqət, uşaqların müasir səviyyədə tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir”.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ailə, qadın və uşaq hüquqları ilə bağlı fundamental hüquqi müddəalar əksini tapmış, hər bir vətəndaşın nikah hüququ təsbit edilmiş, dövlətin ailə ilə bağlı siyasətinin əsas konturları müəyyənləşmişdir. Ölkə Konstitusiyasının “Ailə, uşaqlar və dövlət” adlanan 17-ci maddəsində göstərilir ki: “I. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. II. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir. III. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədirlər”.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nikah münasibətləri zamanı iradə azadlığını, ərlə arvadın hüquq bərabərliyini tənzimləyən 34-cü maddənin (Nikah hüququ) mövcudluğu da diqqətəlayiqdir. Həmin maddəyə əsasən: “I. Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır. II. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz. III.

Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaq-
lıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yar-
dım göstərir. IV. Ər ilə arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaq-
lara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin
həm hüququ, həm də borcudur. V. Valideynlərə hörmət et-
mək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur. 18 yaşı-
na çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olma-
yan valideynlərini saxlamağa borcludurlar”.

Ümumiyyətlə, ilk milli Konstitusiyamızın qəbulundan
sonra Azərbaycan Respublikasında qadına və ailəyə dövlət
tərəfindən himayədarlıq siyasəti yeni keyfiyyət mərhələsinə
yüksələrək institusional səciyyə daşımağa başlamışdır. Ailə
və gender siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə hələ
1998-ci il 14 yanvar tarixində Qadın problemləri üzrə Dövlət
Komitəsinin yaradılması bu istiqamətdə mühüm addımlar-
dan biri olmuşdur.

2003-cü ildən ölkəmizdə ailə, qadın və uşaq siyasəti key-
fiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuş, gender bərabərliyi-
nin hüquqi təminatlarının gücləndirilməsi istiqamətində
mühüm addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyevin 6 fevral 2006-cı il tarixli fərmanı
əsasında fəaliyyət göstərən mövcud dövlət qurumunun əsa-
sında Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi
yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev ailə də-
yərlərinin qorunmasının və ailə institutunun inkişafının öl-
kəmiz üçün prinsipial əhəmiyyətli məsələ olduğunu dəfə-
lərlə vurğulayıb: “Biz ümumbəşəri dəyərləri bölüşürük, an-
caq bizim üçün əsas dəyərlər Azərbaycanın milli dəyərləri-

dir. Bu baxımdan, əgər tarixə də nəzər salsaq görərik ki, xalqımızın yaşaması üçün, öz mənliliyini, qürurunu qoruması üçün ailə dəyərləri, milli dəyərlər əvəzolunmaz rol oynamışdır. Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksəklərdə olmalıdır”.

Zamanın tələblərinə adekvat şəkildə ölkəmizdə reallaşdırılan sosial-iqtisadi və hüquqi islahatlar, əldə olunan mühüm uğurlar ailə institutunun cəmiyyətdəki mövqeyini daha da yaxşılaşdırır. Aztəminatlı ailələrin dövlətin sosial dəstək tədbirləri ilə əhatə olunması, gənc ailələrin mənzil-məişət problemlərinin həlli istiqamətində atılan addımlar, işsizlik problemlərinin kompleks həlli və digər mühüm tədbirlər, ümumilikdə, ailə institutunun inkişafına xidmət edir. Bütün bunlar respublikamızda ailənin dövlətin himayəsində olduğunu, bu sahədə müasir dövrün tələblərinə cavab verən mükəmməl qanunvericilik bazasının formalaşdığını bir daha təsdiq edir.

Xatırlatmaq lazımdır ki, 1999-cu il 28 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi Konstitusiyamızda nəzərdə tutulan əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına uyğun olaraq, ailə münasibətlərinin yaranmasının və möhkəmləndirilməsinin, onlara xitam verilməsinin prinsiplərini, ailə münasibətlərinin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, dövlət orqanlarının bu sahədə vəzifələrini, habelə, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınması qaydalarını tənzimləyən normaları müəyyən edir. Məcəllə nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etibarsız sayılması

qaydaları və şərtlərini də özündə ehtiva edir. Eyni zamanda, ailə üzvləri (ər-arvad, valideynlər və uşaqlar), ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə başqa qohumlar, yaxud digər şəxslər arasında yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyir, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydalarını müəyyən edir.

2006-cı il 10 oktyabr tarixli "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu da bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qanunda gender balansının qorunması ilə bağlı hüquqi tənzimləmə mexanizmləri əksini tapmışdır. Qanunun məqsədi kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanların təmin edilməsi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasıdır.

2010-cu il 22 iyun tarixli "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu isə ailə münasibətlərinin sivil, ümumbəşəri normalar əsasında tənzimlənməsinə, cəmiyyətdə özünü göstərən bəzi neqativ hallarla mübarizənin gücləndirilməsinə xidmət edir. Qanun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmini, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

Ölkəmizdə ailə institutunun möhkəmləndirilməsinə xidmət edən davamlı tədbirlərin reallaşdırılmasında Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri də xüsusi qeyd olunmalıdır. 2008-ci ildə Bakıda keçirilmiş “Gender bərabərliyi: de-yure və de-fakto gender bərabərliyinin təmin olunması” mövzusunda beynəlxalq konfransda çıxışı zamanı Mehriban xanım Əliyeva respublikamızda ailə dəyərlərinin yüksək səviyyədə qorunduğunu diqqətə çatdırmışdır: “Azərbaycan xalqının adət-ənənələrində qadına çox böyük hörmət və qayğı ilə yanaşılır. Ailə dəyərləri cəmiyyətimizin ən mühüm və qiymətli dəyərləri olmuş və olaraq qalır”.

Qeyd edilən nailiyyətlərlə yanaşı, bu gün ölkəmizdə ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində müəyyən obyektiv problemlərin mövcudluğunu da qeyd etmək lazımdır. Həyata keçirilən kompleks tədbirlərə baxmayaraq, cəmiyyətdə ailə institutunun bütövlüyünə və müqəddəsliyinə xələl gətirən neqativ məqamlara da rast gəlinir. Məişət zorakılığı, yetkinlik yaşına çatmayanların ailə qurmağa sövq edilməsi fonunda baş tutan erkən nikahlar, boşanmalar zamanı meydana çıxan ailədaxili münaqişələr, alimentin ödənilməməsi və sadalamadığımız başqa problemlərə Azərbaycanda da rast gəlinir.

Bütün bunlar, ilk növbədə, cəmiyyətdə ailə qanunvericiliyi ilə bağlı maarifləndirmə işinin keyfiyyətə müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmasını, bu sahədə hüquqi maarifləndirmə və təbliğatın gücləndirilməsini zəruri edir. Bu mənada, ailə münasibətlərini tənzimləyən mövcud qanunveri-

ciliyin geniş şərhinə, başqa sözlə, cəmiyyətin hüquqi məlumatlandırılmasına xidmət edən əyani vəsaitlərin – elmi monoqrafiyaların, dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin və s. hazırlanması da obyektiv sosial zərurət kimi özünü göstərir.

Hüquq elmləri doktoru, professor İsaxan Vəliyevin diqqətinizə təqdim edilən “Ailə hüququ” dərsliyi bu sahədə aparılan elmi tədqiqatların davamı olaraq, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir. Ön söz və 8 bölmədən ibarət kitabda Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi ilə bağlı hüquqi məsələlər elmi təhlil süzgəcindən keçirilmiş, ailə qanunvericiliyi kompleks şəkildə şərh edilmişdir. Dərslik, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasında ailə hüququna dair qanunvericiliyin öyrənilməsi, cəmiyyətin bu sahədəki hüquqi bilik və dünyagörüşünün artırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Dərslikdə diqqəti çəkən mühüm məqamlardan biri də Azərbaycanın ailə qanunvericiliyinin şərhilə yanaşı, bu sahədə mövcud boşluqların, çatışmayan məqamların göstərilməsidir. Bu mənada, müəllifin Ailə Məcəlləsinin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı irəli sürdüyü təkliflər, digər ölkələrin qanunvericiliyi ilə apardığı müqayisəli təhlillər də maraq doğurur.

Dərsliyin birinci mövzusu ailə hüququnun ümumi müddəaları adlanır. Bu mövzuda ailə hüququnun anlayışı, predmeti, metodu, prinsipləri və funksiyaları, habelə ailə hüquq münasibətlərindən bəhs edilir. Qeyd edilən hissədə ailə hüququnun mənbələri, ailə hüquq münasibətlərinin xarakterik xüsusiyyətləri, ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri və obyektləri, ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, də-

yişdirilməsi və onlara xitam verilməsinin əsasları, ailə hüququnun müdafiəsi və ailə hüququnun digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri nəzərdən keçirilir.

Dərslərdəki ikinci mövzuda nikahın bağlanma qaydası və şərtləri, habelə nikaha xitam verilməsi məsələləri elmi cəhətdən təhlil edilir. Burada nikahın anlayışı, nikahın bağlanma qaydası və şərtləri, nikaha xitam verilməsi və nikahın etibarsız hesab edilməsi kimi mövzular qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyə əsasən geniş şərh edilir.

Ər-arvadın hüquq və vəzifələrindən bəhs edən üçüncü mövzuda müəllif nikahda olan tərəflərin qeyri-əmlak hüquqları və vəzifələri, əmlakla bağlı hüquq və vəzifələri, ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi, ər-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi; nikah müqaviləsi, ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət məsələlərini təhlil süzğəcindən keçirib.

Dərslərin dördüncü mövzusu valideynlər və uşaqlar arasında ailə hüquq münasibətləri məsələlərinə toxunur. Sözügedən mövzuda müəllif uşağın mənşəyinin müəyyən edilməsi, ailədə uşaqların hüquqları, valideynlərin hüquq və vəzifələri, valideynlik hüquqlarından məhrum etmə və onların bərpası, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının ləğvi kimi vacib məsələləri qeyd edir.

Beşinci mövzuda aliment öhdəliklərinin anlayışı və xüsusiyyətlərindən, valideynlərin və uşaqların aliment öhdəliklərindən, ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəliklərindən, ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəliklərindən, alimentin ödənilməsi barədə sazişdən, alimentin ödənilməsi

və tutulması qaydası və aliment öhdəliklərinə xitam verilməsi məsələlərindən bəhs olunur.

Dərslinin altıncı mövzusunda valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə formaları hüquqi prizmadan şərh edilir. Burada valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi, övladlığagötürmə, uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayə, uşaqlar üzərində qəyyumluğa və himayəçiliyə xitam verilməsinin əsasları, himayədar ailə, himayədar ailənin tərbiyəsinə verilmiş uşaqlar və onların saxlanması kimi hüquqi məsələlər təhlil edilir.

“Ailə qanunvericiliyinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə ailə münasibətlərinə tətbiqi” adlanan yeddinci mövzuda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə yaranan ailə hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi məsələsinə geniş yer ayrılır. Burada nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və etibarsız hesab edilməsi, ər-arvad, valideynlər və uşaqlar arasında olan hüquq münasibətləri, övladlığagötürmə, ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsi, xarici ölkələrin ailə hüquq normalarının məzmununun müəyyən edilməsi məsələlərinə diqqət yetirilir.

Dərslinin səkkizinci mövzusu “Ailə hüququnda vətəndaşlıq vəziyyəti aktları”nın təhlilinə həsr edilir. Bu mövzuda doğumun, adın, ata adının və soyadının dəyişdirilməsinin, nikahın və s. qeydə alınmasının prosedur qaydaları Ailə Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 31 oktyabr tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təs-

diq edilmiş "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası" müstəvilərində təhlil edilir.

Müəllif dərsləyin hazırlanması zamanı geniş hüquqi bazadan, o cümlədən bu sahədə mövcud olan qanunlardan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarından, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarından, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenum qərarlarından uğurla istifadə etmiş, nəzəriyyə və təcrübənin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində "Ailə hüququ" dərsləyini geniş oxucu kütləsinə təqdim edilməsi üçün hazırlamışdır.

Hesab edirik ki, dərsləkdə əhatə olunan mövzular, ailə hüququ ilə əlaqədar şərh edilən vacib məsələlər təkcə peşəkar hüquqşünaslar, hüquq təhsili alan tələbələr, gənc alim və tədqiqatçılar üçün deyil, ümumilikdə, ictimaiyyətin nümayəndələri üçün də maraqlı və faydalı olacaqdır.

İstifadə olunmuş abreviaturalar

- AM: Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi
BMT: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
CM: Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
EHİS: Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi
İXM: Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi
mad.: maddə
MDB: Müstəqil Dövlətlər Birliyi
MM: Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
MPM: Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi
SMHQ: "Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu
VVADQ: Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı
Nazirlik: Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi
Qeydiyyat şöbəsi: Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyat şöbələri
İcra hakimiyyətinin nümayəndəliyi: Rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri
konsulluq idarəsi: Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin xaricdəki konsulluq idarələri

MÖVZU 1
AİLƏ HÜQUQUNUN ÜMUMİ MÜDDƏALARI

PLAN

1. Ailə hüququnun anlayışı, predmeti, metodu və sistemi
2. Ailə hüququnun prinsipləri və funksiyaları
3. Ailə hüququnun mənbələri
4. Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı, ailə hüquq münasibətlərinin xarakterik xüsusiyyətləri. Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri və obyektləri
5. Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu
6. Ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişdirilməsi və onlara xitam verilməsinin əsasları
7. Ailə hüququnun müdafiəsi
8. Ailə hüququnun digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Dəmirçiyeva M.D. Ailə hüququ. Dərslik. / M.D.Dəmirçiyeva. – Bakı: Zərdabi, – 2020.
4. Нечаева А.М. Семейное право, учебник / А.М.Нечаева. – Москва: Юрайт, – 2015.
5. Семейное право, учебник / под общ. ред. С. О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

6. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е. А. Чепрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

7. Dural M., Öğüz T., Gümüş M.A. Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku 18.baskı / M.Dural, T.Öğüz, M.A.Gümüş. – İstanbul: Filiz Kitabevi, – 2023.

8. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə ailə hüququnun öyrənilməsi daha da aktualıq kəsb etməyə başlamışdır. Bu onunla şərtləndirilir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.¹

Bir çox hallarda insanlar tərəfindən ailə qanunvericiliyinin mahiyyətinin düzgün anlaşılmaması, bəzən bu sahədə maarifləndirmə işinin müasir dövrün tələblərinə cavab verəcək səviyyədə təşkil olunmaması təməli möhkəm olmayan ailələrin qurulmasına gətirib çıxarır.

Bu baxımdan ailə hüququ ilə bağlı normaların öyrənilməsi, təhlili və cəmiyyətdə maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin zəruriliyi ailə hüququnun ali məktəblərin tədris proqramına daxil edilməsini şərtləndirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Digər tərəfdən təcrübi materialların öyrənilməsi və statistik məlumatların təhlili onu göstərir ki, ailə hüquq münasibətlərinin pozulması səbəbindən məhkə-

¹ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>

mələre edilən müraciətlərin sayının hələ də çoxluq təşkil etməsi ilə bərabər, bu qəbildən olan müraciətlər üzrə bəzi hallarda birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən əsassız qərarların çıxarılması hallarına rast gəlinir. Odur ki, hər kəsin keyfiyyətli hüquqi biliklərə malik olması ailə hüquq münasibətləri ilə bağlı baş verən mübahisələrin azalması, bu sahədə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpası, habelə mübahisələr üzrə əsaslı qərarların qəbul edilməsi üçün ləbüddür.

Ailə hüququnun anlayışı, predmeti, metodu və sistemi. Hüququn müxtəlif sahələri arasında fərqləndirici kriteriya kimi onun predmetini təşkil edən spesifik ictimai münasibətlər və həmin münasibətlərə təsir edən xüsusi üsulların məcmusundan ibarət olan metod çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının ailə hüququ özünün predmeti və tənzimləmə metodu olan ayrıca hüquq sahəsidir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 2-ci maddəsi baxımından nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etibarsız sayılması qaydaları və şərtlərinin müəyyən edilməsi, ailə üzvləri (ər, arvad, valideynlər və uşaqlar), eləcə də ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə başqa qohumlar və digər şəxslər arasında yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydalarının müəyyən edilməsi ilə bağlı olan ictimai münasibətlər ailə hüququnun predmetini təşkil edir.

Özünün sosial təbiətinə görə bu münasibətlər şəxsi qeyri-əmlak və əmlak kimi 2 təsnifata bölünür. Şübhəsiz, bu bölgü hüquqi müstəvidə müzakirə mövzusu olaraq qalır. Bir sıra

alimlər belə hesab edirlər ki, ailə hüquq münasibətləri əsasən şəxsi qeyri-əmlak xarakterlidir (İ.M.Kuznetsova və.s). M.V.Antokolskinin fikrinə görə isə ailə hüququnda, mülki hüquqda olduğu kimi, əmlak münasibətləri üstünlük təşkil edir. Bu fikrin tərəfdarları mövqelərini belə əsaslandırırlar ki, ailədə şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin bir qismi hüquqi tənzimləmənin təsiri altına düşmür və bir çox hallarda əmlak münasibətləri nikah münasibətlərinin yaranmasından öncə də mövcud ola bilər.²

E.M.Vorejeykin isə haqlı olaraq qeyd edir ki, əksər ailə hüquq münasibətləri mürəkkəb xarakter daşıyır və əmlak və şəxsi qeyri-əmlak xarakterli olmasından asılı olmayaraq daxilən bir-birilə sıx bağlıdır.³

Ailə hüququnda həm də elə münasibətlər mövcuddur ki, onun şəxsi qeyri-əmlak və ya əmlak xarakteri daşmasından asılı olmayaraq hüquqi tənzimləmə predmetindən kənar qalır. Bu da ailəyə məxsus olan funksiyaların özünəməxsusluğu ilə izah edilir. Məsələn, valideynin yetkinlik yaşına çatmamış övlada xərclik üçün pul verməsi, qarşılıqlı hörmət, məhəbbət və s. kimi hallar buna misal ola bilər.

Hüquqi tənzimləmənin metodu sahəvi normaların ictimai münasibətlərə təsirinin üsullarının məzmununu özündə əks etdirir və predmetlə birlikdə hüququn bir sahəsi ilə digəri arasında sərhədi müəyyən edir. Əgər ailə hüququnun predmeti hansı ictimai münasibətləri tənzimləyir sualına cavab verirsə, metod bu tənzimləmənin hansı üsul və vasitə-

² Антокольская М.В. Семейное право. М.:Юрист. 1996. С. 10

³Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения в СССР. М.: Юридическая литература, 1972.

lərdən istifadə etməklə həyata keçirilməsi sualını cavablandırır.

Bu baxımdan ailə hüququnun metodu dedikdə, ailə hüquq normalarının ailə münasibətlərinə təsirinin qayda və üsullarının məcmusu başa düşülür. Hüquqi tənzimləmənin predmeti və metodu arasında ayrılmaz əlaqə mövcuddur: metod predmetin özəlliklərinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin (1999-cu il) qəbuluna qədər ailə qanunvericiliyinin ruhunda hüquq münasibətləri iştirakçılarının iradəsinin nəzərə alınmadığı imperativlik üstünlük təşkil edirdi. Qüvvədə olan Ailə Məcəlləsində ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimləməsində dispozitivliyə daha geniş yer verilmişdir (məsələn, nikah müqaviləsi, alimentin ödənilməsi barədə saziş, uşağın himayədar ailənin tərbiyəsinə verilməsi barədə müqavilə və s.). Lakin bu heç də imperativliyin istisna edilməsi kimi başa düşülməməlidir. Ailə hüququnda elə normalar mövcuddur ki, onlar sırf imperativ xarakter daşıyır (məsələn, nikahın bağlanma şərtləri (11-ci mad.), nikahın etibarsız sayılması (25-ci mad.), valideyn hüquqlarından məhrum etmə (64-cü mad.) və s.). Ayrı-ayrı hallarda imperativ normaların özündə müəyyən dispozitivlik, dispozitiv normalarda isə imperativlik müşahidə edilir. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 60-cı maddəsində valideynlərin öz uşaqlarını tərbiyə etmək vəzifəsi təsbit edilmişdir, lakin tərbiyə etmənin metod və üsullarının seçilməsi valideynlərin ixtiyarına buraxılmışdır. Ailə Məcəlləsinin 38-ci maddəsi ər-arvada əmlak hüquq və vəzifələrinin müstəqil müəyyən edilməsi üçün geniş səlahiyyət-

lər vermişdir (dispozitivlik). Bununla bərabər 38.6-cı maddədə ər-arvadın hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini, öz hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnu, uşaqlara münasibətdə hüquq və vəzifələrini, eləcə də ər-arvad arasındakı şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər (arvadın) saxlanması üçün vəsait almaq hüququnu məhdudlaşdıran, ər-arvaddan birini çox əlverişsiz vəziyyətə salan və ailə qanunvericiliyinin əsaslarına zidd olan müddəaların nikah müqaviləsində nəzərdə tutulması qadağan edilmişdir.

S.A.Muratova haqlı olaraq qeyd edir ki, ailə hüququnun metodunu imkanverici-məcbureddici kimi xarakterizə etmək olar və onun aşağıdakı özəllikləri qeyd edilməlidir:

1. Ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq bərabərliyi;
2. Ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının iradə baxımından müstəqilliyi;
3. Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində dispo-
zitiv başlanğıcların genişləndirilməsi;
4. Vəziyyətə görə fərdi tənzimləmə.⁴

Ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq bərabərliyi dedikdə iştirakçıların birinin digərinə münasibətdə təbəçiliyin olmaması başa düşülür. İstənilən şəxs digər ailə üzvlərinin razılığı olmadan qanunun tələblərini gözləməklə nikah münasibətinə girə bilər. Ailə hüquq münasibətləri üfüqidir və

⁴ С.А.Муратова Семейное право, Москва: ЮНИТИ, 2010, С.8

onun iştirakçalarına subyektiv hüquqlarının müdafiəsi üçün bərabər şərait yaradılır.

Ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının iradə baxımından müstəqilliyi o deməkdir ki, ailə münasibətlərinin iştirakçılarının birinin iradəsi digərinin iradəsindən asılı deyildir və onların hər biri davranışın onun üçün əlverişli olan variantını seçir. Məsələn, ər-arvad nikah müqaviləsində birgəyaşayış dövründə əldə edilmiş əmlakın müqavilə rejimini müəyyənləşdirə bilirlər. Lakin onlar razılığa gəlməzlərsə, ər-arvadın birgə mülkiyyətinin qanuni rejimi tətbiq ediləcəkdir.

Ailə hüquq münasibətlərinin tənzimləməsində dispozitiv başlanğıcların genişləndirilməsi cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklərlə şərtləndirilir ki, bu da ailə qanunvericiliyindəki pozitiv yeniliklərdən biridir. Dispozitivlik qanunda nəzərdə tutulan müxtəlif davranış variantlarından birinin seçilməsi imkanı deməkdir. Məsələn, aliment öhdəliklərinin subyektləri alimentin ölçüsü, onun ödənilməsinin qayda və şərtləri ilə bağlı saziş imzalaya və ya alimentin məhkəmə qaydasında tutulması imkanından istifadə edə bilirlər.

Vəziyyətə görə fərdi tənzimləmə ailə hüquq münasibətlərinin spesifikliyi ilə üzvi surətdə bağlıdır. Vəziyyətə görə tənzimləmə hüquqtətbiqedici orqanlara imkan verir ki, qərar qəbul edərkən konkret həyati əhəmiyyətli vəziyyətləri nəzərə alsınlar. Bu hər şeydən əvvəl ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş bəzi anlayışların təcrübədə tətbiqi zamanı konkretləşdirilməsinə olan ehtiyacdən qaynaqlanır. Məsələn, valideynlərin öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməməsi (64-cü mad.), uzun müddət nikahda olma (85.1.4-cü mad.), maddi vəziyyət (76.2-ci mad.) və s.

M.V.Antokolskaya haqlı olaraq göstərir ki, ailə münasibətlərində dispozitiv başlanğıcların güclənməsi ilə ailə münasibəti iştirakçılarının vəziyyətə görə seçim etmək imkanı daha da genişlənmişdir. Məsələn, alimentin ödənilməsi barədə saziş, nikah müqaviləsi və s.⁵

Ailə hüququnun metodunun mahiyyətini açmağa imkan verən ailə münasibətlərinin tənzimlənməsinin üsulları ailə hüququ nəzəriyyəsində qadağancedici, imkanverici, konkret hərəkətə münasibətdə tələb və hüquqi təfsir kimi təsnifata ayrılır.⁶

Qadağancedilik (qadağalar) hüquqi aktlarda aydın ifadə olunan və konkret hərəkət və davranışlara şamil edilən müəyyənliyə malikdir. İfadə formasından asılı olaraq qadağancedilik iki qrupa bölünür: birbaşa qadağancedilik (və ya qadağalar), yanakı qadağancedilik (və ya qadağalar).

Birbaşa qadağalarda qanunvericinin iradəsi açıq-aydın ifadə olunur və bu qadağalardan kənaraçıxmalara yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda yol verilir. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 109-cu maddəsinə əsasən alimentin ödənilmiş məbləği geri tələb oluna bilməz. Bu, birbaşa qadağadır. Bununla bərabər, maddədə aşağıdakı hallarda qeyd edilən məbləğin geri qaytarılmasına yol verilir:

a) alimentin ödənilməsi barədə saziş aldatma, hədə-qorxu gəlmə və ya zor tətbiq etmə nəticəsində bağlandığına görə etibarsız hesab edildikdə;

⁵ Антокольская М.В. Семейное право. М.:Юрист. 1996. С. 27-28

⁶ Нечаева А. М. Семейное право: курс лекций. М.: Юрист, 1998. С. 13-21

b) məhkəmə qətnaməsinin, sazişin və icra vərəqəsinin saxtalaşdırılması faktı məhkəmə hökmü ilə təsdiq olunduqda;

c) aliment alan tərəfindən yalan məlumatların verilməsi və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi ilə əlaqədar aliment tutulması haqqında məhkəmə qətnaməsi ləğv olunduqda.

Qanunvericilikdə qeyd edildiyi kimi, yuxarıda nəzərdə tutulan hərəkətlər uşağın və ya yetkinlik yaşına çatan fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin nümayəndəsi tərəfindən edilmişsə, aliment geri tələb olunmur, lakin alimentin ödənilmiş məbləği aliment ödəmiş şəxsin iddiası əsasında təqsirkar nümayəndədən tutulur.

Yanakı qadağalar o qadağalardır ki, onun məzmunundan hər hansı bir hərəkətin edilməsinin yol verilməzliyi barədə nəticəyə gəlinir. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 9.1-ci maddəsinə əsasən nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış əlavə edilməklə bu barədə ərizə verdikləri gündən bir ay sonra onların iştirakı ilə bağlanılır. Bu, yanakı qadağadır. Bununla bərabər, qanunverici üzrlü səbəb olduqda nikahın bağlanma müddətinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən azaldılmasına və ya bir aydan çox olmayan müddətə uzadılmasına yol verir (9.2-ci mad.).

İmkanvericilik (imkanvermə) – ailə hüquq normalarında nəzərdə tutulan hərəkətlərin törədilməsinə icazə verilməsi kimi başa düşülür. İfadə formasına görə imkanvericilik 2 təsnifata bölünür: birbaşa imkanvericilik (və ya imkanvermə), yanakı imkanvericilik (və ya imkanvermə).

Birbaşa imkanvericilikdə razılıq açıq-aydın ifadə olunur. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 75.3-cü maddəsinə əsasən valideynlər Ailə Məcəlləsinin 16-cı fəsinə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını saxlamaq barədə saziş (aliment ödənilməsi barədə saziş) bağlamaq hüququna malikdir. Bu, birbaşa imkanvericilikdir.

Yanakı imkanvericilik müəyyən davranışın mümkünlüyünü özündə əks etdirən anlayışdır. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 59.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, valideynlər uşaqların hüquq və mənaflərini müdafiə etməlidirlər. Valideynlər uşaqlarının qanuni nümayəndəsidirlər və onları məhkəmələrdə, habelə hər hansı fiziki, hüquqi şəxslərlə əlaqədar hüquqlarını və maraqlarını buna səlahiyyət almadan müdafiə edə bilirlər.

Qadağanedicilik və imkanvericilik ilə yanaşı ailə hüquq normaları müəyyən hərəkətin edilməsini tələb etmək mahiyyətini də özündə əks etdirir. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 23.3-cü maddəsinə əsasən nikahın pozulması barədə məhkəmənin qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 gün müddətində məhkəmə bu qətnamədən çıxarışı müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərməyə borcludur. (Burada müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri həyata keçirirlər.)

S.A.Muratovanın ailə münasibətlərinin tənzimlənməsi üsullarından birinin də qaydalar-izahlar (izahedici) olması

barədə fikri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir.⁷ Bu üsul Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin predmetinə daxil olan münasibətlərin tənzimlənməsində də özünü göstərir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsində nikahın bağlanmasına mane olan hallar nəzərdə tutulmuşdur. Məcəllənin 25-ci maddəsində isə, saxta nikahın anlayışı verilmişdir.

Beləliklə, ailə-hüquqi tənzimlənmənin predmet və metodunun özəlliklərini nəzərə alaraq, ailə hüququna aşağıdakı kimi *anlayış* vermək olar:

Ailə hüququ imkanverici, məcburedici və izahedici metod əsasında nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və onun etibarsız sayılması, ailə üzvləri, eləcə də ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə başqa qohumlar və digər şəxslər arasında, habelə uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydaları ilə bağlı yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusudur.

Bu anlayış ailə hüququnu hüququn müstəqil sahəsi kimi müəyyənləşdirir. Bununla bərabər, ailə hüququnun müstəqil elm sahəsi və tədris fənni kimi də nəzərdən keçirilməsi zəruridir.

Elm sahəsi kimi ailə hüququnun predmetini ailə hüququnun özü təşkil edir. Bu elm ailə hüququnun mahiyyətini, mərhələlərini, yaranması və inkişafınının qanunauyğunluqlarını, ailə hüququnun norma və institutlarının sistemini, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində onların məzmunu və

⁷ С.А.Муратова Семейное право, Москва UNITY, 2010, С. 11

əhəmiyyətini öyrənir. Ailə hüququ elminin vacib hissəsini isə mövcud qanunvericilik təcrübəsinin öyrənilməsi və onun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə təkliflərin hazırlanması təşkil edir. Bundan başqa ailə hüququ elmi həm də beynəlxalq qanunvericiliyi, xarici dövlətlərin ailə hüququ sahəsində qanunvericiliyini öyrənir, ölkə qanunvericiliyi ilə onların müqayisəli təhlilini aparır.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gələ bilərik ki, ailə hüququ elmi şəxsi qeyri-əmlak və əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsi, ailə hüququnun inkişaf qanunauyğunluqları, onun təkmilləşdirilməsinin üsulları və yolları haqqında biliklərin məcmusudur.

Tədris fənni kimi ailə hüququ dedikdə - ailə hüquq elminin mahiyyətinin tələbələrə və ya dinləyicilərə çatdırılması başa düşülür.

Ailə hüququnun sistemi. Fəlsəfi anlayış kimi sistem bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olan hissələrdən ibarət olan tamdır. Tam onu təşkil edən hissələrsiz təsəvvür edilmədiyi kimi, ayrı-ayrı hissələr də bütöv sistemdən kənarında müstəqil funksiyalar yerinə yetirə bilməz.

Hüquq sistemi ümumi obyektiv qanunauyğunluqlar əsasında formalaşır və fəaliyyət göstərir. Bu, ictimai həyatın qanunauyğunluqlarını normativ formada əks etdirən və təsbit edən mürəkkəb və inkişafda olan sosial hadisədir. V.N.Xrapanyuk haqlı olaraq qeyd edir ki, hüquq sistemi dövlət ərazisində qüvvədə olan hüquq normalarının vəhdətində və uzlaşmasında, habelə hüququn nisbətən müstəqil hissələrə bölünməsində ifadə olunan məcmunun daxili quruluşudur.

Bir sistem kimi hüquq aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

Əvvəla, sistem hüquq normalarının təsadüfi yığılı olma-yıb, üzvü cəhətdən bütöv hüquqi hadisədir. Hüquq sistemi obyektivliyi ilə xarakterizə olunur. O, insanların subyektiv mülahizələri əsasında yarana bilməz və real mövcud olan ictimai münasibətlərin sistemi ilə şərtlənir. Hüquq bir tərəfdən, bu münasibətlər sistemini spesifik formada əks etdirir. Digər tərəfdən isə, ona tənzimləyici təsir göstərir.

Hüquq sistemi üçün onu təşkil edən normaların vəhdəti və qarşılıqlı əlaqəsi xarakterikdir. Onlar ayrılıqda fəaliyyət göstərə bilməz. Onların tənzimləyici gücü qarşılıqlı uzlaşmada və ümumi məqsədə yönəlməsindədir. Hüquq sistemindən çıxarılmış istənilən struktur ünsürü sistem funksiyalarından və təbii ki, sosial dəyərdən məhrum olur.⁸

V.S.Afanasyevin fikrincə, hüquq sistemi tənzimlənən ictimai münasibətlərin xarakteri və mürəkkəbliyi, habelə tənzimləmə metodundan (düzünə göstərişlər metodu, icazə metodu və s.) asılı olaraq hüquq normaları məcmusunun hüquq sahələrinə, hüquq institutlarına (mülkiyyət institutu, müdafiə institutu və s.) bölünməsidir.⁹

Bu baxımdan hüquq sistemini qanunvericilik sistemindən fərqləndirmək lazımdır. Hüquq sistemindən fərqli olaraq qanunvericilik sistemi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qəbul olunan normativ hüquqi aktların məcmusudur. Qanunvericilik sistemi hüquq sisteminin təzahürü, hüquq

⁸ Xrapanyuk V.N. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi / Rus dilindən tərcümə edənlər Həmid Barathı və İlham Əsədov. Bakı: Qanun, 2007, s. 201-202 (248 s.)

⁹ Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi: Dərslük / Professor V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə. Rus dilindən tərcümə edən Əziz Rzabəyli. Bakı: Qanun, 2014, c. 40 (492 s.)

normalarının ifadə formasıdır. M.F.Məlikovanın fikrinə, hüquq sistemini qanunvericilik sistemindən fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, hüquq sistemi obyektiv xarakter daşıyır, obyektiv surətdə mövcud olan ictimai münasibətlərin vəziyyətini əks etdirir. Qanunvericilik sistemi isə əsasən subyektiv faktorları ifadə edir. Şübhəsiz ki, nəticə etibarilə qanunvericilik sistemi də hüquq sistemi kimi obyektiv gerçəkliklə müəyyən olunur.¹⁰

Beləliklə, hüquq sistemi hüququn bir-biri ilə daxili vəhdətdə bağlı sahələrə ayrılması ilə xarakterizə edilən daxili quruluşudur. Hüququn sahələrindən biri olan Ailə hüququnun sistemi dedikdə, adı çəkilən hüququn bir-biri ilə daxili vəhdətdə olan sahələrə ayrılması ilə xarakterizə edilən daxili quruluşu başa düşülür. Başqa sözlə desək, ailə hüququnun sistemi ailə münasibətlərinin müəyyən hissəsini tənzimləyən hüquq institutlarının müəyyən bir sistem üzrə ardıcıl yerləşdirilməsidir.

Məlum olduğu kimi, əksər hüquq sahələri, məsələn, Mülki hüquq, Cinayət hüququ, İnzibati hüquq və s. ümumi və xüsusi hissələrə bölünür. Amma Ailə hüququ normativ qaydada ümumi və xüsusi hissələrə bölünməmişdir. Hesab edirik ki, eynicinsli ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarını rəhbər tutaraq, Ailə hüququnun əsas mənbələrindən biri olan Azərbaycan Respublikasının Ailə hüququnu şərti olaraq bu qaydada ümumi və xüsusi hissələrə bölmək olar. Ailə hüququnun ümumi hissəsinə aşağıdakılar aid edilə bilər:

¹⁰ Məlikova M.F. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı: Maarif, 1979, s. 276 (299 s.)

1) Ailə qanunvericiliyi (Ailə Məcəlləsinin 1-5-ci maddələri);

2) Ailə hüquqlarının həyata keçirilməsi və müdafiəsi (Ailə Məcəlləsinin 6-8-ci maddələri);

Ailə hüququnun xüsusi hissəsinə aşağıdakılar aiddir:

1) Nikahın bağlanması və nikaha xitam verilməsi qaydası (Ailə Məcəlləsinin 9-28-ci maddələri);

2) Ər-arvadın hüquq və vəzifələri (Ailə Məcəlləsinin 29-42-ci maddələri);

3) Valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri (Ailə Məcəlləsinin 43-74-cü maddələri);

4) Ailə üzvlərinin aliment öhdəlikləri (Ailə Məcəlləsinin 75-113-cü maddələri);

5) Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə edilməsi formaları (Ailə Məcəlləsinin 114-145-ci maddələri);

6) Ailə qanunvericiliyinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə ailə münasibətlərinə tətbiqi (Ailə Məcəlləsinin 146-157-ci maddələri);

7) Vətəndaşlıq vəziyyəti aktları (Ailə Məcəlləsinin 158-196-cı maddələri).

Şübhəsiz, bu sistem şərti xarakter daşıyır və gələcəkdə ayrıca elmi tədqiqat mövzusu olacağı şübhə doğurmur.

Ailə hüququnun prinsipləri və funksiyaları. Bu və ya digər hüquq sahəsinin müstəqilliyi ilə bağlı məsələnin həlli zamanı həmin sahənin ayrıca predmetinin və metodunun olması kifayət deyildir. Bununla bərabər sahəvi prinsiplərin olub-olmaması da nəzərə alınmalıdır.

Hüququn prinsipləri dedikdə, obyektiv qanunauyğunluğu, ənənələri və cəmiyyətin tələblərini, bütün sistemin, hüquq sahəsinin və ya hüquq institutunun mahiyyətini ifadə edən və hüquqi təsbit baxımından ümumməcburi xarakter daşıyan rəhbər müddəalar və əsas başlanğıclar başa düşülür.¹¹

Ailə hüququnun prinsipləri dedikdə isə, ailə hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirən əsas başlanğıclar və rəhbər ideyalar başa düşülür.¹²

Ailə hüququnun əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dövlətin konstitusion quruluşunun əsaslarını və insan və vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarını müəyyən edən müddəaları ilə sıx bağlıdır. Bu prinsiplər ailə qanunvericiliyinin Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan məqsədlərinə əsasən müəyyən edilir. Bu məqsədlərə aşağıdakılar aiddir:

- ailənin möhkəmləndirilməsi;
- ailə işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyi;
- ailə münasibətlərinin qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hissləri əsasında qurulması;
- ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyəti;
- ailə üzvlərinin hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməsinin təmin olunması;

¹¹ Грибанов В.П. Принципы осуществления гражданских прав. Осуществление и защита гражданских прав. М; 2000, С. 215.

¹² Семейное право, учебник, под редакцией С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021, С.19

- ailə üzvlərinin öz hüquqlarını məhkəmə qaydasında müdafiəsi imkanlarının təmin edilməsi.

Qeyd edilənlərə istinad edərək, ailə hüququnun aşağıdakı prinsiplərinin nəzərdən keçirilməsini məqsədamüvafiq hesab edirik:

1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında qeydə alınmış nikahın tanınması (1.4-cü maddə). Ailə hüququnda dini kəbinəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Bu müddəa müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaradılmasınadək bağlanmış dini nikahlara və onların təsdiqinə dair sənədlərə, doğum, nikahın bağlanması, nikahın pozulması və ölüm haqqında sənədlərə şamil edilmir. Qeyd edilən prinsipə görə kişi ilə qadının faktiki birgə yaşaması da onların nikahda olması kimi qəbul olunmur və heç bir hüquq və vəzifə yaratmur.

2. Nikahın könüllülüğü prinsipi. Könüllülük özünü iki halda göstərir: a) nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin ərizə verdikləri zaman; b) nikahın bağlanması zamanı.

Ailə Məcəlləsinin 9.1-ci maddəsinə əsasən, nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin iştirakı ilə bağlanır. Tərəflərdən birinin şəxsən iştirak etməməsi və ya nikahın öz nümayəndəsi vasitəsilə bağlanmasına cəhd göstərməsi qeyri-hüquqidir. Nikaha daxil olan zaman tərəflərin iradə ifadəsi azadlığının pozulması nikahın etibarsız hesab edilməsi ilə nəticələnir.

3. Ailədə ər və arvadın hüquq bərabərliyi. Bu prinsip konstitusion prinsip olan qadın və kişinin hüquq bərabərliyi prinsipindən törəyir və ərin (arvadın) özünə azad şəkildə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçməsində, uşaqların

tərbiyəsi və təhsilində, eləcə də ailənin digər məsələlərinin birgə həll edilməsində ifadə olunur. (AM 29.2-29.3-cü maddə)

4. Ailədaxili məsələlərin qarşılıqlı razılaşma əsasında həll edilməsi prinsipi. Bu o deməkdir ki, ər-arvad ailədə öz münasibətlərini qarşılıqlı yardım və hörmət hissi əsasında qurmalı, ailənin möhkəmləndirilməsi və rifahı üçün birgə fəaliyyət göstərməli, övladlarının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmalı və onların sağlamlığının qayğısına qalmalıdır. Sözügedən prinsip ailədə ər və arvadın hüquq bərabərliyi prinsipi ilə sıx bağlıdır və Ailə Məcəlləsinin 29.4-cü maddəsində təsbit edilmiş müddəalarla şərtləndirilir.

5. Uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlük təşkil etməsi, onların rifahına və inkişafına qayğı göstərilməsi, onların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinə üstünlük verilməsi. Bu prinsip Ailə Məcəlləsinin uşaqların hüquqlarının və mənafeələrinin müdafiə edilməsini nəzərdə tutan bir sıra normalarında öz əksini tapmışdır. Ailə Məcəlləsinin 49-cu maddəsində "uşaq" anlayışına aydınlıq gətirilmiş və qeyd edilmişdir ki, 18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar. Daha sonra hər bir uşağın ailədə yaşamaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq, öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq, öz maraqlarının təmin olunması, hərtərəfli inkişafı, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququna malik olması nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunvericilik uşaqların rifahına və inkişafına qayğı göstərilməsini də diqqət mərkəzində saxlamışdır: ər-arvadın

ümumi əmlakının bölünməsi zamanı yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər (geyim, paltar, ayaqqabı, məktəbli və idman ləvazimatları, musiqi alətləri, uşaq kitabxanası və s.) bölünmür və əvəzi ödənilmədən uşaqları ilə birgə yaşayan valideynə verilir. Ər-arvadın ümumi əmlakı hesabına yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların adına qoyulmuş əmanətlər həmin uşaqlara məxsus hesab edilir və ümumi əmlakın bölünməsi zamanı nəzərə alınmır.

Maraqlı məqamlardan biri də ailə qanunvericiliyində uşağın müdafiə hüququna xüsusi yer ayrılmasıdır. Ailə Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə əsasən, uşağın hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi nəinki uşağın özü, həm də valideynlər (onları əvəz edən şəxslər), qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

Ailə Məcəlləsinin 58-ci maddəsində qeyd olunur ki, valideynlər uşaqlarını tərbiyə etməyə və uşaqların əsas ümumi təhsil almasını təmin etməyə borcludurlar, uşaqlarının tərbiyəsinə, sağlamlığına və onların psixi, fiziki, mənəvi inkişafına görə məsuliyyət daşıyırlar. Bu prinsipin mahiyyəti ilə bağlı digər müddəalar Ailə Məcəlləsinin 11-ci fəslinin müxtəlif maddələrində də nəzərdə tutulmuşdur.

6. Əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvlərinin hüquq və mənafeələrinin qorunmasına üstünlük verilməsi. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi bu prinsipin həyata keçirilməsinə yönəlmiş bir sıra normaları özündə ehtiva edir:

- əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmış övladların aliment almaq hüququ (80-ci maddə);

• əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış övladların maddi yardıma ehtiyacı olan əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamaq və onlara qayğı göstərmək vəzifəsi (82-ci maddə);

• ər-arvadın bir-birini saxlamaq vəzifəsi (84-cü maddə);

• nikah pozulduqdan sonra keçmiş ərin (arvadın) aliment almaq hüququ (85-ci maddə);

• qardaş və bacıların yetkinlik yaşına çatmayan və ya əmək qabiliyyəti olmayan qardaş və bacılarını saxlamaq vəzifəsi (88-ci maddə) və s.

7. Təknikahlılıq - bu o deməkdir ki, ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər arasında nikahın bağlanılmasına yol verilmir (maddə 12).

8. Eyni cinsdən olan şəxslər arasında nikahın bağlanması yolverilməzliyi. Bu prinsip Ailə Məcəlləsinin 2.3-cü maddəsində nikaha verilmiş anlayışın mahiyyətindən doğur. Göstərilir ki, nikah kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatata alınan könüllü ittifaqıdır.

9. Nikahın pozulması azadlığının dövlətin nəzarəti altında olması (maddə 17; 18; 19; 20). Qeyd edilən prinsip nikahın könüllülüüyü prinsipi ilə sıx bağlıdır. Çünki boşanma azadlığı olmadan nikahın bağlanması azadlığından söhbət gedə bilməz. Ailə qanunvericiliyinə görə boşanma ər-arvadın birgə razılığı (AM 17.1 və 21.1-ci mad.), ər-arvaddan birinin razılığı olmadıqda (AM 19.1 və 20.2-ci mad.) və ya ər-arvaddan birinin razılığının olub-olmamasından asılı olmayaraq (AM 17.2-ci mad.) qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslar mövcud olduqda aparıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində prinsiplərlə bağlı konkret norma olmadığından ailə hüququnun prinsipləri barədə alimlər arasında vahid fikir formalaşmamışdır. Odur ki, ailə hüquq nəzəriyyəsində ailə hüququnun prinsiplərinin təsnifatı ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, S.O.Lozovskaya belə hesab edir ki, ailə hüququnun prinsiplərini iki qrupa bölmək olar:

a) konkret ölkənin konstitusiyasında təsbit olunmuş və bütövlükdə ailə hüquqi tənzimləmənin əsas istiqamətlərini müəyyən edən və ailə qanunvericiliyində inkişafını tapan konstitusion prinsiplər;

b) ailə hüququnun institutlarının yaranması və inkişafına, ailə hüquq münasibətlərinin iştirakçıları arasında əmələ gələn, əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsinə birbaşa təsir göstərən prinsiplər.¹³

Hüququn istənilən müstəqil sahəsini xarakterizə edən amillərdən biri də onun *funksiyaları* ilə bağlıdır. Funksiya latınca "functio" sözündən olub, "vəzifə, fəaliyyət dairəsi" anlamına gəlir. Ailə hüquq nəzəriyyəsində ailə hüququnun aşağıdakı funksiyaları nəzərdən keçirilir:

- tənzimləyici - ailə münasibətlərinin qüvvədə olan qanunvericiliklə tənzimlənməsi;
- mühafizəedici - ailə münasibətləri iştirakçılarının hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi və mühafizəsi;
- tərbiyəedici - ailə hüquq normalarında həm dövlət və cəmiyyət tərəfindən bəyənən davranış variantları, həm də

¹³ Семейное право, учебник, под редакцией С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021. С. 21.

bunun əksinə olan, başqa vətəndaşların hüquqlarına, azadlıqlarına və qanuni mənafelərinə qəsd edən hərəkət və əməllərin nəticələri;

- proqnozlaşdırıcı - statistik məlumatlardan istifadə edərək ailə hüquq münasibətlərinin gələcək perspektivləri barədə proqnozların verilməsi.

Ailə hüququnun mənbələri. Hüququn mənbəyi dedikdə, dövlətin hüquqyaradıcı fəaliyyətinin zahiri ifadə forması başa düşülür ki, bu formanın köməyi ilə qanunvericinin iradəsi icraçı üçün məcburi qüvvəyə malik olur.

Hüququn mənbələri problemi həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbələrinin anlayışı ilə bağlı vahid fikir formalaşmamışdır. Bu problemin mövcudluğunu şərtləndirən səbəblərdən biri "hüququn mənbəyi" anlayışının özünün çoxmənali və məzmunca qeyri-dəqiq olması ilə bağlıdır. M.N.Marçenko göstərir ki, son dövrlər daha əhatəli anlayış olan "sosial mənada hüququn mənbəyi" termini getdikcə daha geniş yayılmaqdadır. Bəzi müəlliflər "hüququn sosial mənbələri"ni (sosial amilləri) dar mənada nəzərdən keçirərək, iqtisadi amili sosial amillərin məcmusuna daxil etmir və qeyd edirlər ki, hüququn mənbəyi anlayışında sosial amillər xüsusi yer tutur. Bu zaman, bir qayda olaraq, hüququn məzmununa və mənbələrinə dolaylı təsir göstərən sosial amillərə aşağıdakıları aid edirlər: siyasi, ideoloji, mədəni və s.¹⁴

¹⁴ Марченко М.Н. Источники права. Москва: Проспект, ТК Велби, 2005, с. 47 (760 с.)

Q.F.Şerşeneviç "hüququn mənbəyi" terminini yararsız hesab edərək göstərirdi ki, bu termin altında aşağıdakılar başa düşülür:

1) hüququ əmələ gətirən qüvvə, yəni "Allahın iradəsi", xalqın iradəsi, hüquqi şüur, ədalət ideyası və dövlət hakimiyyəti;

2) bu və ya digər qanunvericiliyin əsasını təşkil edən materiallar;

3) bir vaxtlar hüquqi əhəmiyyəti daşımış tarixi abidələr;

4) qüvvədə olan hüququn dərki edilməsi vasitələri.¹⁵

Onun fikrincə, "hüququn mənbələri" termini "hüququn forması" termini ilə əvəz edilməlidir.

S.S.Alekseyevin də mövqeyi maraqlıdır. Onun fikrincə, hüququn mənbələri dedikdə, sənəd şəklində rəsmiləşdirilmiş normayaratma aktı başa düşülür. Burada "formal mənada hüququn mənbəyi" anlayışından söhbət gedir və bu zaman "hüququn mənbəyi" anlayışı hüququn formalaşdırılması üzrə dövlətin və ya dövlət orqanlarının fəaliyyətinin nəticələrini - qanunların, fərmanların, qərarların və digər normativ hüquqi aktların təzahürü kimi hüquqyaratma prosesinin son nəticəsini özündə əks etdirir. Hüquqyaratma aktının qüvvəyə minməsi ilə akt hüququn mənbəyi keyfiyyətlərinə malik olur.¹⁶

Prof. C.A.Kərimov hüququn mənbələri ilə hüquq yaradıcılığını eyniləşdirməyə çalışaraq hüququn mənbələrinə hü-

¹⁵ Шершеневич Г.Ф. Избранное: В 6-и томах, Т.4. Москва: Статут, 2016, с. 322-323 (752 с.)

¹⁶ Алексеев С.С. Общая теория права: В 2-х томах, Т.2. Москва: Юридическая литература, 1982, с. 314 (360 с.)

quq qaydalarının və normalarının müəyyən edilməsi və ifadə olunması forması kimi anlayış verir.¹⁷

Oxşar mövqedə olan V.S.Afanasyev yazır: "Pozitiv (dövlətdən başlanğıc götürən) hüququn mənbəyi dedikdə, hüququn varlığı faktının tanınmasına, onun formalaşmasına, dəyişməsinə və ya onun ləğv olunması faktının təsdiq edilməsinə yönələn dövlət iradəsinin ifadə forması başa düşülür".¹⁸

Prof. M.F.Məlikova bildirir ki, maddi şərait özlüyündə hüquq törətmir, onun obyektiv tələbləri sinfi şüurdan keçərək, hüquqi ideyalar kimi formalaşır və yalnız dövlətin hüquqyaratma fəaliyyəti vasitəsilə ümumməcburi davranış normasına çevrilir. Hüquqi aktların ifadə üsulları, formaları hüququn yuridik mənada mənbələri adlandırılır.¹⁹

Ümumiyyətlə, əksər tədqiqatçılar bu fikirdədirlər ki, hüququn mənbəyi dedikdə, həm cəmiyyətin maddi həyat şərtləri (maddi mənada hüququn mənbəyi), həm də normanın hüquqi məcburiliyinin əsasları (formal mənada hüququn mənbəyi), yəni hüquq normalarının təsbiti və ifadə forması başa düşülür.

Bu baxımdan, ailə hüququ da daxil olmaqla hüququn mənbələrinin aşağıdakı üç əlamətinin olması qeyd olunur:

- rəsmi müəyyənlik - hüquqi göstərişlərin aydın ifadə olunması, hüquq normalarının zahiri təsbiti forması;
- ümumməcburilik - hüquqi göstərişlərin bütün subyektlər tərəfindən mütləq həyata keçirilməsi;

¹⁷ Керимов Д.А. Философские проблемы права. Москва: Мысль, 1972, с.22 (472 с.)

¹⁸ Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi: Dərslük / Professor V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə. Rus dilindən tərcümə edən Əziz Rzabəyli. Bakı: Qanun, 2014, c. 32 (492 s.)

¹⁹ Məlikova M.F. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı: Maarif, 1979, s. 41 (299 s.)

▪ ümumqəbulolunanlıq – ictimai münasibətlərin iştirakçıları arasında informasiya mübadiləsinin mövcudluğu.

Müasir hüquq sistemlərinin əksəriyyətində hüququn, o cümlədən ailə hüququnun mənbələri arasında qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlar geniş yer almışdır. Onların fərqləndirici cəhətləri məzmun baxımından müəyyənliyi, yazılı formaya malik olması və dərcinin xüsusi qaydasıdır.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında ailə hüquq münasibətlərini tənzimləyən aşağıdakı qanunvericilik aktları ailə hüququnun mənbələrini təşkil edir:

1) Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası (24 avqust 2002-ci il, 18 mart 2009-cu il və 26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələrlə);

2) Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1999-cu il tarixli Ailə Məcəlləsi (bu Məcəllə 1 iyun 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmişdir);

3) "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" Konvensiyaya qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının 30 mart 2004-cü il tarixli Qanunu;

4) "Uşaq hüquqları haqqında" 19 may 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

5) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən 1948-ci il 10 dekabr tarixində qəbul edilmiş "Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi";

6) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 1966-cı il 16 dekabr tarixli qətnaməsi ilə qəbul edilən "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Pakt;

7) "Nikahdankənar doğulmuş uşaqların hüquqi statusu haqqında" Avropa Konvensiyasına qoşulmaq barədə Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 17 mart tarixli Qanunu;

8) "Validəynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" 22 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

9) "Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında" 24 may 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

10) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2020-ci il tarixli 946 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Validəyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası";

11) "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" Beynəlxalq pakta qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 21 iyul 1992-ci il tarixli Qərarı və s.

Yuxarıda göstərilən qanunvericilik aktlarından başqa, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları da ailə hüququnun mənbələri kimi istifadə edilir. Məsələn:

1) "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 132.1.1 və 132. 1. 2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 5 oktyabr 2012-ci il tarixli Qərarı;

2) "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 17.2.3-cü maddəsinin və 182-ci maddəsinin bəzi müddələrinin

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair" Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 9 iyun 2013-cü il tarixli Qərarı;

3) "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 80 və 81-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair" Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 27 yanvar 2015-ci il tarixli Qərarı;

4) "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair" Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 16 oktyabr 2015-ci il tarixli Qərarı;

5) "Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2009-cu il 29 oktyabr tarixli 1 sayılı Qərarı;

6) "Validəynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 oktyabr 2011-ci il tarixli 6 sayılı Qərarı;

7) "Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli 8-2 sayılı Qərarı;

8) "Uşaqların ölkədən getməsinə icazənin verilməsi ilə əlaqədar valideynlər arasında yaranan mübahisələr üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 24 dekabr 2021-ci il tarixli 13 nömrəli Qərarı və s.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin Qərarları da Azərbaycan Respublikasında Ailə hüququnun mənbələri kimi istifadə oluna bilər.

"Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi zamanı "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyası müddələrinin və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinin tətbiqi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 mart 2006-cı il tarixli 5 №-li Qərarının 2-ci bəndində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikası "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının iştirakçısı və onu 2002-ci ilin aprel ayının 15-də ratifikasiya etmiş dövlət kimi Konvensiya və onun Protokollarının təfsiri və tətbiqi məsələləri üzrə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin yurisdiksiyasının məcburiliyini tanıyır. Azərbaycan Respublikası Konvensiyanı ratifikasiya etdiyi dövrdən sonra yurisdiksiyası altında olan insanların Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqlarını təmin etməlidir. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı məhkəmələr milli qanunvericilik ilə yanaşı, Konvensiya müddələrinə də rəhbər tutmalı və bu zaman İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsinə istinad

etməlidirlər.²⁰

Qeyd edilənlər ailə hüququnun mənbələrinin tam siyahısı deyildir və bu siyahı dinamikdir, dəyişkəndir və yeni ailə münasibətlərinin yaranması ilə daim təkmilləşir.

Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı, ailə hüquq münasibətlərinin xarakterik xüsusiyyətləri. Ailə hüquq münasibətlərinin subyektləri və obyektləri. Ailə hüquq münasibətləri ilə bağlı məsələlərə toxunmazdan öncə ailə anlayışına aydınlıq gətirilməsi zəruridir. Ailə anlayışına hüquq doktrinasında iki aspektdən yanaşılır: ailə sosioloji fenomen kimi, ailə hüquqi hadisə kimi.

Ailə sosioloji fenomen kimi. Ailənin cəmiyyətdə inkişafı və fəaliyyət göstərməsinin qanunauyğunluqları sosiologiyanın predmetinə daxildir. Odur ki, ailənin sosioloji anlayışı onun əlamətləri və funksiyaları baxımından formalaşdırılır. A.Q.Xarçevanın fikrincə, ailəni üzvləri nikah və ya qohumluq münasibətləri, məişət ümumiliyi, qarşılıqlı mənəvi məsuliyyət və sosial zərurətlə bağlı olan kiçik sosial qrup adlandırmaq olar ki, bu da cəmiyyətin fiziki və mənəvi tələbatının ödənilməsi zərurəti ilə şərtləndirilir.²¹

N.D.Şiminin fikrincə, ailə insanların sosial həyat fəaliyyətinin spesifik forması olub nikah və qohumluğa, o cümlədən bütün münasibətlərin məcmusu da daxil olmaqla (ər və arvad, valideynlər və uşaqlar, müxtəlif nəsillər) onun üzvlərinin birgə müxtəlif fəaliyyəti əsasında yaranır və fərdin tələbatları ilə şərtləndirilir.²²

²⁰ <https://e-qanun.az/framework/16701>

²¹ Харчева А.Г. Брак и семья в СССР, М., 1964. С.57.

²² Шимин Н.Д. Семья как общественное явление. Воронеж, 1989. С.21.

S.A.Muratova haqlı olaraq göstərir ki, sosiologiyada ailənin ümumi anlayışını verərkən onun tam mənada konkretləşdirilməsinə və funksiya və əlamətlərinin son həddinin müəyyən edilməsinə çalışmaq lazım deyildir, ailənin ümumi və stabil xüsusiyyətləri ilə məhdudlaşmaq kifayətdir.²³

Sosioloji baxımdan ailənin əsas funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

- Reproduktivlik;
- İqtisadi təsərrüfat;
- Tərbiyəvi;
- Rekreativlik;
- Kommunikativlik.

Reproduktivlik dedikdə – həyat qabiliyyətlilik, məhsuldarlıq, nəsilartırmaq başa düşülür.

İqtisadi təsərrüfat dedikdə - ailə üzvlərinin normal həyat səviyyəsinin təmin edilməsi məqsədi ilə onların birgə fəaliyyəti nəzərdə tutulur. Bura, habelə ailə üzvlərinin bir-birini saxlamaq vəzifəsi də aid edilməlidir.

Tərbiyəvi funksiya özündə ailə üzvləri arasında olan münasibətlərin milli-mənəvi dəyərlərə və əxlaq normalarına əsaslanmasını ehtiva edir.

Rekreativlik dedikdə – özündə əyləncə, məşğulluq kimi əlamətləri əks etdirən hadisə başa düşülür.

Kommunikativlik – insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərlə əlaqədar bir prosesdir. Bu hər şeydən əvvəl fikir mübadiləsi, duyğu və narahatlıqla bağlıdır.

²³ С.А.Муратова Семейное право, Москва UNITY, 2010, С. 36.

Bu baxımdan sosial institut kimi ailə, S.A.Muratovanın fikrincə, qan qohumluğu və ya digər buna bərabər tutulan əlaqələrlə, habelə qarşılıqlı hüquqi vəzifələrlə bağlı olan insanların kiçik sosial qrupudur.²⁴

Ailənin hüquqi anlayışı. Qüvvədə olan qanunvericilikdə ailənin hüquqi anlayışı verilməmişdir. Hüquq ədəbiyyatında bu anlayışın verilməsinin zəruri olub-olmaması baxımından iki mövqə sərgilənmişdir. Birinci mövqeyə görə, ailəyə qanuni anlayış verilməsi zəruridir. Bu mövqenin tərəfdarları təklif edirlər ki, bu anlayış hər hüquq sahəsi üzrə ayrıca verilməlidir. Lakin bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, subyekt bütövlükdə ailə deyil, ailə üzvləridir.²⁵

Digər mövqeyə görə ailəyə qanunvericilik səviyyəsində anlayış verilməsinə ehtiyac yoxdur. Çünki ailə hüququn subyektidir. Hüququn subyektini kimi ailə üzvləri çıxış edirlər. Digər tərəfdən onların mövqeyinə görə ailə hüquqi deyil, sosioloji anlayışdır.²⁶

Şübhəsiz ki, ailənin hüquqi və sosioloji anlayışları üst-üstə düşə bilməz. Faktiki (dövlət qeydiyyatına alınmamış) nikah münasibətləri, uşağın qəyyumluğa götürülməsi və digər bu kimi hallar ailənin hüquqi mənada yaranması kimi başa düşülməməlidir. Digər tərəfdən bir-birindən ayrı yaşayan, hətta bir-birini görməyən ər-arvad hüquqi mənada ailə hesab edilir. Lakin nikah etibarsız hesab edilərkən məhkəmə hüquqi cəhətdən mövcud olan ailənin sosioloji cəhətdən də

²⁴ Yəni orada, s. 36

²⁵ Мамакова Р.П. Правовые проблемы членства в семье. Томск, 1985. С.23.

²⁶ Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации, М., 1996. С.10. Право и защита семьи государством, М., 1987. С. 10-11.

mövcud olub-olmaması məsələsinə aydınlıq gətirməlidir. Ailə Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə görə ər-arvadın birgə yaşamasının və ailənin saxlanması qeyri-mümkünlüyü məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə, nikah məhkəmə qaydasında pozulur. Göründüyü kimi, bu halda qanunvericilik ailənin saxlanması mümkünliyünün sosioloji aspektlərinin araşdırılmasını ön plana çəkir.

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ailə yalnız sosial anlayış deyildir. Başqa sözlə, ailənin sosial xarakterinə istinad edilməsi düzgün olsa da, bu heç də onun hüquqi mahiyyətini inkar etmir. Hüquqi tənzimləmə dairəsinə düşən ailə sosial-hüquqi hadisəyə çevrilir. Bu baxımından onun anlayışına həm sosial, həm də hüquqi əlamətlər daxil edilməlidir. Məsələn, qüvvədə olan ailə qanunvericiliyində ailənin sosial və hüquqi anlayış kəsb etməsi iki istiqamətdə özünü göstərir:

- Ailə üzvlərinin qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin olması;
- Bir qayda olaraq ailə üzvlərinin bir yerdə yaşaması, bununla bərabər ailə hüquq və vəzifələrini ayrı-ayrı ailənin üzvlərinin daşıya bilməsi (məsələn, keçmiş ər və arvadın aliment ödənişləri).

Ailənin hüquqi subyekt olmaması barədə fikirlər də tərəfimizdən qəbul edilmir, çünki Ailə Məcəlləsinin bir sıra maddələrində ailə müstəqil anlayış kimi istifadə olunur (məsələn, AR Ailə Məcəlləsi 1-ci, 2-ci, 29-cu, 31-ci, 37-ci və s. maddələri).

Bu baxımdan kifayət qədər əsas vardır ki, ailəyə hüququn subyekt kimi baxılsın və ona aşağıdakı kimi hüquqi anlayış verilsin: **ailə** – *nikah, qohumluq, övladlığa götürülmə və ya uşaq-*

*ların digər şəkildə ailəyə yerləşdirilməsi ilə bağlı olan və bir qayda olaraq bir yerdə yaşayan insanların birliyi*dir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyində “ailə”-yə anlayış verilməmişdir. Qanunvericilikdə “ailə” termini ilə bərabər “ailə üzvü” terminindən də istifadə olunur. Məsələn, AR Ailə Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsində, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətindən söhbət açılır. Geniş mənada bunlar bir-birindən fərqli anlayışlardır. Ailə üzvləri anlayışı ilə ehtiva olunan şəxslərin siyahısı hüquq münasibətlərinin müxtəlifliyindən asılı olaraq fərqləndirilir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 2-ci maddəsində ailə üzvlərinin dairəsi ər-arvad, valideynlər və uşaqlar kimi müəyyənləşdirilmiş, Məcəllənin sonrakı fəsilərində isə ailə üzvləri sırasına, habelə faktiki tərbiyəçilər və onların yetirmələri, ögey oğul və qızlar, ögey ata və analar da daxil edilmişdir. (AM-nin 15-ci fəslə)

Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışını AR Ailə Məcəlləsinin 2-ci maddəsinə əsasən formalaşdırmaq olar.

Ailə hüquq münasibətləri nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi, onun etibarsız sayılması, ailə üzvləri (ər-arvad, valideynlər və uşaqlar) eləcə də, ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda və həddə başqa qohumlar və digər şəxslər arasında yaranan əmlak və şəxsi qeyri-əmlak, habelə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydaları ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlərdir.

Ailə hüquq münasibətlərinin aşağıdakı spesifik xüsusiyyətləri vardır:

1. Ailə hüquq münasibətlərinin subyektiv tərkibi ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmişdir;

2. Onlar, bir qayda olaraq, uzun müddətli xarakter kəsb edir;

3. Ailə hüquq münasibətləri əvəzsiz olaraq həyata keçirilir;

4. Ailə hüquq münasibətləri spesifik hüquqi faktlar əsasında baş verir;

5. Ailə hüquq münasibətləri tez-tez inzibati hüquq münasibətləri ilə kəşifir.²⁷

Ailə hüquq münasibətlərinin subyektiv tərkibi Ailə Məcəlləsinin konkret maddəsində öz əksini tapmamışdır. Bununla belə, ailə qanunvericiliyinin təhlili ailə hüquq münasibətlərinin subyektiv tərkibinin ər-arvad, keçmiş ər-arvad, valideynlər, uşaqlar, doğma bacı və qardaşlar, babalar və nənələr, nəvələr, faktiki tərbiyəçilər və onların yetirmələri, ögey oğul və qızlar, ögey ata və ana, qəyyum və himayəçilər, övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlərdən ibarət olması qənaətinə gəlməyə əsas verir. Lakin yeni ailə hüquq münasibətlərinin yaranması bu siyahıda müvafiq dəyişikliklərin edilməsi ilə nəticələnə bilər.

Ailə hüquq münasibətlərinin uzunmüddətli xarakter daşması hər hansı bir ailə münasibətlərinin yaranması zamanı bu münasibətlərin nə zaman bitməsi ilə bağlı konkret müddətin müəyyən edilməməsi ilə bağlıdır.

Ailə hüquq münasibətlərinin əvəzsiz olaraq həyata keçirilməsi bu münasibətlərin iştirakçısı olan tərəflərdən birinin

²⁷ С.А.Муратова Семейное право, Москва UNITY, 2010, С. 39.

digərindən öz xeyrinə hər hansı hərəkət və ya hərəkətsizliyin edilməsi gözləntisini istisna edir.

Ailə hüquq münasibətlərinin spesifik hüquqi faktlar əsasında yaranması bu münasibətlərin ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hüquqi faktlar, məsələn, doğum, övladlığa götürmə, nikahın bağlanması və nikaha xitam verilməsi, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsi nəticəsində əmələ gəlməsini özündə ehtiva edir.

Ailə hüquq münasibətlərinin inzibati hüquq münasibətləri ilə kəsişməsi ailə hüquq münasibətlərini doğuran hüquqi faktların müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında qeydiyyatla alınması ilə bağlıdır. S.A.Muratova haqlı olaraq göstərir ki, dövlət orqanları belə hallarda inzibati hüququn subyekt kimi çıxış edirlər və ailə hüquq münasibətlərinin subyekt olurlar.²⁸

Ailə hüquq münasibətlərinin subyekt dedikdə, bu münasibətin ailə hüquq və vəzifələrə malik olan iştirakçıları başa düşülür. Ailə hüquq münasibətlərinin hər bir subyekt müəyyən hüquq qabiliyyətlilik ilə yüklü edilmişdir. Bundan başqa qanunvericilikdə subyektin fəaliyyət qabiliyyətliliyi də nəzərdə tutulmuşdur. Ailə qanunvericiliyində hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyəti terminlərinin anlayışı verilməmişdir. Odur ki, bu anlayışların əks olunduğu Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müraciət etmək zərurəti meydana gəlir. Məcəllənin 28-ci maddəsinə əsasən, fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyəti şəxsin öz hərəkətləri ilə mülki hüquqlar əldə etmək və həyata keçirmək,

²⁸ Yəni orada, s.40.

özü üçün mülki vəzifələr yaratmaq və icra etmək qabiliyyətidir.

Fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyəti, o, yetkinlik yaşına, yəni 18 yaşına çatdıqda tam həcmdə əmələ gəlir. 7 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların (azyaşlıların) fəaliyyət qabiliyyəti yoxdur. 7 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların məhdud fəaliyyət qabiliyyətləri vardır.

16 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə və ya valideynləri, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığı ilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olursa, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Hər iki valideynin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığına əsasən qəyyumluq və himayəçilik orqanının qərarı ilə, belə razılıq olmadıqda isə, məhkəmənin qərarı ilə yetkinlik yaşına çatmayan tam fəaliyyət qabiliyyətli sayılır.

Bu baxımdan ailə hüquqqabiliyyətliliyi dedikdə, vətəndaşın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquqları əldə etmək və vəzifələr daşımaq qabiliyyəti başa düşülür. Ailə hüquqqabiliyyətliliyini insan doğulduğu andan əldə etmiş olur.

Ailə fəaliyyətqabiliyyətliliyi dedikdə isə, vətəndaşın öz hərəkətləri ilə ailə hüquqları əldə etmək və həyata keçirtmək, özü üçün ailə vəzifələri yaratmaq və onları icra etmək qabiliyyəti başa düşülür.

Ailə hüquq nəzəriyyəsində hissəvi ailə fəaliyyətqabiliyyətliliyi anlayışına da rast gəlinir. Qanunvericiliyə əsasən, 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, onun razılıq verməsi zəruridir. Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər öz uşaqlarına münasibətdə atalığı və analığı ümumi əsaslarla

qəbul etmək, atalığa (anالیğa) dair mübahisə açmaq, habelə 14 yaşına çatdıqdan sonra məhkəmə qaydasında atalığı (anالیğı) müəyyən etmək hüququna malikdirlər və s.

Ailə hüquq münasibətlərinin obyektı hərəkət və əmlakdır. Ailə münasibətlərinin ən çox yayılmış obyektı insanın şüurlu fəalliyəti ilə bağlı olan hərəkətləridir. Hərəkət isə, onun yaranmasının obyektivliyi baxımdan iki qrupa bölünür:

- Müsbət hərəkətlər (ər-arvadın soyad seçməsi və s.);
- Çəkındirmə məzmunlu hərəkətlər (valideynlər uşaqlara fiziki və psixoloji zərər vura biləcək hərəkətləri etməkdən çəkinməlidirlər).

Əmlak ailə hüquq münasibətlərinin obyektinin ikinci növü kimi özünü göstərir. Ailə hüququnda əmlaka hüquqı anlayış verilməmişdir. Bununla bərabər, Ailə Məcəlləsinin ayrı-ayrı maddələrində ər-arvadın birgə mülkiyyətində, ər-arvadın hər birinin mülkiyyətində olan əmlakdan söhbət açılır. Mülki Məcəllənin 135.2-ci maddəsində isə qeyd edilmişdir ki, əmlak istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin toplusudur.

Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu. Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu dedikdə, bu münasibətin iştirakçısının subyektiv hüquq və vəzifələri başa düşülür. Subyektiv hüquq subyektə şəxsi maraqlarını təmin etmək imkanı verən mümkün hüquqı davranışın ölçüsüdür. Başqa sözlə desək, subyektiv hüquq hüquqı və fiziki xarakterli fəal hərəkətləri etmək və ya belə hərəkətlərdən çəkinmək, habelə bu və ya digər vəzifə ilə yüklü edilmiş şəxsdən müəyyən hərəkətlərin edilməsini tələb etmək imkanını özündə ehtiva edir. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 61.1-ci maddəsinə görə uşaqlar-

dan ayrı yaşayan valideyn onlarla ünsiyyət hüququna, uşaqların tərbiyə və təhsili ilə bağlı məsələlərin həll edilməsində iştirak etmək hüququna malikdir. Nikah müqaviləsi ilə ər-arvad birgə mülkiyyətin qanunla müəyyən olunmuş rejimini dəyişərək, ümumi əmlaka, onun ayrı-ayrı növlərinə və ya ər-arvadın hər birinin əmlakına birgə, paylı və ya ayrıca mülkiyyət rejimi tətbiq edə bilərlər (AM 38.2-ci mad.) və s.

Ailə münasibəti iştirakçılarının subyektiv vəzifəsi dedikdə səlahiyyətli şəxsin maraqlarının təmin edilməsi məqsədilə müəyyən edilmiş zəruri hüquqi davranış ölçüsü başa düşülür.

Ailə hüquq nəzəriyyəsində subyektiv vəzifələrin iki növü müəyyənləşdirilir:

1. Vəzifə - ailə hüquq münasibətlərinin digər iştirakçılarının xeyrinə fəal müsbət hərəkətlərin həyata keçirilməsi kimi. Məsələn, ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulan alimentin ödənilməsi vəzifəsi.

2. Vəzifə - hüquq normaları ilə qadağan edilən müəyyən hərəkətlərdən çəkinmək zərurəti kimi. Məsələn, qanunvericiliyə görə valideynlik hüquqları məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan valideynin uşaqlarla əlaqə saxlamasına icazə verilir, bir şərtlə ki, bu əlaqə uşaqlara zərərli təsir göstərməsin.²⁹

Lakin ailə münasibətlərinin iştirakçıları tərəfindən öz hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi ailə münasibətlərinin digər iştirakçılarının və başqa şəxslərin hüquq və azadlıqla-

²⁹ Семейное право, учебник, под редакцией С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021, С.54.

rının və qanuni maraqlarının pozulmasına gətirib çıxarmamalıdır. Odur ki, bütün hallarda hüquqların həyata keçirilməsi və vəzifələrin icrası zamanı ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş ümumi prinsiplər rəhbər tutulmalıdır.

Ailə hüquq münasibətləri müxtəlif əsaslara görə təsnifləşdirilir:

- məzmununa görə;
- subyekt tərkibinə görə;
- subyektiv hüquqların müdafiəsinin xarakterinə görə.

Məzmununa görə ailə hüquq münasibətləri şəxsi qeyri-əmlak və əmlak kimi iki qrupa bölünür.

Subyekt tərkibinə görə ailə hüquq münasibətləri daha geniş təsnifata malikdir və ailə hüquq nəzəriyyəsində aşağıdakı kimi sistemləşdirilir:

- ər-arvad arasında olan münasibətlər;
- keçmiş ər-arvad arasında olan münasibətlər;
- valideyn və uşaqlar, övladlığa götürən və övladlığa götürülənlər arasında olan münasibətlər;
- digər ailə üzvləri arasında olan münasibətlər;
- qəyyumlar (himayəçilər) və qəyyumluğa götürülən yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlar arasında olan münasibətlər;
- himayədar ailə və himayədar ailənin öhdəsində olan uşaqlar arasında olan münasibətlər;
- yetirmələr və onların faktik tərbiyəçiləri arasında olan münasibətlər;
- tərbiyəyə götürən valideynlər və qəyyumluq və himayəçilik orqanları arasında olan münasibətlər.

Qeyd edilən təsnifatın ayrı-ayrı bəndləri üzərində qısaca dayanmaq məqsədəməvafiq olardı.

Ailə Məcəlləsinin 9.4-cü maddəsinə əsasən, ər-arvadın hüquq və vəzifələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatı gündündən yaranır. Keçmiş ər-arvad arasında olan münasibətlər, bir qayda olaraq, aliment öhdəlikləri ilə bağlıdır. Ailə Məcəlləsinin 84.1-ci maddəsinə əsasən, ər və arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməlidirlər. Bu vəzifə qanunvericilikdə nikah pozulduqdan sonra keçmiş ər (arvadın) aliment almaq hüququ şəklində təsbit edilmişdir. Ailə Məcəlləsinin 85-ci maddəsi nikah pozulduqdan sonra məhkəmə qaydasında zəruri vəsaitə malik olan keçmiş ər (arvaddan) aliment ödəməyi tələb etmək hüququna malik olan şəxslərin dairəsini müəyyənləşdirmiş və göstərilmişdir ki, hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində keçmiş arvad, 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş və ya 18 yaşına çatanadək əlilliyi müəyyən edilmiş 18 yaşından yuxarı orqanizmin funksiyalarının 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş ümumi uşağa qulluq edən və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad), nikah pozulana qədər və ya nikah pozulduğu gündən bir il ərzində əmək qabiliyyətini itirən və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad), ər-arvad uzun müddət nikahda olmuşlarsa, nikah pozulduğu andan 5 il müddətindən gec olmayaraq pensiya yaşına çatan və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad) nikah pozulduqdan sonra məhkəmə qaydasında buna zəruri vəsaitə malik olan keçmiş ər (arvaddan) aliment ödəməyi tələb etmək hüququna malikdir.

Ailə Məcəlləsinin 11-ci fəslində uşaqların hüquqlarına həsr edilmişdir. Bu fəsildə uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə

olunmaq hüququ, uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ, uşağın müdafiə hüququ, uşağın öz fikrini bildirmək hüququ, uşağın ad, ata adı və soyad daşımaq hüququ, uşağın əmlak hüquqları və s. təsbit edilmiş, 12-ci fəsildə isə valideynlərin hüquq və vəzifələri müəyyən edilmişdir. Ailə Məcəlləsinin 134-cü maddəsinə əsasən övladlığa götürülənlər və övladlığa götürənlər mənsəcə qohumlara bərabər tutulduqlarından qeyd edilən fəsillərdəki hüquq və vəzifələr övladlığa götürülənlər və övladlığa götürənlərə də şamil edilir.

Ailə hüququnda digər ailə üzvləri arasında olan münasibətlər institutu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məcəllənin 15-ci fəslə ailənin başqa üzvlərinin öhdəliklərinə həsr edilmişdir. Qanunvericilikdə ailənin başqa üzvlərinin anlayışı verilməsə də, bu fəslin məzmunundan görüldüyü kimi qeyd edilən kateqoriyaya qardaş və bacılar, baba, nənə və nəvə, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları faktik tərbiyə etmiş və saxlamış şəxslər, ögey oğul və qızlar, ögey ata və ana aid edilmişdir.

Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayə də sosial baxımdan olduqca əhəmiyyətli hadisədir. Bu səbəbdən də Ailə Məcəlləsinin tam bir fəslə uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəyə həsr edilmişdir. Hüququn digər sahəsində - mülki hüquqda qəyyumluq və himayəçiliyə geniş yer ayrılsa da, qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların hüquqları Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur. Yalnız ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydalar qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların sosial adaptasiyası problemini bu və ya digər şəkildə həll etmək öhdəliyi yaradır.

Qanunvericilikdə himayədar ailə və himayədar ailənin öhdəsində olan uşaqlar arasında münasibətlərə də xüsusi yer ayrılmışdır. Ailə Məcəlləsinin 2-ci maddəsində göstərilir ki, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyəyə götürülməsi qaydaları Ailə Məcəlləsi ilə tənzimlənən münasibətlər kateqoriyasına daxildir. Burada maraq doğuran məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, qanunvericilik himayədar valideynlərə dair tələblərin, habelə himayədar ailənin tərbiyəsinə verilən uşaqların dairəsini müəyyənləşdirmişdir. Ailə Məcəlləsinin 142.1-ci maddəsinə əsasən himayədar ailə uşağın tərbiyə olunmaq üçün verilməsinə dair müqavilə əsasında yaranır.

Ən nəhayət, subyekt tərkibinə görə ailə hüquq münasibətlərinin təsnifatına daxil olan sonuncu bənd tərbiyəyə götürən valideynlər və qəyyumluq və himayəçilik orqanları arasında olan münasibətlərdir. Ailə Məcəlləsinin 49-cu maddəsinə əsasən, hər bir uşaq ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq, öz valideynlərini tanımaq və onların qayğısından istifadə etmək, uşağın maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, onlarla birgə yaşamaq hüququna malikdir. Valideynlər olmadıqda, onlar valideynlik hüquqlarından məhrum olunduqda və ya uşaq valideyn himayəsini itirdiyi digər hallarda, uşağın ailədə tərbiyəsi ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən təmin olunur. (AM 49.4-cü maddə)

Cəmiyyət inkişaf etdikcə bu yanaşma uşaq hüquqlarının müdafiəsi nöqtəyi-nəzərindən daha da təkmilləşdirilir, müasirləşdirilir. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Məcəllənin valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların

aşkar olunması və yerləşdirilməsi məsələlərini tənzimləyən normalarında bir sıra dəyişiklik edilmiş, övladlığa götürmə qaydası adlanan 118-ci maddə köklü surətdə yenilənmiş, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxslərin yeni uçot qaydası müəyyənləşdirilmişdir.

Subyektiv hüquqların müdafiəsinin xarakterinə görə ailə hüquq münasibətləri 3 qrupa bölünür:

1. Mütləq müdafiə xarakterli nisbi ailədaxili hüquq münasibətləri. Bu qəbildən olan hüquq münasibətlərində subyektiv hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları dəqiq müəyyənləşdirilmişdir. Hüququn həyata keçirilməsi dövlətin müdafiəsi ilə təmin olunur. Bu baxımdan uşağın öz valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq hüququ (AM 49.3-cü mad.) valideynlərin uşaqlarını tərbiyə etmək vəzifəsini doğurur (AM 58.1-ci mad.). Valideynlər uşaqların tərbiyəsinin üsul və metodlarını seçməkdə azaddırlar. Bu azadlığın istənilən qəsdən qorunması üçün valideynlər məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

2. Nisbi əlamətlərə malik olan mütləq ailədaxili hüquq münasibətləri. Qanunvericilikdə ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətində onların əmlakının olması nəzərdə tutulmuşdur. Məlum olduğu kimi əmlak münasibətləri mütləq xarakter daşıyır və mülkiyyətçi onun əmlak üzərində hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olan istənilən şəxsdən qanunazidd hərəkətlərə son qoyulmasını tələb edə bilər. Bununla bərabər, birgə mülkiyyətin subyektiv olan ər-arvadın qarşılıqlı hüquq və vəzifələri nisbi xarakter daşıyır. Məsələn, ər-arvadın birgə mülkiyyətinin bölünməsi barədə iddia

iddiəçinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatda alınmış nikahda olduğu konkret şəxsə yönəldilə bilər.

3. Mütləq müdafiə xarakteri daşımayan nisbi ailədaxili hüquq münasibətləri. Bu elə hüquq münasibətləridir ki, burada səlahiyyətli və borclu şəxs dəqiq müəyyən edilmişdir və səlahiyyətli şəxsin hüquqları yalnız konkret hüquq münasibətində iştirak edən şəxs tərəfindən pozula bilər. Ər-əravad arasında yaranan aliment münasibətləri və şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri bu kateqoriyadan olan münasibətlərə aid edilir.

Ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişdirilməsi və onlara xitam verilməsinin əsasları. Ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişdirilməsi və onlara xitam verilməsinin əsasları kimi hüquqi faktlar və ya onların məmusu çıxış edir. Ailə hüququnda hüquqi faktları aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. Subyektin iradəsindən asılı olan hüquqi faktlar. Hüquq nəzəriyyəsində hüquqi faktlar hadisə və hərəkət (hərəkətsizlik) kimi iki hissəyə ayrılır. Hadisə subyektin iradəsindən asılı olmayaraq yaranan vəziyyətdir (ölüm, uşağın doğulması). Hərəkət isə subyektin iradəsindən asılı olaraq hüquqi və qeyri-hüquqi ola bilər. Hüquqi hərəkətlər qanuna, müqaviləyə və mövcud qaydalara uyğun olaraq baş verən hərəkətlərdir. Qeyri-hüquqi hərəkətlər qanuna və müqaviləyə uyğun olmayan və digərlərinin hüquq və qanuni maraqlarını pozan hərəkətlərdir (ziyan vurulması, nikahda olduğu halda, yenidən başqa şəxslə nikaha daxil olunması).

M.V.Karpov haqlı olaraq qeyd edir ki, subyektin iradəsindən asılı olaraq hüquqi faktların əmələ gəlməsi (dəyişdiril-

məsi, xitam verilməsi) hüquqi aktlar və hüquqi xətlərlə sıx bağlıdır.³⁰

Hüquqi aktlara əqdləri, inzibati aktları və məhkəmə qərarlarını misal göstərmək olar. Mülki hüquqdan məlum olduğu kimi əqdlər birtərəfli və müqavilə şəklində (ikitərəfli və ya çoxtərəfli) ola bilər (MM 324.2-ci mad.). Ailə hüququ nöqtəyi-nəzərdən birtərəfli əqdlərə övladlığa götürənin övladlığa götürməyə münasibətdə iradə ifadəsini, ikitərəfli əqdlərə isə ər və arvadın əmlakı ilə bağlı müqavilələri, valideynlik hüquqlarının həyata keçirilməsini, valideyn himayəsindən məhrum olan uşağın himayədar ailəyə verilməsini, çoxtərəfli əqdlərə isə valideynlərin saxlanması ilə əlaqədar yetkinlik yaşına çatmış bir neçə övladın aliment ödənişinə cəlb edilməsini və s. misal göstərmək olar.

Qeyd edilən əqdlər nəinki onun iştirakçılarının yeni hüquq və vəzifələrinin əmələ gəlməsinə səbəb ola bilər, həm də artıq mövcud olan hüquq münasibətlərini dəyişdirə bilər. Məhkəmə qərarları və inzibati aktlar, bir qayda olaraq, hüquqi tərkibə digər hüquqi faktlarla birlikdə daxil olurlar. Məsələn, nikah münasibətinə girən şəxslərin qarşılıqlı razılığı olmadan soyadların birləşdirilməsi, övladlığa götürmə zamanı övladlığa götürənin iradəsi nəzərə alınmadan məhkəmə qərarının çıxarılması mümkün deyildir.

2. Hüquqi nəticədən asılı olan hüquqi faktlar. Belə hüquqi faktlar 3 qrupa bölünür: hüquqyaradıcı, hüquqdəyişdirici və hüquqa xitamverici.

³⁰ Yəni orada, s.58.

Birinci qrupa nikahın bağlanması, uşağın doğulmasını, ikinci qrupa valideynlik hüququnun məhdudlaşdırılmasını, üçüncü qrupa isə şəxsin ölümünü, övladlığa götürməyə xitam verilməsini və s. aid etmək olar.

3. Vəziyyətlə bağlı olan hüquqi faktlar. Bu halda “vəziyyət” dedikdə, bir qayda olaraq, mütəmadi və ya vaxtaşırı hüquqi nəticələrə səbəb olan hüquqi faktlar başa düşülür. Ailə hüququnda nikahda olma, yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı aliment öhdəlikləri və s. buna misal ola bilər.

Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, “vəziyyət”ə nə hüquq münasibətinin yaranmasının əsası, nə də hüquq münasibətinin özü kimi baxmaq doğru olmazdı. Vəziyyət əslində şəxsin statusunun xüsusi əlamətidir. Məsələn, məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxs hüquqi statusunu dəyişmiş olur; o, müstəqil surətdə əqd bağlaya bilməz. Nikah bağlandıqdan sonra tərəflərdən hər biri müvafiq olaraq ər, arvad hesab olunur. Başqa sözlə desək, şəxsin statusunun dəyişməsi baş vermiş olur.

Ailə hüququnun müdafiəsi. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində göstərildiyi kimi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Konstitusiyanın 17-ci maddəsində qeyd olunur ki, cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir. Bu o deməkdir ki, vətəndaşlar istəklərinə uyğun olaraq ailə hüquqlarını həyata keçirə və bu zaman dövlətin dəstəyindən istifadə edə bilərlər. Bununla bərabər nəzərə alınmalıdır ki, ailə hüququndan istifadə sərhədsiz deyildir və qanunvericilik bu hüquqların

hüdüdlərini da müəyyənləşdirmişdir. Ailə Məcəlləsinin 6.2-ci maddəsində göstərilmişdir ki, ailənin bir üzvü öz hüquqlarını həyata keçirərkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən ailənin başqa üzvlərinin və digər vətəndaşların hüquqlarını, azadlıqlarını və qanuni mənafeələrini pozmamalıdır. Ailə hüquq nəzəriyyəsi pozulmuş ailə hüquqlarının müdafiəsi mexanizminin 2 aspektini müəyyənləşdirmişdir: a) müdafiənin forması; b) müdafiənin üsulları.

Müdafiə formaları subyektin pozulmuş hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə xüsusi dövlət orqanlarına və məhkəməyə müraciət edib-etməməsindən asılı olaraq 2 növə ayrılır: qeyri-yurisdiksiyon forma və yurisdiksiyon forma. Qeyri-yurisdiksiyon forma dedikdə, şəxsin öz hüquqlarını və qanuni maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə dövlət orqanlarının köməyindən istifadə etmədən faktiki hərəkətlərə əsaslanan müdafiə forması başa düşülür. Müdafiənin yurisdiksiyon forması özündə inzibati və məhkəmə qaydasında müdafiəni ehtiva edir. Bu forma 2 üsulla reallaşdırılır: a) məhkəmələr vasitəsilə; b) ailə qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda müvafiq icra hakimiyyəti və digər dövlət orqanları vasitəsilə. Qeyd edilməlidir ki, Ailə Məcəlləsinin 7-1-ci maddəsinə əsasən, ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrlə bağlı məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur.

Ailə hüququnun müdafiəsinin üsulları ailə qanunvericiliyində ayrıca bir bölmədə və ya fəsildə nəzərdə tutulmasa da, ailə münasibətlərini tənzimləyən konkret normalarda

əks etdirilmişdir. Həmin normaların məzmununa uyğun olaraq müdafiə üsullarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. Hüququn məhkəmə qaydasında tanınması (analığın və atalığın müəyyən edilməsi (AM 44-45-ci mad.);

2. Hüquq pozuntusunun baş verməsinə qədərki vəziyyətin bərpa edilməsi (nikahın etibarsız hesab edilməsi (AM 28-ci mad.);

3. Hüququn pozulması təhlükəsi yaradan və ya hüququ pozan hərəkətlərin qarşısının alınması (valideynlər qanuna əsaslanmadan uşağı yanında saxlayan istənilən şəxsdən geri qaytarmağı tələb edə bilər (AM 63-cü mad.);

4. Əqdin etibarsız hesab edilməsi (nikah müqaviləsinin, alimentin ödənilməsi barədə sazişin etibarsız hesab edilməsi (AM 40, 95-ci mad.);

5. Vəzifəni icra etməyə məcbur etmə (alimentin məhkəmə qaydasında tutulması (AM 75, 80-83-ci mad və s.);

6. Ailə hüquq münasibətlərinin dəyişdirilməsi və xitamı (övladlığa götürmənin ləğv edilməsi, uşağın himayədar ailəyə verilməsi barədə müqavilənin pozulması (AM 131, 143-ci mad.)

7. Qanunda nəzərdə tutulan digər hallar.

Ailə hüququnun qanunda nəzərdə tutulan digər üsullarla müdafiəsinə ailə hüququnun həcmnin məhdudlaşdırılmasını aid etmək olar.³¹ Məsələn, ayrı-ayrı hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-ar-

³¹ С.А.Муратова Семейное право, Москва UNITY, 2010, С. 64.

vaddan biri üzürsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi hallarda nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər (AM 37.2-ci maddə).

Ailə hüququnun digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi. Ailə hüququ Konstitusiyaya hüququnun fəal təsiri altındadır; ailə hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin məqsəd və vəzifələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının insan hüquq və azadlıqlarına dair müddəaları ilə sıx bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsinin III hissəsində göstərilən "Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir" müddəaları Ailə Məcəlləsinin 1-ci maddəsində öz əksini tapmış və qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir və s.

Ölkə Konstitusiyasının 25-ci maddəsində nəzərdə tutulan dövlətin hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verməsi müddəası Ailə Məcəlləsinin 2.4-cü maddəsində öz əksini tapmış və qeyd edilmişdir ki, nikaha daxil olarkən və ailə münasibətlərində sosial, irqi, milli, dini və dil mənsubiyyətinə görə vətəndaşların hüquqlarının hər hansı formada məhdudlaşdırılması qadağandır.

Ailə hüququ normaları mülki hüququn normaları ilə də sıx əlaqədədir. Ailə Məcəlləsinin 5-ci maddəsinə əsasən ailə üzvləri arasında yaranan münasibətlər ailə qanunvericiliyi və ya tərəflər arasındakı sazişlə tənzimlənmədikdə və həmin münasibətləri bilavasitə tənzimləyən mülki hüquq nor-

maları olmadıqda ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmayan və oxşar münasibətləri tənzimləyən ailə və (və ya) mülki hüquq normaları tətbiq olunur. Bu normalar olmadıqda isə ailə üzvlərinin hüquq və vəzifələri ailə qanunvericiliyinin və mülki qanunvericiliyin ümumi prinsiplərinə, eləcə də humanizm və ədalət prinsiplərinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Bu baxımdan ailə hüququnun predmeti ilə mülki hüququn predmeti arasında fərqi müəyyən edilməsinə ehtiyac vardır və bunun aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir:

- ailə hüququndan fərqli olaraq mülki hüquqda əmlak münasibətləri, əsasən, dəyər xarakteri daşıyır və əvəzli əsasında qurulur;

- ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənən əmlak münasibətləri şəxsi münasibətlərlə sıx bağlıdır, mülki hüquqda isə belə bağlılıq yoxdur;

- ailə-hüquq münasibətləri dəqiq müəyyən edilmiş subyektlər arasında yaranır və hüquqi şəxslər, bir qayda olaraq, iştirak etmir (uşağın ailəyə tərbiyəyə verilməsində qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının müqavilənin tərəfi kimi iştirak etdiyi hallar istisna olmaqla);

- əksər mülki hüquq münasibətlərində müddət əhəmiyyət kəsb etdiyi halda, ailə hüquq münasibətlərində müddət, bir qayda olaraq, uzanan xarakter daşıyır və onlarda müddət göstərilmir;

- mülki hüquq münasibətlərinin əsas forması kimi müqavilə çıxış etdiyi halda, ailə hüququnda müqavilə institutu məhdud xarakter daşıyır: nikah müqaviləsi, alimentin ödə-

nilməsi haqqında saziş, uşağın ailəyə tərbiyəyə verilməsi barədə müqavilə.

Ailə hüququ həm də inzibati hüquqla sıx bağlıdır. Ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsinə və ya onlara xitam verilməsinə səbəb olan bir sıra hüquqi faktların dövlət qeydiyyatı ilə bağlı tələblər inzibati hüquq normalarının tətbiqi ilə şərtlənir. Nikahın dövlət qeydiyyatına alınması və pozulması, doğum, övladlığa götürmə, ölüm kimi faktların dövlət qeydiyyatı "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası" ilə tənzimlənir (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 31 oktyabr tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir).

Ailə hüquq normalarının əmək hüquq normaları ilə kəsişdiyi hallara da rast gəlinir; aliment öhdəlikləri zamanı əmək hüququnun bir sıra anlayışlarından istifadə olunur: əmək qabiliyyətini itirmə, əməkhaqqı, əməyin ödənilməsinin minimum həddi və s.

Ailə Məcəlləsinin 102-ci maddəsi təşkilatın müdiriyyətini aliment tutmaq vəzifəsi ilə yüklü etmişdir. Məcəllənin 104-cü maddəsində isə qeyd edilmişdir ki, aliment tutulması haqqında məhkəmənin qətnaməsinə və ya aliment ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş sazişə əsasən aliment tutan müəssisənin müdiriyyəti qətnamənin icra olunduğu yerdə icra məmuruna və aliment alan şəxsə aliment verən şəxs işdən çıxdıqda onun işdən çıxması haqqında, habelə məlum olduqda onun yeni iş və yaşayış yeri haqqında 3 gün müddətində məlumat verməyə borcludur və s.

Ailə hüququnun cinayət hüququ ilə qarşılıqlı əlaqəsi də diqqəti cəlb edir, halbuki onlar qarışıq hüquq sahəsinə aid deyildirlər.

Ailənin hüquq və maraqlarının bütövlükdə, yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqlarının isə ayrılıqda müdafiəsinə yönəlmiş cinayət hüquq normaları Cinayət Məcələsinin 22-ci fəslində nəzərdə tutulmuşdur və aşağıdakı əməllərə görə məsuliyyət müəyyən etmişdir:

- Yetkinlik yaşına çatmayıanı cinayətkar fəaliyyətə cəlb etmə (maddə 170);
- Özgənin uşağını dəyişdirmə (maddə 172);
- Qanunsuz olaraq övladlığa götürmə (maddə 174);
- Övladlığa götürmə sirrini yayma (maddə 175);
- Qadını nikaha daxil olmağa məcbur etmə (maddə 176-1).

Ailə hüququnun digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinə dair qeyd edilənlər son hədd deyildir və elm inkişaf etdikcə bu əlaqələrin dairəsinin genişlənəcəyi şübhə doğurmur.

MÖVZU 2
NİKAHIN BAĞLANMA QAYDASI VƏ ŞƏRTLƏRİ.
NİKAHA XİTAM VERİLMƏSİ

PLAN

1. Nikahın anlayışı
2. Nikahın bağlanma qaydası və şərtləri
3. Nikaha xitam verilməsi
4. Nikahın etibarsız hesab edilməsi

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 aprel 2015-ci il tarixli 122 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçməli olduğu xəstəliklərin siyahısı”, <http://www.e-qanun.az/framework/29986>, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 aprel 2015-ci il tarixli 122 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçmə Qaydası”, <http://www.e-qanun.az/framework/29986>, 2023
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası” <http://www.e-qanun.az/framework/2426>, 2023

6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 16 oktyabr 2015-ci il tarixli qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/340> , 2023

7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 17.2.3-cü maddəsinin və 182-ci maddəsinin bəzi müddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 9 iyul 2013-cü il tarixli qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/270>, 2023

8. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 28 mart 2016-cı il tarixli qərarı, <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/786> , 2023

9. Dəmirçiyeva M.D. Ailə hüququ. Dərslik. / M.D.Dəmirçiyeva. – Bakı:Zərdabi, – 2020.

10. Муратова С. А. Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.

11. Семейное право, учебник / под общ. ред. С. О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

12. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е. А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

13. Семейное право, учебник / под общ. ред. П.В.Крашенинникова. – Москва: Статут, – 2019.

14. Dural M., Ögüz T., Gümüş M.A. Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku 18.baskı / M.Dural, T.Ögüz, M.A.Gümüş. – İstanbul: Filiz Kitabevi, – 2023.

15. Yücel Ö. Boşanma Hukukunda Kusur İlkesinden Kusura Bağlı Bağımsızlığa Geçiş / Ö.Yücel. – Ankara: Seçkin Yayıncılık, – 2023.

16. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023.

Ailə hüququnda nikah institutu hüquqi faktlarla sıx bağlıdır. Başqa sözlə desək, nikah institutunu hüquqi faktlardan kənar təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Ailə hüququnda hüquqi faktlar dedikdə, qüvvədə olan ailə qanunvericiliyinə uyğun olaraq, ailə münasibətlərinin əmələ gəlməsi, dəyişdirilməsi və ya xitam verilməsinin əsası kimi çıxış edən real həyat həqiqətləri başa düşülür. Sözügedən hüquq sahəsində hüquqi faktların aşağıdakı spesifik əlamətləri vardır:

- onlar ailə hüquq normalarında nəzərdə tutulmuşdur;
- ailə hüququnda hər şeydən əvvəl müəyyən hüquqi nəticələr bir hüquqi faktla deyil, onların məcmusu ilə bağlıdır (məsələn, valideynlərin hüquq və vəzifələri uşaqların doğulması və doğumun qeydiyyat orqanlarında qeydə alınması);
- ailə hüququnda hüquqi fakt kimi tez-tez rast gəlinən əlaqələr çıxış edir (qohumluq, nikah, övladlığa götürmə, qəyyumluq, himayəçilik);
- hüquqi faktla bağlı vəziyyət uzanan xarakter daşıyır və dəfələrlə ailə hüquq və vəzifələrinin yaranması, dəyişməsi

və xitam verilməsinin əsası kimi çıxış edə bilər (məsələn, valideynlə uşaq arasında qohumluq valideynin öz uşaqlarını saxlamaq vəzifəsini doğurur və ya əksinə);

- ailə hüququnda hüquqi fakt kimi müddət xüsusi rol oynayır.³²

Ailə hüququnda hüquqi faktlar arasında daha geniş yayılanı qohumluq və ər-arvad münasibətidir. Qohumluq dedikdə, bir şəxsin digər şəxsdən törəməsi və ya müxtəlif şəxslərin ümumi əcdadlardan törəməsi ilə yaranan qan bağlılığı başa düşülür. Ailə hüquq nəzəriyyəsində qohumluğun iki xətti müəyyənləşdirilir: düzünə qohumluq, yanakı qohumluq. Düzünə qohumluq o qohumluq hesab edilir ki, burada qohumluq bir şəxsin başqasından törəməsinə əsaslanır. Məsələn əcdaddan törəmə (valideynlər, uşaqlar, nəvələr və s.).

Yanakı qohumluq bir neçə müxtəlif şəxslərin ümumi əcdaddan törəməsi anlamına gəlir.

Doğma qardaş və bacılar üçün əcdad ata və ana və ya onlardan biri hesab edilir. Əgər uşaqlar ümumi valideynlərdən doğulmuşdurlarsa, onlar doğma qardaş və bacı hesab edirlər. Əgər valideynlərdən biri ümumidirsə, onlar ögey qardaş və bacı hesab edirlər. Əgər uşaqlar bir atadan və fərqli analardan doğulmuşlarsa, onlar atabir hesab edirlər. Əgər uşaqlar eyni anadan və fərqli atalardan doğulmuşdurlarsa, onlar anabir hesab edirlər.

Ailə hüququnda ögey və doğma qohumluq eyni hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Aliment hüquq münasibətləri həm doğma, həm də ögey bacı və qardaşlar arasında eyni dərəcə-

³² С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010. С.48-49

də əmələ gələ bilər. Ögey bacı və qardaşları ögey uşaqdan fərqləndirmək lazımdır. Ailə hüququnda ögey uşaq dedikdə ər-arvadın əvvəlki nikahdan olan uşaqları başa düşülür və onlar arasında heç bir qohumluq münasibəti mövcud deyildir.³³

Ailə hüquq nəzəriyyəsində tez-tez rast gəlinən anlayışlardan biri də qohumluq dərəcəsidir. Ata (ana) və övlad arasında qohumluq dərəcəsi birinci dərəcə, baba (nənə) və nəvə arasında qohumluq dərəcəsi ikinci dərəcə hesab edilir. Xala, bibi, əmi, dayı və onların uşaqları üçüncü dərəcəli qohumlar hesab edilirlər.

Ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən edilmiş qohumluq hüquqi məna kəsb edir. Ailə Məcəlləsinin 50.1-ci maddəsinə əsasən uşaq valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olma hüququna malikdir. Göründüyü kimi, qohumlar dedikdə, bu maddədə sadalanan şəxslər başa düşülür. Bununla belə, ünsiyyətdə olmaq hüququ verilən başqa qohumlar anlayışı altında kimlərin nəzərdə tutulması məsələsinə qanunvericilikdə aydınlıq gətirilməmişdir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 oktyabr 2011-ci il tarixli "Valideynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Qərarının 5-ci bəndində bu məsələyə münasibət bildirilmiş və qeyd edilmişdir ki, digər qohumların qohumluq dərəcəsi səndərlə təsdiq olunmalı, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı

³³ Yenə orda. C. 50-51

(yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları) uşaqların həmin qohumu ilə hansı dərəcədə bağlılığını müəyyən etməlidir. Faktiki olaraq digər qohumların dairəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Ər-arvad arasında yaranan münasibətlərə əsaslanan hüquqi faktların da təhlilinə ehtiyac vardır. Ər-arvad, bir qayda olaraq, nikah bağlananadək qohum hesab edilmirlər. Onlar, sadəcə, nikah münasibətində olan şəxslərdir. Nikah bağlandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ər-arvad arasında olan münasibətləri yaxın qohumlara bərabər tutur.

Ailə hüququnda mühüm əhəmiyyət kəsb edən anlayışlardan biri də müddətdir. Mülki Məcəllənin 367.1-ci maddəsinə əsasən müddət mülki hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsinin, dəyişdirilməsinin və xitamının bağlı olduğu vaxtdır.

Ailə hüququ elmində müddətin təsnifatı müxtəlif alimlər tərəfindən müxtəlif əsaslara görə aparılır. Prof. V.A.Ryasençevin fikri bu baxımdan xüsusi maraq doğurur. O, haqlı olaraq ailə hüququnda müddəti aşağıdakı kimi təsnifləşdirmişdir:

- əmlakla bağlı müddət (məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanması üçün aliment hüququ onlar 18 yaşına çatana qədər davam edir);

- sınaq müddəti. Bu müddət başa çatmadıqda müəyyən ailə-hüquq münasibətləri yarana bilməz.

Bu müddəanı Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 9.1-ci maddəsinə istinadən izah etmək olar. Həmin maddədə qeyd edilir ki, nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tə-

rəfindən nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış əlavə edilməklə, bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 ay sonra onların iştirakı ilə bağlanır.

- müddətin başa çatmaması ilə bağlı olan hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsinin yolverilməzliyi.

Bu müddəa isə Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 137-ci maddəsi nümunəsində izah edilməlidir: yalnız yetkinlik yaşına çatmış və tam fəaliyyət qabiliyyəti olan şəxslər qəyyum (himayəçi) təyin edilirlər.

- əmlak hüququ əldə etmənin şərti kimi şəxsin ailə hüquq və vəzifələrini yerinə yetirməsi üçün müəyyən edilmiş müddət.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 92.2-ci maddəsinə əsasən, ögey ata və ana, ögey oğul və qızları 5 ildən az tərbiyə etmiş və ya saxlamışlarsa, habelə ögey oğul və qızların tərbiyəsi üzrə öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməmişdirlərsə, məhkəmə ögey oğul və qızları ögey ata və ananı saxlamaq vəzifəsindən azad edə bilər;

- yalnız başa çatma həddində müəyyən hüquqi faktların, ailə hüquq münasibətlərinin baş verməsinin əsası kimi çıxış edən müddət.

Məsələn, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 85.1.4-cü maddəsinə əsasən ər-arvad uzun müddət nikahda olmuşlarsa, nikah pozulduğu andan 5 il müddətindən gec olmayaraq pensiya yaşına çatan və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad) aliment almaq hüququ əldə edir.

• vətəndaşlar və dövlət orqanları tərəfindən bu və ya digər vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün müəyyən edilmiş müddət.³⁴

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 23.3-cü maddəsinə əsasən nikahın pozulması barədə məhkəmənin qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 gün müddətində məhkəmə qətnamədən çıxarışı müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərməyə borcludur.

M.V.Karpovun da müddətlərin təsnifatlaşdırılması barədə fikirləri maraqlıdır. O qeyd edir ki, müddətlər:

• mənbələrə görə. Buraya daxildir: a) ailə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş müddətlər; b) məhkəmə aktlarında müəyyən edilmiş müddətlər; c) bağlanmış əqdlərdə müəyyən edilən müddətlər; d) inzibati aktlarda müəyyən edilmiş müddətlər;

- müəyyənlik dərəcəsinə görə;
- hüquqi nəticələrinə görə;
- hüquqi mahiyyətinə (məqsədinə) görə;
- iddia müddətinə görə təsnifləşdirilməlidir.³⁵

Qeyd edilən təsnifatı təhlil edərək belə nəticəyə gələ bilərik ki, ailə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş müddətlərə Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 9.1, 15, 115-ci və s. maddələrində, məhkəmə aktlarında müəyyən edilmiş müddətlərə Məcəllənin 20.2, 87-ci maddələrində, bağlanmış

³⁴ Советское семейное право / под. ред. В.А.Рябенцев, М. Юрид.лит., 1982. С. 62-63.

³⁵ Карпов М.В. Семейное право, учебник, под ред. С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021, С. 62-64.

əqdlərdə müəyyən edilən müddətlərə Məcəllənin 38.5, 130, 142-ci və s. maddələrində, inzibati aktlarda müəyyən edilmiş müddətlərə isə 9.1, 138-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətləri aid etmək olar.

Müəyyənlik dərəcəsinə görə müddətlər mütləq müəyyən və nisbi müəyyən olmaqla iki qrupa bölünür. Mütləq müəyyənlik o müddətlərə xasdır ki, burada konkret zaman kəsiyi və dəqiq tarix göstərilir. Nisbi müəyyən müddətlərdə bu və ya digər şəraitin gələcəkdə baş verəcəyi nəzərdə tutulur. Belə şəraitin baş verməsi qaçılmazdır, lakin bunun nə zaman olacağı məlum deyildir və bir qayda olaraq, müddəti müəyyən edən subyektin iradəsindən asılı olmayaraq yaranır.

Hüquqi nəticələrinə görə müddətlər hüquqyaradıcı, hüquqdəyişdirici və hüquqaxitamverici kimi üç qrupa bölünür.

Hüquqyaradıcı müddət şəxsə müəyyən hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olmaq hüquq verir və ya şəxsin statusunun dəyişməsinə səbəb olur (Məsələn, şəxsin yetkinlik yaşına çatması ilə onun nikaha daxil olmaq hüququnun yaranması).

Hüquqdəyişdirici müddət hüquq münasibətlərinin dəyişərək yenidən formalaşmasına səbəb olmaqla, subyekt üçün yeni hüquq və vəzifələr müəyyən edir və onların həyata keçirilməsinin fərqli şəraitinin yaranması ilə müşayiət edilir (Məsələn, nikah müqaviləsinin tərəfləri razılaşırlar ki, nikah bağlanmasından müəyyən müddət keçdikdən sonra ər və arvadın əlavə əmlak hüquqları meydana gəlsin).

Hüquqa xitamverici müddət o müddətlərdir ki, baş verməsi və ya başa çatması hüquq münasibətinə, yaxud sub-

yektin ayrı-ayrı hüquqlarına xitam verilməsinə səbəb olur (Məsələn, uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda məhkəmə qaydasında tutulan alimentin ödənilməsinə xitam verilir).

Müddətlər hüquqi mahiyyətinə (məqsədinə) görə hüquqların həyata keçirilməsi, vəzifələrin icra edilməsi və hüquqların müdafiə edilməsi müddətlərinə bölünür.

Hüquqların həyata keçirilməsi müddəti dedikdə, şəxsin hüquqlarının reallaşa biləcəyi konkret zaman kəsiyi nəzərdə tutulur. Məsələn, keçmiş arvad hamiləliyi dövründə və ümumi uşağın doğulmasından 3 il ərzində keçmiş ərdən aliment ödəməyi tələb etmək hüququna malikdir.

Vəzifələrin icrası müddəti dedikdə isə, şəxsin müəyyən hərəkətləri etmək və ya belə hərəkətləri etməkdən çəkinmək vəzifəsi ilə yüklü edildiyi müddət başa düşülür. Məsələn, alimentin ödənilməsi müddəti.

Hüquqların müdafiəsi müddətində şəxs subyektiv hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün ona verilmiş imkandan istifadə edir. Həm iddia müddətini, həm də dövlət, bələdiyyə orqanlarının normativ xarakter daşımayan aktlarından məhkəməyə müraciət etmək üçün müəyyən edilmiş müddəti buna misal göstərmək olar.

İddia müddəti ailə hüquq münasibətləri iştirakçılarının qanuni hüquqlarının müdafiəsi məqsədi ilə müəyyənləşdirilmişdir. Ailə hüququnda iddia müddəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki iddia müddəti:

a) ailə münasibətləri iştirakçılarının qarşılıqlı münasibətlərində sabitliyi təmin edir;

b) münasibətlərdə qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır;

c) vəzifələrin lazımınca yerinə yetirilməsinə imkan yaradır;

d) iş üzrə həqiqətin müəyyənləşdirilməsini asanlaşdırır;

e) iş üzrə düzgün qərar qəbul edilməsinə şərait yaradır.³⁶

Ailə Məcəlləsinin 8-ci maddəsinə görə pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün bu Məcəllədə müəyyən olunmuş müddətlər istisna olmaqla, ailə münasibətlərindən irəli gələn tələblərə iddia müddəti şamil olunmur. İddia müddətini müəyyən edən normaların tətbiqi zamanı məhkəmə Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulmuş qaydaları rəhbər tutur. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində aşağıdakı iddia müddətləri nəzərdə tutulmuşdur:

a) Ailə Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsinə əsasən ər-arvadın birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında təsdiq edilən və (və ya) qeydiyyatla alınan əqdlər bağlaması üçün digər tərəfin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı lazımdır. Ərin (arvadın) bu barədə notariat qaydasında təsdiq olunmuş razılığı olmadıqda, bu əqd Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş müddətdə mübahisələndirilə bilər. Ailə Məcəlləsinin 36.9-cu maddəsinə görə nikah pozulduqda ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi haqqında onların tələbinə 3 illik iddia müddəti tətbiq olunur.

b) nikah müqaviləsi ilə bağlı müddət. Nikah müqaviləsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə əqdlərin etibarsız hesab edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əsaslarla

³⁶ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010. С.59

məhkəmə tərəfindən tamamilə və ya qismən etibarsız hesab edilə bilər. (AM 40.5-ci mad.)

Qeyd edilməlidir ki, Mülki Məcəllənin 373-cü maddəsində ümumi iddia müddəti 10 il, müqavilə tələbləri üzrə iddia müddəti 3 il, daşınmaz əşyalarla bağlı müqavilə tələbləri üzrə iddia müddəti isə 6 il müəyyən olunmuşdur. Vaxtaşırı icra edilməli öhdəliklərdən irəli gələn tələblər üzrə iddia müddəti də 3 ildir.

Nikahın anlayışı. Bir sıra dövlətlərin qüvvədə olan ailə qanunvericiliyində nikahın anlayışı verilməmişdir. Bu səbəbdən də ailə hüququ üzrə bəzi mütəxəssislər nikahın anlayışına münasibətdə fərqli mövqe sərgiləmişlər. Bir çox müəlliflərin fikrincə, nikah nəinki hüquqi, həm də etik, mənəvi normaların, habelə iqtisadi qanunların təsiri altında olduğundan, ona hüquqi anlayış verilməsi bu anlayışın tamlığını şübhə altına almış olar.³⁷

Digər qrup müəlliflər isə nikaha məhdud və geniş mənada anlayış verilməsini təklif edirlər. Məhdud mənada nikah qadın və kişi arasında müəyyən şərtlərin gözlənilməsi ilə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı orqanında qeydə alınan və qarşılıqlı şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələr doğuran ittifaqdır. Geniş mənada isə nikah yalnız təknikahlılığı qəbul edən dövlətlərin qanunvericilik prizmasından deyil, həm də çoxnikahlılığı qəbul edən dövlətlərin qanunvericiliyi baxımından yanaşılması təklif olunan fenomendir.³⁸

³⁷ Максимович Л. Фиктивный брак // Закон. 1997. № 11, С. 73.

³⁸ Рузакова О.А. Семейное право, учебник, под ред. П.В. Крашенинников, М., СТАТУТ, 2008. С. 34

L.İ. Qluşkovaya görə, nikaha yalnız hüquqi anlayış verilə bilər, çünki hər hansı bir məfhuma universal anlayış verilməsi nəinki qeyri-mümkündür, həm də məqsədəuyğun deyildir. Əsas odur ki, anlayışda kişi və qadın arasında ailə qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada hüquqi nəticələr yaradan şərtlər məcmu şəklində öz əksini tapsın. Müəllif bu şərtlər daxilində nikaha aşağıdakı kimi tərif vermişdir:

Nikah qadın və kişi arasında ailə qurulmasına yönəldilmiş, könüllü və qarşılıqlı razılıq əsasında qanunda nəzərdə tutulan qaydada qeydiyyatdan keçmiş, ər-arvad arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr yaradan ittifaqdır.³⁹

V.A. Ryasentsev nikahı "qadın və kişinin ailə qurmasına yönəldilmiş, onlar üçün qarşılıqlı şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələr doğuran, hüquqi cəhətdən qeydiyyatla alınmış azad və könüllü ittifaqı" adlandırmışdır.⁴⁰

L.M. Pçelinçevanın mövqeyinə görə, nikah qadın və kişinin azad və könüllü ittifaqı olub, ailə qurulmasına yönələn, müəyyən edilmiş qaydada, qanunun tələblərinə əməl edilməklə bağlanan və ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsini özündə əks etdirən mühüm hüquqi faktıdır.⁴¹

Prof. M. Dəmirçiyevanın fikrincə, nikah qanunla müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərə riayət etməklə bağlanan, ailə yaratmaq məqsədi güdən və ər-arvad arasında şəxsi və əm-

³⁹ Глушкова Л.И. Семейное право, учебник, под ред. С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021, С. 76.

⁴⁰ Советское семейное право / под. ред. В.А.Рясентцев, М, Юрид.лит., 1982. С. 64.

⁴¹ Пчелинцева Л.М. Семейное право / России: Учебник для вузов. М.; 1999. С. 85,86.

lak hüquq və vəzifələrini doğuran, qadınla kişinin azad, könüllü və bərabərhüquqlu ittifaqıdır.⁴²

Düşünürəm ki, nikaha ən dolğun tərif Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində verilmiş və 2.3-cü maddəsində göstərilmişdir ki, nikah kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatata alınan könüllü ittifaqıdır.

Göründüyü kimi, ölkə qanunvericiliyi: a) yalnız müxtəlif cinslər arasında olan nikahı tanıyır; b) nikah ailə qurmaq məqsədilə bağlanmalıdır; c) könüllülük prinsipinə əsaslanmalıdır; d) müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatata alınmalıdır.

Bəzi dövlətlərin qanunvericiliyində də nikaha münasibətdə oxşar mövqe sərgilənmişdir. Rusiya Federasiyasının Ailə Məcəlləsində nikaha anlayış verilməsə də, Məcəllənin 2-ci maddəsində onun vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyat orqanlarında qeydiyyatata alınmasının zəruriliyi qeyd edilmiş, qadın və kişi arasında könüllülük, ər-arvadın ailədə bərabərhüquqluluğu əsasında yaranan ittifaq olduğu göstərilmişdir.⁴³

Belarusiya Respublikasının Ailə Məcəlləsinə əsasən, nikah - ailənin qurulmasına yönələn, tərəflər üçün qarşılıqlı hüquq və vəzifələr doğuran, qanunla müəyyən edilmiş şərtlərə əməl edilməklə bağlanan, qadınla kişinin könüllü ittifaqıdır.⁴⁴

⁴² Dəmirçiyeva M.D. Azərbaycan Respublikasının Ailə hüququ, Bakı, Zərdabi nəşr. MMC, 2020. S. 111.

⁴³ Семейный кодекс Российской Федерации, от 29 декабря 1995 г. Ст.1.

⁴⁴ Кодекс Республики Беларусь о Браке и Семье, от 9.07.1999 г., Ст. 12

Qazaxıstan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 1-ci maddəsinə görə nikah ailə qurmaq məqsədilə Qazaxıstan Respublikasının qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada qadın və kişi arasında bağlanan bərabərhüquqlu ittifaq olub, ər və arvad arasında əmlak və qeyri-əmlak hüquq və vəzifələri yaradır.

Nikahın bağlanma qaydası və şərtləri. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində şərt və qayda sözlərinin leksik mənası verilməklə göstərilmişdir ki, qayda bir şeyin yerinə yetirilməsi üçün müəyyən üsullar göstərən qərar, şərt isə bir-birilə saziş bağlayan tərəflərdən hər hansı birinin irəli sürdüyü tələb və ya təklifdir.⁴⁵ İzahdan göründüyü kimi, şərt və qayda bir-birini tamamlayan və bir-biri ilə sıx bağlı olan iki anlayışdır. Qayda müəyyən şərtlər daxilində rəsmiləşdirilən nizamlayıcı aktdırsa, şərt bu aktın ərsəyə gəlməsindən öncə müəyyənləşdirilmiş razılaşmadır. Nikahın bağlanma qaydası və şərtləri Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 2-ci bölməsinin 3-cü fəslə ilə müəyyən edilmişdir. Fikrimizcə, qeyd edilən səbəblərdən bu fəslin “nikahın bağlanması şərtləri və qaydaları” adlandırılması daha doğru olardı. AM-nin 11-ci maddəsində nikahın bağlanması üçün aşağıdakı şərtlərin zəruriliyi qeyd edilmişdir:

1. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin yazılı razılığı;
2. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin nikah yaşına çatması;

⁴⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2006. III cild. S. 78, IV cild. S. 216.

3. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayışın təqdim edilməsi;

4. Nikahın bağlanmasına mane olan halların olmaması.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin yazılı razılığı. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 16-cı maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmış kişilər və qadınlar irqi, milli və dini əlamətlərinə görə heç bir məhdudiyət qoyulmadan nikaha daxil olmaq və ailə qurmaq hüququna malikdirlər. "Mülki və siyasi hüquqlar" haqqında 1966-cı ildə qəbul edilmiş Beynəlxalq aktın 23-cü maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, heç bir nikah, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin azad və tam razılığı olmadan bağlana bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinə görə: "III. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırılması qadağandır".

Yuxarıda qeyd edilən hüquqi aktlara əsaslanaraq qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində nikaha daxil olmanın əsas şərtlərindən biri kimi nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin *yazılı razılığının olması* nəzərdə tutulmuşdur. Razılıq özünü iki halda göstərir: a) müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ərizə verərkən; b) nikah qeydiyyatına alınarkən. Hər iki halda razılıq şüurlu və azad iradəyə əsaslanmalıdır.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin nikah yaşına çatması. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən nikah yaşı 18 yaş müəyyən edilmişdir. Qanunun mahiyyətindən görünür ki, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin 18 yaşının onlar ərizə verdikləri gün deyil, nikahın

dövlət qeydiyyatına alındığı gün tamam olması zəruridir. Bununla bərabər üzrlü səbəblər olduqda, nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanları onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmayaraq azaldılmasına icazə verə bilər. Göründüyü kimi, nikah yaşının aşağı salınması üçün: a) üzrlü səbəbin olması; b) nikah yaşının aşağı salınmasının nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin yaşadığı yer üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilməsi əsas şərtlərdir.

Hüquq ədəbiyyatında nikahın bağlanması üçün yaş senzinin 18 yaş müəyyən edilməsi nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin sosial, fiziki və psixoloji yetkinliyi ilə izah edilir.⁴⁶ Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyində nikaha daxil olmanın son həddi müəyyən edilməmiş, habelə nikaha daxil olmaq istəyən qadın və kişi arasında yaş fərqi məhdudiyət qoyulmamışdır.

Nikahın bağlanma şərtlərindən biri də *nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinəsinin məcburiliyidir*. Ailə Məcəlləsinin 13-cü maddəsində göstərilir ki, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilən xəstəliklər üzrə tibbi müayinədən keçirlər.

Bu xəstəliklərin siyahısı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 28 aprel tarixli 122 nömrəli Qərarına 1 nömrəli Əlavədə öz əksini tapmışdır:

⁴⁶ Нечаева А.М Брак, семья, закон. С. 8; Советское семейное право/ под. ред. В.А.Ряsentцев, С. 71.

1. hemoqlobinopatiyalar:
 - 1.1. böyük beta-talassemiya;
 - 1.2. aralıq beta-talassemiya;
 - 1.3. drepanotalassemiya;
 - 1.4. oraqvari hüceyrəli anemiya;
2. İİV/QİÇS;
3. sifilis.⁴⁷

Tibbi müayinədən keçmə təsdiq edilmiş xəstəliklərin siyahısı üzrə aparılan klinik və laborator müayinələri, habelə tibbi-genetik, tibbi-psixoloji, ailənin planlaşdırılması məsələləri üzrə məsləhətlərin verilməsini ehtiva etməklə, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə və əcnəbilərə də şamil olunur.

Tibbi müayinə və məsləhətlər nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin və ya onlardan birinin yaşayış yeri üzrə İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən müəyyən edilmiş dövlət və (və ya) bələdiyyə tibb müəssisəsində, tərəflərdən biri azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsdirsə, həmin şəxsin olduğu cəzaçəkmə müəssisəsinin tibb xidməti tərəfindən həyata keçirilir. Tibbi müayinənin həyata keçirilməsi və məsləhətin verilməsi pulsuz aparılır və bu prosesə nəzarət tibb müəssisəsinin rəhbəri tərəfindən həyata keçirilir.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərə müayinənin nəticəsi barədə ayrı-ayrılıqda məlumat verilir və buna uyğun olaraq tibbi-genetik, tibbi-psixoloji və ailənin planlaşdırılması mə-

⁴⁷ Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçməli olduğu xəstəliklərin siyahısı”, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 28 aprel tarixli 122 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir, <http://www.e-qanun.az/framework/29986>, 2023

səhlələri üzrə məsləhətlər verilir. Müayinənin nəticələri nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərə yazılı formada təqdim edilməklə rəsmiləşdirilir. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələrinə, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin xaricdəki konsulluq idarələrinə, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəliklərinə təqdim edilməsi üçün tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış verilir. Tibbi arayışın verilməsi müddəti nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibb müəssisəsinə müraciət etdiyi gündən sonra 2 həftədən çox olmamalıdır. Arayışda müayinənin nəticələri əks olunmur. Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinəsinin nəticələri həkim sirridir.

Nikaha daxil olmaq istəyən tərəf tibbi müayinənin nəticəsi barədə digər tərəfi məlumatlandırır və yazılı razılıqlarına əsasən cütlüyə həkim məsləhəti verilir. Tibbi arayışın etibarlılıq müddəti bir aydır və onun forması Nazirlər Kabinetinin qeyd edilən Qərarı ilə müəyyən edilmişdir.

Qanuna görə (Ailə Məcəlləsinin 13.7-ci maddəsi), nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immun çatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını digərindən gizlətdikdə, qarşı tərəf nikahın etibarsız sayılması tələbi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Zöhrəvi xəstəliklərin və ya QİÇS-in olması nikahın bağlanmasına mane ola bilməz.

Nikahın bağlanması mane olan hallar Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Sözügedən maddəyə əsasən aşağıdakı şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verilmir:

1. Yaxın qohumlar (valideynlər və uşaqlar, baba-nənə və nəvələr, doğma və ögey (ümumi ata və anası olan) qardaş və bacılar);

2. Övladlığa götürənlər və övladlığa götürülənlər;

3. İkisindən biri və ya hər ikisi, başqası ilə nikahda olan şəxslər;

4. Tibbi müayinədən keçmələrini təsdiq edən arayışı təqdim etməkdən imtina edən şəxslər;

5. İkisindən biri və ya hər ikisi, ruhi xəstəlik və ya kəməğillilik nəticəsində məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslər.

Qohumluğun digər dərəcələri nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər arasında nikahın bağlanmasına mane ola bilməz.

Nikahın bağlanma qaydası. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında qeydə alınmış nikahı tanıyır. Dini kəbinkəsmə (dini nikah) hüquqi əhəmiyyətə malik deyildir. Bu müddəa müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaradılmasınadək bağlanmış dini nikahlara və onların təsdiqinə dair sənədlərə, doğum, nikahın bağlanması, nikahın pozulması və ölüm haqqında sənədlərə aid deyildir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 31 oktyabr tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı" Qaydasında bu məsələyə müəyyən qədər aydınlıq gətirilmişdir.

Burada qeyd olunur ki, 1944-cü il 8 iyul tarixinədək faktiki nikah münasibətlərində olmuş şəxslər faktiki birgə yaşadığı vaxtı göstərib qeyd etdirmək yolu ilə öz nikahlarını rəsmiləşdirə bilərlər. Göstərilən tarixədək faktiki nikah münasibətlərində olmuş şəxslərdən biri öldükdə və ya xəbərsiz itkin düşdükdə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi faktiki nikah münasibətlərində olma faktını təsdiq edən məhkəmə qərarına əsasən nikah münasibətlərinin bağlanması vaxtını göstərir. Nikahın bağlanması haqqında akt qeydində faktiki nikah münasibətlərində olma faktını təsdiq edən məhkəmə qərarının tarixi, bu qərarı çıxaran məhkəmə və nikah münasibətlərinin bağlanması vaxtı göstərilir.

Nikahın bağlanmasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarında qeydiyyatından sonra ər-arvad arasında qarşılıqlı şəxsi qeyri-əmlak və əmlak münasibətləri yaranır. Bu münasibətlərin yaranması qeydiyyat orqanı tərəfindən nikaha daxil olan şəxslərə nikah şəhadətnaməsinin verilməsi ilə təsdiq olunur.

Nikahın bağlanması haqqında qeyd aparıldıqda nikah haqqında şəhadətnamə verilir. Ər-arvadın hüquq və vəzifələri Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi tərəfindən nikahın bağlanmasının dövlət qeydiyyatı günündən yaranır.

Nikaha xitam verilməsi. Nikaha xitam verilməsi dedikdə, müəyyən hüquqi faktların baş verməsi nəticəsində ər və arvad arasında hüquq münasibətlərinin kəsilməsi başa düşülür. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 14-cü maddəsində nikaha xitam verilməsinin əsasları göstərilmiş-

dir. Bu əsaslar qətidir və onların genişləndirilməsinə yol verilmir:

- ər və ya arvadın birinin ölümü;
- məhkəmə qaydasında ər və ya arvaddan birinin ölmüş elan edilməsi;
- nikahın pozulması.

Ərin (arvadın) ölümü, yaxud məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilməsi səbəbindən nikaha xitam verildikdə nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı aparılmır. Ərin (arvadın) ölümü, yaxud məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilməsi ölüm haqqında şəhadətnamə ilə təsdiq olunur.

Nikahın pozulması səbəbindən nikaha xitam verilməsi dedikdə, ər (arvadın) və ya onların hər ikisinin ərizəsi əsasında, eləcə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) qəyyumunun ərizəsi əsasında nikaha xitam verilməsi başa düşülür. Nikaha xitam verilməsinin əsaslarından biri də nikahın pozulmasıdır. S.A.Muratovaya görə nikahın pozulması qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, gələcəkdə ər-arvad arasında hüquq və vəzifələrə xitam verən hüquqi akt kimi başa düşülür.⁴⁸ Qanunvericiliyə əsasən nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı yalnız aşağıdakı hallarda aparılır:

- nikahın pozulması haqqında məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi olduqda;
- yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmayan ər-arvadın nikahın pozulması haqqında birgə verdikləri ərizə əsasında;

⁴⁸ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010. С.87

- məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edilən, məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslə nikahın pozulması haqqında ər-arvaddan biri ərizə verdikdə;

- məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) qəyyumu ərizə verdikdə.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 40-cı maddəsinə görə fiziki şəxsin olduğu yer məlum deyildirsə və iki il ərzində o, yaşayış yerində görünməmişsə, maraqlı şəxslərin ərizəsinə əsasən məhkəmə fiziki şəxsi xəbərsiz itkin düşmüş hesab edə bilər.

Qeyd edilən Məcəllənin 41-ci maddəsinə əsasən əgər şəxsin yaşayış yerində onun harada olması barədə beş il ərzində məlumat olmazsa, habelə o, ölüm təhlükəsi törədən və ya hansısa bədbəxt hadisədən həlak olduğunu güman etməyə əsas verən şəraitdə xəbərsiz itkin düşərsə və ondan altı ay ərzində xəbər çıxmazsa, o, məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilə bilər.

Hərbi əməliyyatlarla əlaqədar xəbərsiz itkin düşmüş hərbi qulluqçu və ya digər şəxs hərbi əməliyyatların qurtardığı gündən azı iki il keçdikdən sonra məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilə bilər. Şəxsin ölmüş elan edilməsi haqqında məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə mindiyi gün onun ölüm günü sayılır.

Ailə Məcəlləsinin 24-cü maddəsinə görə ölmüş elan edilən, yaxud itkin düşmüş hesab edilən ər (arvad) gəlib çıxdıqda məhkəmənin müvafiq qətnamələri ləğv olunmaqla, nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanında onların birgə ərizəsinə əsasən bərpa oluna bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, tərəflər-

dən biri yeni nikaha daxil olubsa, bu zaman nikah bərpa oluna bilməz.

Ailə Məcəlləsinin 4-cü fəslindən göründüyü kimi, iki halda ər və arvad arasında nikah münasibətlərinin davam etməsi qeyri-mümkündür: 1) nikaha xitam verilməsi; 2) nikahın pozulması. Nikaha xitam verilməsi özündə pozulmanı da ehtiva edir. Başqa sözlə desək, nikah qanunda nəzərdə tutulan hallarda pozulmaqla nikah münasibətlərinə xitam verilmiş olur. Ailə Məcəlləsinin 16-cı maddəsinə əsasən, nikaha xitam verilməsi həm müvafiq icra hakimiyyəti orqanı, həm də məhkəmə tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmadıqda, nikaha onların razılığı əsasında Qeydiyyat şöbəsi tərəfindən xitam verilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olmasından asılı olmayaraq, ər (arvadın) ərizəsi əsasında nikaha xitam verilməsi aşağıdakı hallarda müvafiq icra hakimiyyəti orqanında (Qeydiyyat şöbəsi) aparılır:

- ər (arvad) məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edildikdə;
- ər (arvad) məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə.

Nikahın Qeydiyyat şöbəsində pozulmasından asılı olmayaraq, ər-arvadın birgə mülkiyyətinin bölünməsi, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər (arvadın) saxlanması üçün vəsait ödənilməsi haqqında, eləcə də tərəflərdən biri məhkəmədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayıldıqda, yaxud ən azı 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum edildikdə, habelə

tərəflər arasında uşaqlar barədə yaranan mübahisələrə məhkəmə qaydasında baxılır.

Ərin (arvadın) məhkəmə qaydasında itkin düşmüş və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildiyi hallar istisna olmaqla, ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olduqda və ya ər (arvad) nikahın pozulmasına razı olmadıqda, nikah məhkəmə qaydasında pozulur.

Nikahın məhkəmə qaydasında pozulması hallarında bir məqamı xüsusilə nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, "Mediasiya haqqında" 29 mart 2019-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 28-ci və 29-cu maddələrinə əsasən, ər-arvad birbaşa olaraq nikahın pozulması barədə iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl ilkin mediasiya prosesində iştirak etməlidirlər. Məhkəməyə müraciətdən əvvəl həmin tələbə riayət edilməsini təsdiqləyən sənədin əlavə olunmaması iddia ərizəsinin qaytarılmasına səbəb olur. Sadalanan nöqsanlar aradan qaldırıldıqdan sonra tərəflər ümumi qaydada ikinci dəfə məhkəməyə müraciət edə bilərlər (MPM 149, 150, 152).

Mediasiya prosesi tərəflər arasında bağlanan "mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə" əsasında və ya ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməklə həyata keçirilir. Bunun üçün tərəflərdən biri digər tərəfə mediasiya prosesinin tətbiqi barədə təklif göndərir. Göndərilmiş təklifə 10 gün ərzində cavab verilmədikdə və ya həmin təklif 10 gün ərzində hər hansı formada rədd edildikdə mediasiya prosesinə avtomatik olaraq xitam verilir.

"Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunun 32.2-ci maddəsinə əsasən 3 gün müddətində mediasiya

prosesinə xitam verilməsi haqqında mediator tərəfindən protokol tərtib olunaraq imzalanır və imzalandığı tarixdən 1 gün müddətində tərəflərə (nümayəndələrinə) təqdim edilir. Protokolun nüsxələri tərəflərin və təqdim ediləcəyi orqanların (qurumların) sayına uyğun olaraq tərtib olunur. Protokolun müvafiq orqana (quruma) təqdim edilməli olan nüsxəsini tərəflərdən biri həmin nüsxənin ona təqdim edildiyi tarixdən 1 iş günü müddətində müvafiq orqana (quruma) təqdim edir.

Tərəflərdən biri digər tərəfin təklifini qəbul etdikdə sözügedən Qanunun 28-ci maddəsinə əsasən tərəflər ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməlidirlər. Tərəflər və ya onlardan biri ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etmədikdə və ya iştirak etməkdən yazılı şəkildə imtina etdikdə, mediator sessiyada iştirak edən və etməyən tərəfləri qeyd edərək “İlkin mediasiya sessiyasında iştirak edilməməsi” ilə bağlı arayışı həmin şəxslərə təqdim edir. Tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin sonrakı mediasiya prosesini davam etdirməyə razılıq vermədiyi halda isə, mediator mediasiya prosesinə xitam verir və “İlkin mediasiya sessiyasından sonra prosesin davam etdirilə bilməməsi” ilə bağlı arayışı tərəflərə təqdim edir. Tərəflər mediasiya prosesini davam etdirməyə qərar verdikdə tərəflər arasında “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” bağlanılır və mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydalarına uyğun olaraq mediasiya prosesi həyata keçirilir.⁴⁹

⁴⁹ “Mediasiya haqqında” 29 mart 2019-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 29.5-ci maddəsi, <https://www.e-qanun.az/framework/41828>, 2023

Mübahisənin həllində kompromisə nail olunduqda, tərəflər və mediator (mediatorlar) tərəfindən barışıq sazişi imzalanır, və tərəflərə təqdim edilir. Mediasiya neqativ nəticələrlə başa çatdığı təqdirdə, mediasiya prosesinə xitam verilməsi haqqında mediator tərəfindən protokol tərtib olunaraq imzalanır. Bununla da tərəflər məhkəməyə iddia ərizəsi ilə müraciət etmək imkanı əldə edirlər.

Nikahın pozulması tələbinə dair iddia ərizəsi icraata qəbul edilərkən həmin ərizənin Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 149, 150-ci maddələrinin tələblərinə uyğun tərtib olunmasına diqqət yetirilməli, iddia ərizəsində bir qayda olaraq aşağıdakılar göstərməlidir: nikah nə zaman və harada qeydə alınmışdır; birgə uşaqlar varsa, onların yaşı (doğulduğu gün, ay, il); ər-arvad arasında uşaqların saxlanması və tərbiyəsi ilə bağlı razılaşma (saziş) əldə olunması; nikahın pozulmasına qarşılıqlı razılıq olmadığı halda nikahın pozulmasının səbəbi; nikahın pozulması haqqında iddia ilə birlikdə baxıla bilən digər tələbləri.

İddia ərizəsinə nikah haqqında şəhadətnamə, uşaqların doğum haqqında şəhadətnamələrinin surətləri, ər-arvadin əməkhaqqı və digər gəlirləri barədə sənədlər və iş üçün zəruri olan digər sübutlar əlavə edilir.⁵⁰

Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olan ər-arvadin nikahın pozulmasına qarşılıqlı razılığı olduqda, eləcə də

⁵⁰ “Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli qərarı

ər-arvadın razılığı olduqda, lakin onlardan biri müvafiq icra hakimiyyəti orqanında nikahın pozulmasından yayındıqda (ərizə verməkdən imtina etdikdə, nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün gəlmədikdə və s.) nikah məhkəmə tərəfindən pozulur və bu zaman onun pozulma səbəbləri araşdırılır (AM 21.1-ci mad.).

Nəzərə alınmalıdır ki, arvadın hamiləliyi dövründə və ya uşağın doğulmasından sonra bir il müddətində arvadın razılığı olmadan ər nikaha xitam verilməsi barədə iddia qaldıra bilməz.

Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 mart 2016-cı il tarixli qərarının ikinci bəndinə əsasən, bu qayda uşağın ölü doğulduğu və ya bir yaşına çatanadək öldüyü hallara da şamil edilir.

Ailə qanunvericiliyinə görə ər-arvadın birgə yaşamasının və ailənin saxlanması qeyri-mümkünlüyü məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə nikah məhkəmə qaydasında pozulur (AM 20.1-ci mad.). Tərəflərdən birinin nikahın pozulması haqqında razılığı olmadıqda, məhkəmə ər-arvadın barışması üçün 3 ay müddət müəyyən etməklə işi təxirə sala bilər. Barışıq olmadıqda və ya onlardan biri nikahın pozulmasında təkid etdikdə, nikah pozulur. Nikahın məhkəmə qaydasında pozulması ər-arvadın bu barədə ərizə verdikləri gündən 1 aydan tez olmayaraq həyata keçirilir.

Qeyd edilən Plenum qərarına əsasən (bənd 4) qanunda başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, nikahın pozulması haqqında iddia cavabdehin rəsmi qeydə alındığı yerin məhkəməsinə verilir. Yaşayış yeri məlum olmayan, yaxud Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri olmayan cavabdehə nikahın pozulması haqqında iddia onun əmlakının olduğu yer üzrə və ya məlum olan axırıncı yaşayış yerinə görə, iddiaçının yanında yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar olduqda və ya iddiaçı səhhətinə görə cavabdehin yaşadığı yerə getməyə çətinlik çəkəndə isə, iddiaçının yaşadığı yerə görə verilə bilər. Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən şəxslərə qarşı nikahın pozulması haqqında iddialar da iddiaçının yaşadığı yerə görə verilə bilər.

Nikah məhkəmə qaydasında pozularkən ər-arvad məhkəməyə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının kiminlə qaldığını, uşaqların və (və ya) ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsaitin ödənilmə qaydasını, bu vəsaitin miqdarını və ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinin bölünməsinə müəyyən edən saziş təqdim edə bilərlər. Plenum qərarına əsasən, belə saziş təqdim edilməzsə və yaxud təqdim olunan saziş uşaqların və ya tərəflərdən birinin marağını pozarsa, məhkəmə mütləq qaydada boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərindən hansının yanında qaldığını və uşaqlar üçün alimentin hansı valideyndən və hansı miqdarda tutulduğunu müəyyən etməlidir. Eləcə də, bununla bağlı tələb olarsa ər-arvadın birgə mülkiyyətində olan əmlakın bölgüsünü aparmalı və əmək qabiliyyəti olmayan arvadın (ərin) saxlanması üçün tutulmalı olan vəsaitin miqdarını müəyyən et-

məlidir. Plenum izah etmişdir ki, valideynlərdən hansının yanında qalması ilə bağlı uşağın fikri dinlənildikdən "10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır" ifadəsi (52-ci maddə) uşağın bir valideyndən alınmış digər valideynə verilməsi üçün yeganə əsas deyildir.

Nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanında pozulduqda, pozulmanın dövlət qeydiyyatına alındığı gündən, məhkəmə qaydasında pozulduqda isə bu barədə məhkəmənin qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən nikaha xitam verilmiş sayılır. Nikahın məhkəmə qaydasında pozulması vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı üçün müəyyən olunmuş qaydada dövlət qeydiyyatına alınır. Məhkəmə nikahın pozulması barədə qətnamənin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 3 gün müddətində bu qətnamədən çıxarışı müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (Qeydiyyat şöbəsinə) göndərməyə borcludur. Ər (arvad) nikahın pozulması haqqında şəhadətnaməni alana qədər yenidən nikaha daxil ola bilməz.

Nikahın etibarsız sayılması. Postsovet ölkələrinin bəzilərinin, o cümlədən Rusiya Federasiyasının ailə qanunvericiliyində etibarsız nikaha anlayış verilməmişdir. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 25-ci maddəsində qeyd edilir ki, nikah yaşına, nikahın bağlanma şərtlərinə dair qanunvericiliyin tələbləri pozulduqda, nikahın bağlanmasına mane olan hallar mövcud olduqda, nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlətdikdə, eləcə də, tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin ailə qurmaq niyyəti olmadıqda bağlanan nikah (sax-

ta nikah) etibarsız sayılır. Anlayışdan göründüyü kimi nikahın etibarsız hesab edilməsinin aşağıdakı əsasları müəyyən edilmişdir:

- nikahın bağlanması üçün qanunla müəyyən olunmuş şərtlərin pozulması (AM 10, 11-ci maddələr);

- nikahın bağlanmasına mane olan halların mövcudluğu (AM 12-ci maddə);

- nikaha daxil olan şəxslərdən birinin özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyin və insanın immunçatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını digərindən gizlətməsi (AM 13.7-ci maddə);

- nikahın saxtılığı (AM 25.1-ci maddə).

Saxta nikah dedikdə, tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin ailə qurmaq niyyəti olmadan bağlanan nikah başa düşülür. M.V.Antokolskaya haqlı olaraq göstərir ki, saxta nikahın bağlanması əlavə güzəştlərin əldə edilməsi məqsədi daşıyır.⁵¹ Saxta nikah nikahın qeydə alınması prosedurunun pozulması ilə də müşayiət edilir. Ailə Məcəlləsinin 9-cu maddəsinə görə nikah nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin iştirakı ilə bağlanır. Bu o deməkdir ki, nikahın bağlanması zamanı nümayəndənin iştirakına yol verilmir. Təcrübədə nikahın saxta sənədlər əsasında bağlanması hallarına da rast gəlinə bilər. Belə olan halda nikahlar etibarsız hesab edilir və ailə hüquq nəzəriyyəsində bu qəbildən olan nikahlar baş tutmayan nikah anlayışı altında təhlil olunur.

L.M.Pçelinçeva qeyd edir ki, baş tutmayan nikah dedikdə, prosedur qaydalarının pozulması ilə müşayiət olunan

⁵¹ M.B.Антоколская Семейное право. М.,2001. С.131.

nikah başa düşülür. Baş tutmayan nikah faktiki olaraq mövcud olmayan nikahdır və onun etibarsız hesab edilməsi üçün əsaslar mövcud deyildir.⁵² Belə olan halda nikahın qeyd olunduğu vətəndaşlıq vəziyyəti akt qeydlərinin ləğvi məqsədilə məhkəməyə iddia ilə müraciət etmək lazımdır.⁵³

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi baş tutmayan nikah anlayışını qəbul etmir. Belə nikahlar etibarsız nikah anlayışı ilə ehtiva olunur. Baş tutmayan nikaha münasibətdə nikahın etibarsız sayılması barədə müddəalar tətbiq edilir.

Ali Məhkəmənin yuxarıda adı qeyd edilən Plenum qərarının 11.2-ci bəndinə görə nikahın etibarsız sayılması üçün qanunda nəzərdə tutulan əsasların siyahısı qətidir və genişləndirilə bilməz.

Ailə Məcəlləsinin 25.4-cü maddəsinə əsasən, etibarsız hesab edilmiş nikah onun bağlandığı gündən etibarsız sayılır. Qanunvericilik nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək hüququ olan şəxslərin dairəsini də müəyyənləşdirmişdir. Ailə Məcəlləsinin 26-cı maddəsində göstərilir ki, aşağıdakı şəxslər nikahın etibarsız sayılmasını tələb etmək hüququna malikdirlər:

- nikah yaşına çatmayan şəxslə və nikah yaşına çatana qədər nikaha daxil olmaq üçün Ailə Məcəlləsinin 10.2-ci maddəsində (nikah yaşı) nəzərdə tutulmuş icazə olmadıqda nikah bağlanarsa — yetkinlik yaşına çatmayan ər (arvad),

⁵² Пчелинцева Л.М. Семейное право / Россия: Учебник для вузов. М.; 1999. С. 120.

⁵³ Глушкова Л.И. Семейное право, учебник, под ред. С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021, С.112.

onun valideynləri (onları əvəz edən şəxslər) və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı;

- nikah yaşına çatmayan şəxslə və ya nikah yaşına çatana qədər nikaha daxil olmaq istəyən və nikah yaşına çatmamış şəxslərin yaşadıkları ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının onların xahişi ilə nikah yaşının 1 ildən çox olmaya-raq azaldılmasına icazəsi olmadıqda nikah bağlanarsa və nikahda olan ər (arvad) yetkinlik yaşına çatarsa — yalnız həmin 18 yaşlı ər (arvad);

- nikah tərəflərdən birinin könüllü razılığı olmadan, yəni məcburiyyət, aldatma, yanılma nəticəsində, yaxud nikaha daxil olan şəxs nikahın bağlanmasının dövlət qeydiyyatı anında öz hərəkətlərinin mahiyyətini anlamaq və onları idarə etmək iqtidarında olmadıqda bağlanarsa — nikah bağlanarkən hüquqları pozulmuş ər (arvad);

- nikahın bağlanmasına mane olan hallar barədə məlumatı olmayan ər (arvad), məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) isə qəyyumu;

- pozulmamış əvvəlki nikah üzrə ər (arvad);

- nikahın bağlanmasına mane olan hallar barədə məlumatı olmayan ər (arvad), məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) qəyyumu, pozulmamış əvvəlki nikah üzrə ər (arvad) istisna olmaqla, Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsinin tələbləri pozulmaqla bağlanmış nikah nəticəsində hüquqları pozulmuş digər şəxslər, eləcə də müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları);

- saxta nikah bağlandığı halda nikahın saxta olmasını bilməyən ər (arvad);

• nikaha daxil olan şəxslərdən biri özündə dəri-zöhrəvi xəstəliyinin və insanın immuncəatışmazlığı virusunun törətdiyi xəstəliyin olmasını o birindən gizlətdikdə hüquqları pozulmuş ər (arvad).

Nəzərə almaq lazımdır ki, nikah yaşına çatmayan, eləcə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslərlə bağlanan nikahın etibarsız sayılması barədə işə baxılarkən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları) işdə iştirak etməyə cəlb olunmalıdır.

Məhkəmələrdə işə baxılanadək nikahın bağlanmasına qanunla mane olan hallar aradan qalxdıqda, məhkəmə həmin halların aradan qalxdığı vaxtdan nikahı etibarlı hesab edə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan ər (arvadın) mənafeyi tələb etdikdə, eləcə də nikahın etibarsız sayılması barədə onun razılığı olmadıqda, nikah yaşına çatmayan şəxslə bağlanmış nikahın etibarsız sayılması barədə iddianı məhkəmə rədd edə bilər. Saxta nikaha daxil olmuş şəxslər məhkəmədə işə baxılana qədər faktiki olaraq ailə qurublarsa, məhkəmə nikahı saxta hesab edə bilməz.

Ailə Məcəlləsinin 27.4-cü maddəsinə əsasən ər-arvad arasında nikah bağlanması üçün qanunla qadağan olunmuş qohumluq halları və ya nikah bağlanarkən onlardan birinin başqa şəxslə pozulmamış nikahda olduğu hallar istisna olmaqla, əvvəllər pozulmuş nikah sonradan etibarsız sayıla bilməz. Yəni nikah istər məhkəmə qaydasında, istərsə də müvafiq icra hakimiyyəti orqanında pozulduqdan sonra ər-arvad onun etibarsızlığı barədə iddia qaldırması qeyri-hüquqidir. Bu zaman nikahın qanunla qadağan olunmuş qo-

humlar arasında və ya ikisindən birinin başqası ilə pozulmamış nikahda olduğu şəxslə bağlanması halı istisnaqlı təşkil edir. Hər iki halda nikah məhkəmə qaydasında pozulmuşdursa, onun etibarsızlığı məsələsinə nikahın pozulması barədə qətnamənin ləğvindən sonra baxıla bilər. Əgər nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanında pozulmuşdursa və bundan sonra nikahın pozulması barədə akt qeydinin ləğvi və nikahın etibarsızlığı barədə məsələ qaldırılmışdırsa, məhkəmə bu iki tələbə bir icraatda baxa bilər.

Nikahın etibarsız sayılmasını aradan qaldıran hallar mövcud olduqda və məhkəmə nikahın etibarlı olması barədə qərar qəbul etdikdə nikahın hansı andan etibarlı hesab edilməsi ilə bağlı hüquq ədəbiyyatında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bu məsələyə aydınlıq gətirməzdən öncə etibarsız nikahın etibarlı hesab edilməsi mexanizmi barədə hüquqşünas alimlərin mövqelərinə münasibət bildirilməsi məqsədəuyğundur. E.A.Çaşkovanın fikrincə, etibarsız nikahın etibarlı hesab edilməsi ya məhkəməyə verilmiş qarşılıqlı iddianın təmin edilməsinə, ya da tərəflərin prosesdə təqdim etdiyi izahat və etiraza əsasən həyata keçirilə bilər.⁵⁴

M.V.Antokolskayanın fikrincə, hüquqbərpaedici faktlar məhkəməyə imkan verir ki, nikahın etibarlı olması barədə qərar qəbul etsin. Bu zaman söhbət nikahın etibarsız hesab edilməsinə dair iddianın rədd edilməsindən deyil, nikahın etibarlı hesab edilməsindən gedir.⁵⁵ S.O.Lofovskaya haqlı olaraq göstərir ki, nikahın etibarlı hesab edilməsi barədə qə-

⁵⁴ Семейное право: учебник для бакалавров М.Юрайт, 2012 С.121,122

⁵⁵ М.В.Антоколская Семейное право: учебник. С.145,146

rar o halda çıxarılır ki, nikahın etibarsız hesab edilməsi üçün əsaslar mövcud olsa da, məhkəmə nikahın etibarsız sayılmasını aradan qaldıran hallarla bağlı qanunvericilikdə təsbit olunan müddəaları nəzərə alaraq nikahı etibarlı sayır.

Nikahın hansı andan etibarlı hesab edilməsi sualına gəldikdə isə İ.M.Kuznetsova bu məsələyə aydınlıq gətirərək qeyd edir ki, ikisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər arasında bağlanan nikah istisna olmaqla, etibarsız nikah bağlandığı andan etibarlı hesab edilir. İkisindən biri və ya hər ikisi başqası ilə nikahda olan şəxslər arasında bağlanması səbəbindən etibarsız hesab edilən nikah isə özündən əvvəlki nikaha xitam verildiyi andan etibarlı hesab edilir.

Nikahın etibarsız sayılmasının nəticələri. Nəzərə alınmalıdır ki, nikah yalnız məhkəmə qaydasında etibarsız sayılır. Etibarsız hesab edilmiş nikah ər-arvadın qarşılıqlı hüquq və vəzifələrini yaratmır. Nikah etibarsız hesab edilərkən, məhkəmə belə nikahın bağlanması nəticəsində hüquqları pozulmuş ər (arvadın) saxlanması üçün digər tərəfdən vəsait tuta bilər, habelə nikah etibarsız hesab edilən vaxtdək həmin şəxslərin birlikdə əldə etdikləri əmlakın bölgüsü zamanı ər-arvadın birgə mülkiyyətinin və ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi qaydalarını tətbiq edə, həmçinin nikah müqaviləsini tamamilə və ya qismən etibarlı hesab edə bilər.

Nikahı etibarsız sayılmış şəxslərin birgə əldə etdikləri əmlaka Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin ümumi paylı mülkiyyət haqqında müddəaları tətbiq edilir. Ni-

kah etibarsız hesab edildikdə ər və arvad arasında bağlanmış nikah müqaviləsi etibarsız sayılır.

Ailə Məcəlləsinin 28.4-cü maddəsinin tələbinə görə nikahın etibarsız sayılması bu nikahdan doğulan və yaxud nikahın etibarsız sayılması gündən sonra 300 gün ərzində doğulan uşaqların hüquqlarına təsir etmir.

Ər (arvadın) ona vurulmuş maddi və ya mənəvi ziyanın mülki qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydalar üzrə ödənilməsinə tələb edə bilər.

Nikah etibarsız hesab edildikdə ər (arvad) nikah qeydə alınan zaman seçdiyi soyadını saxlaya bilər. Başqa sözlə desək, ərin (arvadın) bu zaman soyadın dəyişdirilməsini tələb etməsi ilə bağlı iddiası qeyri-hüquqidir.

Ailə Məcəlləsinin 28-ci maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi, qanun nikahın etibarsız hesab edilməsi zamanı vicdanlı ərin (arvadın) hüquqlarını müdafiə edir. Vicdanlı ər (arvad) dedikdə onunla etibarsız nikahın bağlandığını bilməyən və bilməyə borclu olmayan, belə nikahın bağlanmasından hüquqları pozulan ər (arvad) başa düşülür. Qanunvericilik vicdanlı ərə (arvada) aşağıdakı hüquqları verir:

- ər-arvadın bir-birini saxlamaq vəzifəsinə dair qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsini digərindən tələb etmək;
- nikahın etibarsız hesab edilməsi anına qədər əldə edilmiş əmlaka münasibətdə ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyətinə dair qanunvericiliyi şamil etmək;
- nikah müqaviləsinin tam və ya hissəvi olaraq etibarlı hesab etmək;
- nikah qeydə alınan zaman seçdiyi soyadı saxlamaq;
- ona dəymiş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsinə tələb etmək.⁵⁶

⁵⁶ Семейное право: учебник для бакалавров ответственной редактор С. О. Лозовская. С.103

MÖVZU 3 ƏR-ARVADIN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

PLAN

1. Ər-arvadın qeyri-əmlak hüquqları və vəzifələri
2. Ər-arvadın əmlakla bağlı hüquq və vəzifələri. Ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi
3. Ər-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi. Nikah müqaviləsi
4. Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, Bakı, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Azərbaycan Respublikasının “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” 4 aprel 1996-cı il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/3988>, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli 79 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları”, <http://www.e-qanun.az/framework/21676>, 2023
5. “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının soyadlarının dövlət dilinə uyğunlaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2 fevral 1993-cü il tarixli 495 nömrəli Qərarı, <http://www.e-qanun.az/framework/8078>, 2023

6. Dəmirçiyeva M.D. Ailə hüququ. Dərslik. / M.D.Dəmirçiyeva. – Bakı:Zərdabi, – 2020.

7. Косова, О.Ю. Семейное право / О.Ю.Косова, – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, – 2016.

8. Ульбашев А.Х. Семейное право, учебник / А.Х.Ульбашев. – Москва: Юрайт, – 2023.

9. Муратова С.А.Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.

10. Семейное право, учебник / под общ. ред. С.О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

11. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е.А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

12. Семейное право : учебник / под ред. Р.А. Курбанова. – Москва : Проспект, – 2020.

13. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023.

Ər-arvadın qeyri-əmlak hüquqları və vəzifələri. Ailə Məcəlləsinin 29.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, analıq, atalıq, uşaqların tərbiyəsi və təhsili, eləcə də ailənin digər məsələləri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsiplərinə uyğun olaraq birgə həll edilir. Qanunvericiliyə görə ər-arvad ailədə öz münasibətlərini qarşılıqlı yardım və hörmət hissi əsasında qurmalı, ailənin möhkənləndirilməsi və rifahı üçün birgə fəaliyyət göstərməli, övladlarının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmalı və onların sağlamlığının qayğısına qalmalıdır.

Ailə qanunvericiliyi ər-arvadın hüquq və vəzifələrini iki əsas qrupa bölür:

- şəxsi qeyri-əmlak hüquq və vəzifələr;
- əmlakla bağlı hüquq və vəzifələr.

Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak hüquq və vəzifələri dedikdə özgəninkiləşdirilməyən, digərinə ötürülə bilinməyən və yalnız qanunda nəzərdə tutulan hallarda mənəviyyatın, ailənin digər üzvlərinin hüquq və vəzifələrinin, sağlamlığının, hüquq və qanuni maraqlarının qorunması məqsədi ilə məhdudlaşdırıla bilən hüquq və vəzifələr başa düşülür.

Ər-arvad arasında şəxsi qeyri-əmlak münasibətləri ailə hüquq normaları ilə tənzimlənən və qeyri-maddi nemətlərə əsaslanan ictimai münasibətlərin tərkib hissəsidir və aşağıdakı xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Bu münasibətlərin yaranmasında hüquqyaradıcı fakt kimi nikahın dövlət qeydiyyatına alınması çıxış edir;
2. Bu münasibətlər yalnız ər və arvad arasında baş verir;
3. İqtisadi məzmun kəsb etmir;
4. Bu münasibətlərin məzmununa daxil olan hüquq və vəzifələr özgəninkiləşdirilə və digərinə ötürülə bilməz;
5. Bu münasibətlər nikah müqaviləsinin və digər razılaşmaların predmeti ola bilməz.⁵⁷

Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinin subyektlərini rəsmi nikahda olan şəxslər təşkil edir. Ailə qanunvericiliyinə görə faktiki olaraq ailə münasibətlərində olan, lakin aralarında nikah bağlanmayan şəxslər nə şəxsi qeyri-əmlak, nə də əmlak münasibətlərinin subyekti ola bilməzlər.

⁵⁷ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010. С.106

Ailə qanunvericiliyinin məzmunundan görünür ki, ərin (arvadın) qeyri-əmlak hüquqlarına aşağıdakılar aiddir:

1. Ərin (arvadın) özünə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçmək azadlığı;

2. Ər-arvadın soyad seçmək hüququ;

3. Ər-arvadın adını, ata adını və soyadını dəyişdirmək hüququ.

Ərin (arvadın) özünə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçmək azadlığı. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 29.3-cü maddəsində ər və arvadın özünə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçmək hüququ nəzərdə tutulur. Burada qeyd edilir ki, ər (arvad) özünə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçməkdə azaddır.

Məşğuliyyət və sənət seçmək hüququ 1948-ci il 10 dekabr tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 23-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin maddədə göstərilir:

1. Hər bir insan işləmək, istədiyi işi sərbəst seçmək, ədalətli və əlverişli iş şəraitinə malik olmaq və işsizlikdən müdafiə olunmaq hüququna malikdir;

2. Hər bir insan, heç bir ayrı-seçkiliyə məruz qalmadan, bərabər əməyə görə bərabər haqq almaq hüququna malikdir;

3. İşləyən hər bir insan, onun özünün və ailəsinin layiqli dolanışığını təmin edən, ədalətli və qənaətbəxş həcmdə, zəruri hallarda isə digər sosial təminat vəsaitləri əlavə edilməklə haqq almaq hüququna malikdir və s.

“Kişi və qadın işçilər - ailə vəzifələri olan işçilər üçün bərabər imkanlar və bərabər rəftar haqqında” 23 iyun 1981-ci il tarixli Cenevrə Konvensiyasının 4-cü maddəsində də göstə-

rilir ki, kişi və qadın işçilər üçün əsl bərabər rəftar və imkanların təmin edilməsi üçün milli şəraitə və imkanlara uyğun olaraq bütün tədbirlər ona görə görülür ki, ailə vəzifələri olan işçilər sərbəst iş seçmək hüquqlarını həyata keçirə bilsinlər, onların məşğulluq şəraiti və sosial təminat sahəsində tələbatları nəzərə alınsın. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 35-ci maddəsində hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququna malik olması təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın bu müddəası Əmək Məcəlləsinin müxtəlif maddələrində konkretləşdirilir və əmək, istirahət, təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququnun, habelə digər əsas insan hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı rolunda çıxış edir.

Ər-arvadın yaşayış yeri seçmək azadlığına gəldikdə isə, bu həm Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, həm də digər normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə əsasən qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

“Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 aprel 1996-cı il tarixli Qanununun 2-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, yaşayış yeri dedikdə tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyətli şəxsin mülkiyyətçi kimi icarə və kirayə müqaviləsi üzrə, yaxud Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər əsaslarla daimi və ya daha çox yaşadığı ev, mənzil, xidməti

yaşayış sahəsi, yataqxana, ahıllar və əlilliyi olan şəxslər üçün sosial xidmət müəssisələri, xüsusi təhsil müəssisələri və digər bu kimi yaşayış yerləri başa düşülür.

On dörd yaş olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların və ya qəyyumluq altında olan şəxslərin yaşayış yeri onların qanuni nümayəndələrinin — müvafiq olaraq valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya qəyyumların yaşayış yeri sayılır.

On dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların (tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə edənlər istisna olmaqla) yaşayış yeri onların qanuni nümayəndələrinin — müvafiq olaraq valideynlərinin, övladlığa götürənlərin, yaxud qəyyumların və ya himayəçilərin razılığı ilə müəyyən edilir.

Şəxsin olduğu yer dedikdə isə onun yaşayış yeri sayılmayan, müvəqqəti yaşadığı mehmanxana, sanatoriya, istirahət evi, pansionat, kempinq, turist bazası, xəstəxana və digər belə ictimai yerlər, habelə yaşayış binası (özünün, qohumunun, tanışının və b.) nəzərdə tutulur.

Vətəndaşın olduğu yer üzrə qeydiyyatı yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxarılmadan aparılır. Mehmanxanaya, sanatoriyaya, istirahət evinə, kempinqə, turist bazasına, yataqxanaya, xəstəxanaya və digər belə ictimai yerlərə gələn vətəndaş üçün ərizə-anket doldurulur və həmin yerin müdiriyyətinə verilir. Müdiriyyət ərizə-anketi 24 saat ərzində daxili işlər orqanlarına təqdim edir.

Yaşayış yerindən kənarında 60 gündən artıq müvəqqəti yaşamaq istəyən vətəndaş həmin yerə gəldikdən sonra 7 gün ərzində (istirahət, səsvermə, iş günü hesab edilməyən bay-

ram günləri və ümumxalq hüzn günü istisna olmaqla) ərizə-anket dolduraraq daxili işlər orqanlarına təqdim etməlidir. Həmin orqan vətəndaşı dərhal olduğu yer üzrə qeydiyyatata almalıdır.

Vətəndaş olduğu yerdən getdikdə daxili işlər orqanları onu olduğu yer üzrə qeydiyyatdan çıxarır.

“Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların olduğu yer üzrə qeydiyyatdan çıxarılması yalnız rayon, şəhər, şəhərlərdə rayon icra hakimiyyəti orqanları yanında Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyanın razılığı ilə mümkündür.

Həmin Qanuna uyğun olaraq valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qeydiyyatı həm yaşayış yeri, həm də müvəqqəti olduqları yer (valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələr, yataqxanalar, qəyyumun (hımayaçının), övladlığa götürən şəxsın yaşayış yeri) üzrə aparılır.

Ər-arvadın soyad seçmək hüququ. Ər-arvadın soyad seçmək hüququ Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 30-cu maddəsi ilə tənzimlənir. Qanunda göstərilir ki, ər-arvad öz arzuları ilə onlardan birinin soyadını özləri üçün ümumi soyad seçə, yaxud onlardan hər biri nikahdan əvvəlki soyadını saxlaya və ya öz ərinin (arvadının) soyadını öz soyadı ilə birləşdirə bilər. Nikaha daxil olanların biri və ya hər ikisi qoşa soyada malik olduqda soyadın birləşdirilməsinə yol verilmir. Nikah pozulduqda ər (arvad) ümumi soyadlarını

saxlamaq və ya nikahdan əvvəlki soyadını bərpa etmək hüququna malikdir.

Ər-arvadın adını, ata adını və soyadını dəyişdirmək hüququ. Adın, ata adının və soyadın verilməsi və ya dəyişdirilməsi ilə bağlı məsələlər Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 12 may tarixli 79 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi" Qaydalarında öz əksini tapmışdır. Qeyd edilən qərara əsasən ər və arvad soyadlarının sonluğuna dəyişiklik etməkdə haqlıdır. Bu dəyişiklik ər və arvadın, eləcə də bütövlükdə 18 yaşına çatmış hər bir vətəndaşın ərizəsinə əsasən onun mövcud soyadının sonluğuna dəyişiklik edilməsi yolu ilə reallaşdırılır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin "Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının soyadlarının dövlət dilinə uyğunlaşdırılması haqqında" 2 fevral 1993-cü il tarixli 495 nömrəli Qərarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları "-ov" "-yev", sonluqlu soyadlarını "-lı" (sözün kökündən asılı olaraq "-li", "-lu", "-lü"), "-zadə", "-oğlu", "-qızı" sonluqlu və ya sonluqsuz ifadə formaları ilə əvəz edə bilirlər. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları soyadlarının sonluqları rəsmi sənədlərlə dəyişdirilənədək hüquqi əhəmiyyəti olan bütün sənədlərdə soyadlarının yeni ifadə formalarını işlədə bilirlər.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının öz adını, ata adını və soyadını dəyişdirməsinə yalnız 18 yaşına çatdıqdan sonra yol verilir. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi də qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən həyata keçirilir. Ata adı ərizə verən şəxsin istəyi və onu tərbiyə etmiş

şəxsin razılığı əsasında həmin şəxsin adı ilə dəyişdirilir. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi haqqında ərizə vətəndaşın yaşayış yeri üzrə qeydiyyat şöbəsinə, xarici ölkədə daimi və ya il ərzində 182 gündən artıq müvəqqəti yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən isə konsulluğa verilir. Ərizə iki nüsxədə təqdim olunur, onlardan birinin üzərində ərizənin qəbul edilməsinə dair qeyd aparılmaqla, ərizə verən şəxsə qaytarılır.

Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi haqqında ərizədə aşağıdakı məlumatlar göstərməlidir:

- ərizə verən şəxsin soyadı, adı, atasının adı;
- adını, ata adını və ya soyadını dəyişdirmək istəyi;
- daşımaq istədiyi ad, ata adı və soyad;
- doğulduğu tarix və yer;
- milliyyəti və vətəndaşlığı;
- yaşayış və iş yeri, vəzifəsi;
- hərbi qeydiyyat yeri;
- əvvəllər ad, ata adı və soyad dəyişdirilibsə, nə vaxt və harada;
- ərizə verənədək bağladığı nikahlar və onların pozulması haqqında məlumat (kimlə nikah bağlanıb və ya pozulub, nə vaxt və harada);
- övladları (soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu tarix və yer);
- xarici ölkələrdən deportasiya olunmuşdursa, hansı ölkədən, nə vaxt;

•şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd (seriyası, nömrəsi və verilmə tarixi).⁵⁸

Şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin, ilkin hərbi qeydiyyat haqqında vəsiqə və ya hərbi bilet məlumatlarının elektron informasiya ehtiyatlarından əldə edilməsi mümkün olduqda, həmin sənədlər tələb olunmur.

Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq ad, ata adı və soyad dəyişdirildikdən sonra şəxsiyyət vəsiqəsinin və digər sənədlərin dəyişdirilməsinin zəruriliyini ərizə verən şəxsə izah edir.

Ər-arvadın əmlakla bağlı hüquq və vəzifələri. Ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi. Əmlakla bağlı hüquq və vəzifələr ər-arvadın əmlakının rejimi ilə sıx bağlıdır. Hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi ər və arvadın əmlakının iki rejiminin mümkünlüyünü nəzərdə tutur: qanuni və müqavilə rejimi.

Ər-arvadın birgə mülkiyyətinin rejimi onların əmlakının qanuni rejimi hesab olunur. Birgə mülkiyyət dedikdə, ər-arvadın payının müəyyən edilmədiyi ümumi mülkiyyət başa düşülür. Ailə kəndli təsərrüfatı üzvlərinin birgə mülkiyyəti üzərində ər-arvadın istifadə, sahiblik və sərəncam hüquqları Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən olunur. Mülki Məcəllənin 225-ci maddəsində göstərilir ki, ər və arvadın nikah dövründə qazandığı əmlak, əgər nikah kontraktında və ya onlar arasında razılaşmada ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onların ümumi

⁵⁸ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 12 may tarixli 79 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi" Qaydaları

mülkiyyətidir. Bu o deməkdir ki, yuxarıda qeyd edilən şərtlər daxilində ailə kəndli təsərrüfatından da əldə edilmiş gəlir ər-arvad arasında bərabər bölünür.

Ailə Məcəlləsinin 32-ci maddəsinə əsasən nikah müddətində ər-arvadın əldə etdikləri əmlak onların ümumi birgə mülkiyyəti sayılır və bura aşağıdakılar aiddir:

1. Onların hər birinin əmək, sahibkarlıq və intellektual fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlər, aldıkları pensiya və müavinətlər, eləcə də xüsusi təyinatı olmayan digər pul ödəmələri (xəsarət, sağlamlığın bu və ya digər formada pozulması nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə ödənilən məbləğ, maddi yardım məbləği və s.);

2. Ər-arvadın ümumi gəlirləri hesabına əldə edilən daşınar və daşınmaz əşyalar, qiymətli kağızlar, kredit idarələrinə və sair kommersiya təşkilatlarına qoyulmuş paylar, əmanətlər, kapitaldan olan paylar və əmlakın ər-arvaddan kimin adına əldə olunmasından, yaxud əmanətin kimin adına və ya kimin tərəfindən qoyulmasından asılı olmayaraq, nikah dövründə ər-arvadın qazandığı hər hansı sair əmlak;

Nəzərə alınmalıdır ki, nikah dövründə ev təsərrüfatı ilə, uşaqlara qulluq etməklə məşğul olduğundan və ya digər üzrlü səbəblərə görə müstəqil qazancı olmayan ər (arvad) da ümumi əmlak üzərində hüquqa malikdir.

Hüquq ədəbiyyatında ər və arvadın hər birinin əmək, sahibkarlıq və intellektual fəaliyyətindən əldə edilmiş gəlirlərin onların birgə mülkiyyətinə daxil edilməsi anı bu günə kimi mübahisələndirilir. Bu məsələ ilə bağlı 3 mövqeyi diqqətə çatdırmaq olar:

Bir qrup müəlliflər belə hesab edirlər ki, qeyd edilən gəlirlər şəxsi hesaba daxil olduğu andan ümumi mülkiyyət hesab edilir.⁵⁹

Digər müəlliflərin mövqeyinə görə, ümumi mülkiyyət hüququ gəlirin faktiki olaraq alındığı andan əmələ gəlir.⁶⁰

Üçüncü qrup müəlliflərin fikrincə, gəlirin ailənin büdcəsinə faktiki daxil olduğu an ümumi mülkiyyət hüququnun əmələ gəlməsi anı hesab edilir.⁶¹

Qeyd edilənləri təhlil edərək 3-cü qrup alimlərin mövqeyi ilə razılaşımaq daha doğru olardı, çünki əmək haqqının, intellektual fəaliyyətdən və sahibkarlıq fəaliyyətindən gələn gəlirin ailənin büdcəsinə faktiki daxil olma anınadək birgə mülkiyyətin yaranmasından söhbət gedə bilməz.

Ailə hüququnun diqqəti cəlb edən institutlarından biri də ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Ailə Məcəlləsinin 33-cü maddəsinə görə ər-arvadın ümumi əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ onların qarşılıqlı razılığı əsasında həyata keçirilir.

Ər-arvadın rəsmi reyestrədə qeydə alınmalı olmayan ümumi daşınar əmlakı üzərində sərəncam hüququnu onlardan biri həyata keçirirsə, bu halda güman edilir ki, o, digərinin razılığı ilə hərəkət edir. Məsələn, ər-arvaddan biri ümumi əmlak üzərində mülkiyyət hüququ əsasında onlara məx-

⁵⁹ Кузнецова И.М. (ред.) и др. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации. М: Издательство БЕК. 1996. С. 98.

⁶⁰ Антокольская М.В. Семейное право. М.:Юрист. 1996. С. 192.

⁶¹ Советское семейное право / под. ред. В.А.Рясенцев, М, Юрид.лит., 1982. С. 88-96.

sus avtomobili idarə edirsə, hesab edilir ki, digər tərəfin də buna razılığı vardır.

Ər-arvaddan biri digərinin razılığı olmadan onların ümumi əmlakı üzərində sərəncam əqdi bağlamışsa və əqdin iştirakçısı olan digər tərəf bu cür razılığın olmadığını bilirdisə və ya bilməli idisə, əqd onun bağlanmasına razılığı olmayan ər (arvad) tərəfindən məhkəmədə mübahisələndirilə bilər. Məhkəmə bu qəbildən olan əqdləri etibarsız hesab edərkən nəzərə almalıdır ki:

1. İddia əqd bağlanmasına razılığı olmayan ər (arvad) tərəfindən verilməlidir;

2. Əqdin iştirakçısı olan tərəf digər tərəfin sərəncam əqdinə bağlanmasına razılığının olmadığını bilir və ya bilməlidir.

Ailə Məcəlləsinin 33.4-cü maddəsinə əsasən ər-arvaddan birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında təsdiq edilən və (və ya) qeydiyyatata alınan əqdlər bağlanması üçün digər tərəfin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı lazımdır.

Qanunvericilik aşağıdakı hallarda notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığın olmasını zəruri hesab edir:

1. Ər-arvaddan birinin daşınmaz əmlak üzərində sərəncam vermək barədə notariat qaydasında təsdiq edilən əqd bağlanması zamanı;

2. Qeydiyyatata alınan əqdlərin bağlanması zamanı.

Ərin (arvadın) bu 2 halda notariat qaydasında təsdiq olunmuş razılığı olmadıqda, əqd Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 354.2-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş qaydada əqdin etibarsız sayılmasına əsas verən halları

bildiyi və ya bilməli olduğu gündən 1 (bir) il ərzində mübahisələndirilə bilər.

Ər və ya arvad ümumi əmlakdan başqa ayrıca əmlaka da sahib ola bilərlər. Ər-arvadın ayrıca əmlakına aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Nikaha daxil olanadək onlara məxsus olan əmlak;

2. Nikah dövründə hədiyyə şəklində və ya vərəsəlik qaydasında, digər əvəzsiz əqdlər üzrə əldə edilmiş əmlak.

Nikah dövründə ər-arvaddan birinin hədiyyə şəklində əldə etdiyi əmlak məsələsinə aydınlıq gətirilməsi zəruridir. Fikrimizcə, hədiyyə anlayışına nəinki bağışlama müqaviləsi əsasında əldə edilmiş əmlak, habelə əməkhaqqı ödənişi sisteminə daxil olan mükafatlar və təltiflər istisna olmaqla, müxtəlif növ digər təltiflər, ictimai, elmi, əmək və sair fəaliyyət nəticəsində əldə edilmiş əşyalar da daxil edilməlidir. Ər-arvadın hər ikisinə ünvanlanmış hədiyyə (məsələn, toy hədiyyəsi) onların birgə mülkiyyəti hesab olunur.

3. Zinət əşyaları istisna olmaqla, nikah zamanı ər-arvadın ümumi vəsaiti hesabına əldə edilsə də, onlardan hər hansı birinin fərdi istifadəsində olan əmlak (məsələn, geyim, ayaqqabı və s.);

4. Xüsusi təyinatı olan pul vəsaitləri də ər-arvadın hər birinin mülkiyyətini təşkil edir (məsələn, sağlamlığın pozulmasına səbəb olan hərəkətlər nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə bağlı ziyanın aradan qaldırılması məqsədi ilə ödənilən məbləğ);

5. Ər-arvadın ailə münasibətlərinə xitam verdiyi və ayrı yaşadığı dövrdə hər birinin qazandığı əmlak məhkəmə tərəfindən onların hər birinin mülkiyyəti hesab edilə bilər.

Ölkə qanunvericiliyinə görə nikahda olduğu dövrdə ər-arvadın ümumi əmlakı və ya hər birinin əmlakı, yaxud da ər-arvadın hansınınsa əməyi hesabına ər-arvadın hər birinin əmlakının dəyərini xeyli artıran vəsaitin qoyulması (əsaslı təmir, yenidən quraşdırma, avadanlığı dəyişdirmə və s.) müəyyən edilərsə, həmin əmlak onların birgə mülkiyyəti sayıla bilər (AM 35-ci mad.). Əgər nikah kontraktında və ya ər-lə arvadın razılaşmasında ayrı qayda nəzərdə tutulubsa, bu qayda tətbiq edilmir (MM 225.4-cü mad.).

Ailə Məcəlləsinin 36-cı maddəsi ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi məsələlərini tənzimləyir. Qeyd olunur ki, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi nikah dövründə, eləcə də onlardan birinin tələbi ilə nikah pozulduqdan sonra, habelə kreditor ödəməni ər-arvadın ümumi əmlakında olan onlardan birinin payına yönəltmək üçün ümumi əmlakın bölünməsi tələbi barədə ərizə verdikdə həyata keçirilir. Ər-arvadın ümumi əmlakının bölgüsü müddəası onların mülkiyyət paylarının, iqtisadi dəyərə malik olan tələb hüquqlarının və yerinə yetirilməli olan öhdəliklərinin bölünməsinə ehtiva edir.⁶²

Qanunvericilik ər-arvadın ümumi əmlakının onların sazişi əsasında bölünməsinə yol verir. Belə saziş ər-arvadın arzusu ilə notariat qaydasında təsdiq edilə bilər. Mübahisənin mövcud olduğu hallarda ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi və payların müəyyən edilməsi məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

⁶² "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 32 və 36-cı maddələri baxımından həmin Məcəllənin 37.3-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair" Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər bölünmür və əvəzi ödənilmədən uşaqları ilə birgə yaşayan valideynə verilir. Qanunvericilikdə uşaqların tələbatını ödəmək üçün əldə olunan şeylər dedikdə geyim, paltar, ayaqqabı, məktəbli və idman ləvazimatları, musiqi alətləri, uşaq kitabxanası və s. nəzərdə tutulur. Yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqların adına qoyulmuş əmanətlər həmin uşaqlara məxsus hesab edilir.

Maddənin mətnindən göründüyü kimi, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsinə həm nikah dövründə onu pozmadan, həm də ər-arvaddan birinin tələbi ilə nikah pozulduqdan sonra, habelə kreditorun tələbi ilə ər-arvadın ümumi əmlakında olan onlardan birinin payına yönəltmək məqsədilə həyata keçirmək olar. Bununla bərabər nəzərə almaq lazımdır ki, nikah dövründə ər-in və ya arvadın ailə ehtiyaclarının təmin edilməsi məqsədi ilə üzərinə götürdüyü öhdəliklər ər-arvadın ümumi əmlakına daxil olmaqla hər ikisi üçün vəzifələr yaradır.⁶³

Ümumi əmlakın bölünməsi könüllü qaydada (ər-arvadın sazişi əsasında) və ya məhkəməyə əmlakın bölünməsi barədə iddia ilə müraciət etməklə məcburi qaydada reallaşdırıla bilər.

Ailə qanunvericiliyində ümumi əmlakın ər-arvadın sazişi əsasında bölünməsinin mümkünliyü qeyd edilsə də, sazişin formasına olan tələblər nəzərdə tutulmamışdır. Odur ki, bu qəbildən olan razılaşmaların hüquqi təbiəti və qanunvericiliyin tətbiqi məsələləri müəyyən suallar doğurur. Bu suallar cavablandırılarkən nəzərə alınmalıdır ki, razılaşma ər-arva-

⁶³ Yəni orada

dın əmlakının qanuni rejiminin xitam edilməsinə yönələn ikitərəfli əqddir və ailə üzvləri arasında ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənməyən əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinə mülki qanunvericiliyin ailə münasibətlərinin mahiyyətinə zidd olmayan normaları tətbiq edilir. Qeyd edilənlərə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi ilə bağlı sazişin bağlanma qaydası, dəyişdirilməsi, pozulması və etibarsız hesab edilməsi ailə hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mülki qanunvericiliyin normalarına uyğun həll edilir.

Əmlakın bölünməsi ilə bağlı sazişin hüquqi təbiətinin müəyyənləşdirilməsində sazişin predmeti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu halda sazişin predmetini nikah dövründə əldə edilmiş əmlak təşkil edir. Ər-arvad imzaladığı razılaşmada aşağıdakıları göstərə bilərlər:

1. Tərəflərdən hər birinin ayrıca mülkiyyətinə veriləcək əmlakın növləri;

2. Ər-arvaddan birinə, dəyəri ona çatması payın dəyərini aşan əmlak verildikdə, bunun əvəzində digərinə müvafiq məbləğdə veriləcək pul və ya başqa kompensasiyanın məbləği;

3. Ər-arvaddan birinin digərinin razılığı olmadan onların ümumi əmlakından istifadəsi ilə bağlı razılığı olmayan tərəfə ödəyəcəyi kompensasiyanın miqdarı;

4. Borcun tələb edilməsi hüququ, bu hüququn və borcun digərinə ötürülməsi.

Ailə Məcəlləsinin 37-ci maddəsinə əsasən ər-arvad arasındakı müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onların

ümumi əmlakının bölünməsi zamanı bu əmlakdakı payları bərabər hesab edilir. Lakin bəzi hallarda məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyini və (və ya) ərin (arvadın) diqqətəlayiq mənafeyini, o cümlədən ər-arvadın biri üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etmədiyi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etdiyi halları nəzərə alıb onların birgə mülkiyyətinin bölünməsi zamanı payları bərabər bölməyə bilər. Göründüyü kimi, qanunvericilikdə ər-arvadın birgə mülkiyyətdəki paylarının bərabər bölünməməsinin 3 əsası nəzərdə tutulmuşdur:

1. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların mənafeyi;
2. Ərin və ya arvadın diqqətəlayiq mənafeyi;
3. Ər-arvaddan birinin üzrsüz səbəbdən gəlir əldə etməməsi və ya birgə mülkiyyəti ailənin mənafeyinə zidd olaraq sərf etməsi.

Ümumi əmlak bölünərkən ər-arvadın ümumi borcları onun payına mütənasib olaraq müəyyən edilir. Bölünməli olan əmlakın dəyəri mübahisənin məhkəmələrdə baxıldığı zaman kəsiyinə uyğun olaraq onun köhnəlmə dərəcəsi və istehlak dəyəri ilə müəyyən edilir. Bu zaman əmlakın dəyərinin inflyasiya nəticəsində və s. səbəbdən artmasına da diqqət yetirilir. Bölünən əmlak özündə həm ər-arvadın mülkiyyətində olan əmlakı, həm də üçüncü şəxsə olan əmlakı ehtiva edir. Əmlakın bölünməsi zamanı ər-arvaddan birinə, dəyəri ona çatması payın dəyərini aşan əmlak verildikdə, bunun əvəzində digərinə müvafiq əbləgdə pul və ya başqa kompensasiya verilə bilər. Ümumi əmlakın bölünməsi zamanı ər-arvad tərəfindən onların ümumi əmlakları hesabına yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının adına qoyul-

muş əmanətlər nəzərə alınmır. Əgər ər-arvaddan biri digərinin razılığı olmadan ümumi əmlakdan əvvəlki nikahdan olan uşağın adına əmanət qoymuşdursa, bu əmanət ər-arvaddın ümumi əmlakı kimi bölünməlidir.

Ər-arvaddın mülkiyyətinin müqavilə rejimi. Nikah müqaviləsi. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 38.1-ci maddəsinə əsasən nikah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda ər-arvaddın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir. Qanundan göründüyü kimi, nikah müqaviləsinin tərəfləri fiziki şəxslər - nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər və (və ya) ər və arvad ola bilərlər. Mülki qanunvericiliyə görə fiziki şəxsin tam həcmdə mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyəti, o, yetkinlik yaşına, yəni on səkkiz yaşına çatdıqda əmələ gəlir. Bununla bərabər qanunvericilik iki halda 18 yaşına çatmamış fiziki şəxsin mülki hüquq fəaliyyət qabiliyyətini tanıyır:

1. On səkkiz yaşına çatanadək nikaha girməyə qanunun yol verdiyi halda, on səkkiz yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə;

2. On altı yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə və ya valideynlərinin, övladlığa götürənlərin və ya himayəçinin razılığı ilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olursa və ya belə razılıq olmadıqda məhkəmənin qərarı ilə yetkinlik yaşına çatmayan tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıldıqda (emansipasiya).

Emansipasiya nəticəsində tam fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxsin nikah müqaviləsində tərəf kimi çıxış etmək

hüququ əldə edib-etməməsi məsələsi hüquq ədəbiyyatında müəyyən mübahisələr doğurur. Bir qrup müəlliflər belə hesab edirlər ki, bu kateqoriyadan olan şəxslər nikah yaşına çatmadıqları üçün nikah müqaviləsində tərəf ola bilməzlər.⁶⁴ S.P.Qrişayevin fikrincə, nikah müqaviləsi mülki-hüquqi müqavilənin bir növü olduğundan, emansipasiya qaydasında tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş şəxs nikaha daxil olduğu halda bu müqavilədə tərəf ola bilər. O.M.Qyurdjanın fikrinə görə emansipasiya nəticəsində tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş şəxs yaş senzi məhdudlaşdırılmayan istənilən əqd bağlaya bilər. Nikah müqaviləsinə gəldikdə isə, qanunvericilikdə bu müqavilənin bağlanması üçün yaş senzi müəyyən edilmədiyindən, bu qəbildən olan əqdlərlə bağlı nəzərdə tutulmuş qaydalar nikah müqaviləsinə də şamil edilməlidir.⁶⁵

Fikrimizcə, emansipasiya nəticəsində tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş şəxslərin nikah müqaviləsində tərəf kimi çıxış etməsi mülki-hüquqi nöqtəyi nəzərdən mübahisə doğurmur, lakin ailə qanunvericiliyi bu müqavilə nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlandıqda onu hüquqi hesab edir. Digər tərəfdən, qeyd olunur ki, dövlət qeydiyyatına qədər bağlanmış nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına alındığı gündən qüvvəyə minir.

Nikah müqaviləsinin hüquqi təbiəti ilə bağlı fikirlər də müəyyən maraq doğurur. Bu fikirləri 3 qrupda təsnifləşdirmək mümkündür:

1. Bir qrup müəlliflər belə hesab edirlər ki, nikah müqaviləsi özünün hüquqi təbiətinə görə mülki-hüquqi əqddir,

⁶⁴ Семейное право: учебник/ под ред. П.В.Крашениникова. М.; 2008. С.106

⁶⁵ Семейное право, учебник, под редакцией С.О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021. С.140-141

müəyyən özəlliklərə malik olan mülki-hüquqi müqavilənin bir növüdür (Antokolskaya M.V., Bondov S. N., Çefranova E.A., Maksimoviç L.B. və başqaları);⁶⁶

2. Digər qrup müəlliflərin fikrincə, nikah müqaviləsi yalnız ailə-hüquqi təbiətə malikdir və ailə razılaşmasının xüsusi növüdür (Neçayeva A. M., Zlobina İ. V. və başqaları);⁶⁷

3. Üçüncü qrup müəlliflərin fikrincə, nikah müqaviləsini o zaman mülki-hüquqi əqd hesab etmək olar ki, bu müqavilə ilə mülki hüququn predmetinə aid olan münasibətlər tənzimlənmiş olsun. Digər tərəfdən nikah müqaviləsi ailə-hüquq münasibətlərini tənzimlədiyindən onu mülki-hüquqi əqd hesab etmək doğru olmazdı. Başqa sözlə, üçüncü qrup müəlliflərə görə, nikah müqaviləsi qarışıq hüquqi təbiətə malikdir (Slepakova A.V. və başqaları).⁶⁸

Üçüncü qrup müəlliflərin mövqeyi ilə razılaşmaq daha doğru olar. Əvvəla ona görə ki, Ailə Məcəlləsinin 4-cü maddəsində ailə münasibətlərinin tənzimlənməsinə mülki hüquq normalarının tətbiqinin mümkünlüyü nəzərdə tutulur. Digər tərəfdən, Ailə Məcəlləsinin 38-ci maddəsi nikah müqaviləsinin sırf ailə hüququnun bir institutu olması qənaəti-

⁶⁶ М.В.Антоколская Семейное право. М.,2001; Бондов С. Н. Брачный договор: учеб. Пособие для вузов М. : Юнити-Дана: Закон и право, 2000.; Семейное право, учебник, под редакцией Е.А.Чефрановой, Москва, Юрайт, 2018; Максимович Л.Б. Брачный договор в российском праве : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03. - Москва, 2002.

⁶⁷ Нецаева, А. М. Семейное право : учебник для академического бакалавриата — Москва : Издательство Юрайт, 2019.; Собственность в семье: проблемы правового регулирования : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.03 / Юрид. ин-т МВД РФ. - Москва, 2001.

⁶⁸ Слепакова А.В. Правоотношения собственности супругов: диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук Москва, 2004.

nə gəlməyə tam əsas vermir. Çünki nikah müqaviləsi nikaha daxil olan şəxslər arasında bağlanan, nikah dövründə və (və ya) nikah pozulduqda ər-arvadın əmlak hüquqlarını və vəzifələrini müəyyən edən sazişdir.

Nikah müqaviləsi ilə ər-arvad birgə mülkiyyətin qanunla müəyyən olunmuş rejimini dəyişərək, ümumi əmlaka, onun ayrı-ayrı növlərinə və ya ər-arvadın hər birinin əmlakına birgə, paylı və ya ayrıca mülkiyyət rejimi tətbiq edə bilirlər. Bu müqavilə ər-arvadın mövcud olan və gələcəkdə əldə edəcəkləri əmlaka dair bağlana bilər.

Nikah müqaviləsində ər-arvad bir-birinin qarşılıqlı saxlanması, bir-birinin gəlirlərində iştirak üsulları, hər birinin ailə xərclərində iştirakı qaydası ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, nikah pozulduqda hər birinə düşəcək əmlakı və ər-arvadın əmlak münasibətlərinə dair hər hansı başqa müddəanı müəyyənləşdirmək hüququna malikdirlər. Nikah müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələr müəyyən müddətlərlə məhdudlaşa bilər, müxtəlif şəraitin yaranıb-yaranmamasından asılı ola bilər.

Mövcud qanunvericiliyə görə nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər, eləcə də nikah dövründə istənilən vaxt bağlana bilər. Bu müqavilənin əsas şərtlərindən biri odur ki, onun məzmununda ər-arvadın hüquq və fəaliyyət qabiliyyətini, öz hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnu, uşaqlara münasibətdə hüquq və vəzifələrini, eləcə də ər-arvad arasında ki şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) saxlanması üçün vəsait almaq hüququnu məhdudlaşdıran, ər-arvad-

dan birini çox əlverişsiz vəziyyətə salan və ailə qanunvericiliyinin əsaslarına zidd olan müddəalar nəzərdə tutula bilməz.

Nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına qədər bağlanmış nikah müqaviləsi nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatına alındığı gündən qüvvəyə minir. Nikah müqaviləsi yazılı formada bağlanır və notariat qaydasında təsdiq olunur. Ailə qanunvericiliyində nikah müqaviləsinin formasına riayət edilməməsinin hüquqi nəticəsinə münasibət bildirilməmişdir. Bu məsələnin həll edilməsi üçün Mülki Məcəllənin 329-cu maddəsinin tələbləri rəhbər tutulmalıdır: əgər qanunla başqa hal müəyyən edilməmişdirsə, qanunla və ya tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə müəyyən edilmiş forma tələblərinə riayət etməməklə bağlanmış əqd etibarsızdır.

Qanunvericiliyə görə nikah müqaviləsi dəyişdirilə, pozula və etibarsız hesab edilə bilər. Əgər müqavilə ər-arvadın razılığı ilə dəyişdirilərsə, pozularsa və etibarsız hesab edilərsə, bu zaman proses yazılı formada aparılmalı və notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. Nikah müqaviləsinin tərəflərdən birinin tələbi ilə dəyişdirilməsi, pozulması və etibarsız hesab edilməsi yalnız mülki məhkəmə icraatı qaydasında aparıla bilər. Müqavilənin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi tələbini tərəf məhkəməyə yalnız müqaviləni dəyişdirmək və ya ləğv etmək təklifindən digər tərəfin imtinasını aldıqda və ya təklifdə göstərilmiş müddətdə, müddət göstərilmədikdə isə otuz gün müddətində ondan cavab almadıqda irəli sürə bilər (MM 423.2-ci mad.).

Keçmiş ər-arvad nikah müqaviləsinə, hətta nikah pozulduqdan sonrakı dövr üçün nəzərdə tutulmuş müddəalara

dəyişiklik edə bilməz. Nikah müqaviləsində onun qüvvədə olduğu müddət göstərilməmişdirsə, müqavilə ər-arvadın nikahda olduğu müddətdə qüvvədədir. Müddətin bitməsi nikah müqaviləsinə xitam verilməsinə səbəb olur. Bununla bərabər bəzi hallarda nikaha xitam verildikdən sonra da nikah müqaviləsinin ayrı-ayrı elementləri öz qüvvəsini saxlayır (Məsələn, keçmiş əri (arvadı) saxlamaq vəzifəsi). Başqa sözlə desək, nikah müqaviləsində nikah pozulduqdan sonrakı dövr üçün nəzərdə tutulan vəzifələr istisna olmaqla, nikaha xitam verilməsi anından nikah müqaviləsinə də xitam verilir. Nikah etibarsız hesab edilərkən nikah müqaviləsi də etibarsız sayılır. Lakin məhkəmə etibarsız nikahın bağlanması nəticəsində hüquqları pozulmuş ər (arvadın) mənafeyini nəzərə alaraq nikah müqaviləsinə tamamilə və ya qismən etibarlı hesab edə bilər.

Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət. Birgəyaşayış dövründə ər-arvad ayrı-ayrılıqda və ya birlikdə müxtəlif mülki hüquq münasibətlərinə girə bilərlər. Bu zaman mülki hüquq öhdəlikləri yerinə yetirilmədikdə və ya lazımınca yerinə yetirilmədikdə hüquqi məsuliyyət yaranır. Öhdəliklər üzrə məsuliyyət məsələsi həll edilərkən ər-arvadın şəxsi öhdəlikləri üzrə məsuliyyətini; ümumi öhdəliklər üzrə məsuliyyətini; yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların vurduğu ziyanı görə məsuliyyətini biri-birindən fərqləndirmək lazımdır.

Ər-arvadın ayrı-ayrılıqda şəxsi öhdəliklərinə aşağıdakılar aiddir:

- nikahın dövlət qeydiyyatına qədər meydana gəlmiş öhdəliklər;

- nikah zamanı əmələ gəlmiş və ər-arvaddan birinin şəxsi ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəlmiş öhdəliklər;

- ayrıca mülkiyyət rejimində olan əmlakın saxlanması və ya dəstəklənməsi ilə bağlı əmələ gələn öhdəliklər;

- şəxsi məsələləri ilə sıx bağlı olan öhdəliklər (aliment öhdəlikləri və digər şəxsə dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı olan öhdəliklər və s.);

- şəxsi xarakterli digər öhdəliklər, məsələn, zəminlik müqaviləsi ilə bağlı öhdəlik.⁶⁹

Bu növ öhdəliklər üzrə ər və ya arvad yalnız öz əmlakı ilə məsuliyyət daşıyır. Lakin öhdəliyi olan ər və ya arvadın əmlakı kifayət etmədikdə tələb borclunun ümumi mülkiyyətdəki payına da yönəldilə bilər. Kreditor borclunun ümumi mülkiyyətdəki payının müəyyən edilməsi tələbi ilə çıxış etməkdə haqlıdır. Bu zaman Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 224-225-ci maddələrinin tələblərinə əməl edilməlidir. Mülki Məcəllənin 224-cü maddəsinə əsasən borclu ər və ya arvadın ümumi mülkiyyətdən payının ayrılması tələbinin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı halların mövcudluğu zəruridir:

- borclunun kreditor qarşısında şəxsi əmlakının dəyərindən artıq həcmdə borcunun olması;

- ər və arvada məxsus ümumi əmlakın olması və kreditörün borclu tərəfə çatacaq payın ümumi əmlakdan ayrılmasının tələb edilməsi;

- payın natura şəklində ayrılmasının texniki cəhətdən qeyri-mümkünlüyü;

⁶⁹ О.М.Гюрджан Семейное право, учебник, под редакцией С.О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021. С.130

• borclu tərəfin əmlakının ümumi paydan ayrılmasına digər tərəfin etirazının olmaması.

Mövcud qanunvericiliyə görə payın naturada ayrılması mümkün deyildirsə və ya paylı və ya birgə mülkiyyətin qalan iştirakçıları buna etiraz edirlərsə, kreditorun ixtiyarı var ki, borclunun öz payını bazar qiyməti ilə ümumi mülkiyyətin qalan iştirakçılarına satmasını və satışdan əldə edilmiş vəsaitin borcun ödənilməsinə yönəldilməsini tələb etsin. Ümumi mülkiyyətin qalan mülkiyyətçiləri borclunun payını almaqdan imtina etdikdə kreditorun ixtiyarı var ki, tutmanın borclunun ümumi mülkiyyət hüququndakı payına onun açıq hərracdan alınması yolu ilə yönəldilməsini məhkəmə qaydasında tələb etsin. (MM 224.2-ci mad.)

Ər-arvadın ümumi öhdəlikləri. O öhdəliklər ümumi hesab edilir ki, onlar ailənin ümumi marağı naminə ər-arvadın birgə təşəbbüsü ilə meydana gəlir və ya ərin və arvadın ayrılıqda təşəbbüsü ilə əmələ gəlsə də, bütün əldə edilənlər ailənin rifahı naminə istifadə edilir.⁷⁰ Ər-arvadın ümumi öhdəlikləri üzrə, habelə ər-arvadın birinin öhdəlikləri üzrə alınmış vəsaitin ailə ehtiyacları üçün istifadə olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə həmin ərin (arvadın) öhdəlikləri üzrə ödəmə onların ümumi əmlakına yönəldilir. Bu əmlak kifayət etmədikdə həmin öhdəliklər üzrə ər-arvad onların hər birinin əmlakı ilə birgə məsuliyyət daşıyırlar. Ailə Məcəlləsinin 41.3-cü maddəsinə əsasən ər-arvadın ümumi əmlakının onlardan birinin cinayət yolu ilə qazandığı vəsait hesabına əldə edildiyi və ya artırıldığı məhkəmənin hökmü ilə

⁷⁰ Yəni orada C.131

müəyyən olunduqda, ödəmə bu əmlaka və ya onun bir hissəsinə yönəldilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların vurduğu ziyana görə ər-arvadın məsuliyyəti. Ailə hüququnda yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların vurduğu zərəərə görə ər-arvadın məsuliyyət məsələsinə də yer ayrılmışdır. Ailə Məcəlləsinin 41.4-cü maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların vurduğu zərəərə görə ər-arvad mülki qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. Bu halda ödəmə ər-arvadın ümumi əmlakına yönəldilir. Həmin əmlak kifayət etmədikdə ödəmə ər-arvadın hər birinin əmlakına yönəldilir. Mülki Məcəllənin 1103-cü maddəsinə əsasən on dörd yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanın (azyaşlının) törətdiyi mülki hüquq pozuntusu nəticəsində dəyən zərər üçün onun valideynləri (övladlığa götürənlər) və ya qəyyumu, zərərin onların təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsələr, məsuliyyət daşıyırlar.

Əgər qəyyumluğa möhtac azyaşlı müvafiq sosial xidmət müəssisəsində və ya qanuna görə onun qəyyumu olan digər oxşar müəssisədə olmuşdursa, həmin müəssisə azyaşlının vurduğu zərərin əvəzini, əgər zərərin müəssisənin təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsə, ödəməyə borcludur.

Azyaşlı sosial xidmət müəssisələri və ya ona nəzarət etməyə borclu olan digər müəssisənin və ya müqavilə əsasında nəzarət edən şəxsin nəzarəti altında olduğu dövrdə zərər vurmuşdursa, həmin müəssisə və ya şəxs, zərərin onun təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsə, zərər üçün məsuliyyət daşıyır.

Valideynlərin (övladlığa götürənlərin), qəyyumların, sosial xidmət müəssisələri və digər müəssisələrin azyaşlının vurduğu zərərin əvəzini ödəmək vəzifəsinə azyaşlı yetkinlik yaşına çatdıqda və ya zərərin əvəzini ödəmək üçün yetərli əmlak əldə etdikdə xitam verilmir.

Valideynlər (övladlığa götürənlər), qəyyumlar və ya qanunda (MM 1103.3-cü mad.) nəzərdə tutulmuş digər fiziki şəxslər ölmüşlərsə və ya zərərcəkənin həyatına və ya sağlamlığına vurulmuş zərərin əvəzini ödəmək üçün yetərli vəsaitə malik deyildirsə, tam fəaliyyət qabiliyyətli olmuş zərərvuranın isə bu cür vəsaiti varsa, məhkəmə zərərcəkənin və zərərvuranın əmlak vəziyyətini, habelə digər halları nəzərə almaqla, zərərin əvəzinin tamamilə və ya qismən zərərvuranın özünün hesabına ödənilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

On dörd yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi mülki hüquq pozuntusuna görə məsuliyyəti Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 1104-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Qanunda qeyd edilir ki, on dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar zərər vurulmasına gətirib çıxarmış mülki hüquq pozuntusu üçün ümumi əsaslarla müstəqil surətdə məsuliyyət daşıyırlar. On dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanın zərərin əvəzini ödəmək üçün yetərli gəliri və ya başqa əmlakı olmadıqda zərərin həmişini və ya çatışmayan hissəsini onun valideynləri (övladlığa götürənlər) və ya himayəçisi zərərin onların təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsələr, ödəməlidirlər. Əgər on dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan və hima-

yəçiliyə ehtiyac duyan yetkinlik yaşına çatmayan müvafiq sosial xidmət müəssisəsində və ya qanuna görə onun himayəçisi olan digər oxşar müəssisədə olmuşdursa, həmin müəssisə, zərərin onun təqsiri üzündən yaranmadığını sübuta yetirməsə, zərərin hamısını və ya çatışmayan hissəsini ödəməyə borcludur.

Valideynlərin (övladlığa götürənlərin), himayəçinin və müvafiq müəssisənin on dörd yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanın vurduğu zərərin əvəzini ödəmək vəzifəsinə zərərverən yetkinlik yaşına çatdıqda və ya yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra zərərin əvəzini ödəmək üçün yetərli gəliri və ya başqa əmlakı yarandıqda və ya yetkinlik yaşına çatanadək fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə xitam verilmir.

Ailə hüququnun maraq doğuran məsələlərindən biri də nikah müqaviləsi bağlanarkən, dəyişdirilərkən və pozularkən kreditorların hüquqlarına nə dərəcədə təminat verilməsidir. Ailə Məcəlləsinin 42.1-ci maddəsinə əsasən nikah müqaviləsinin bağlanması, dəyişdirilməsi və pozulması barədə ər (arvad) öz kreditoruna (kreditorlarına) məlumat verməlidir. Bu vəzifəni yerinə yetirmədikdə ər (arvad) nikah müqaviləsinin məzmunundan asılı olmayaraq öz öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşıyır. Digər tərəfdən kreditor (kreditorlar) Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən nikah müqaviləsinin şərtlərinin dəyişdirilməsini və ya onun pozulmasını tələb etmək hüququna malikdir (AM 42.2-ci mad.).

MÖVZU 4
VALİDEYNLƏR VƏ UŞAQLAR ARASINDA
AİLƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ

PLAN

1. Uşağın mənşəyinin müəyyən edilməsi
2. Ailədə uşaqların hüquqları
3. Valideynlərin hüquq və vəzifələri
4. Valideynlik hüquqlarından məhrumetmə və onların bərpası
5. Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması. Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının ləğv edilməsi

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46944>, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası" <http://www.e-qanun.az/framework/2426>, 2023
5. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Valideynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olma hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" 28 oktyabr 2011-ci il

tarixli qərarı, <http://supremecourt.gov.az/post/view/170>, 2023

6. Муратова С.А. Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.

7. Семейное право, учебник / под общ. ред. С.О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

8. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е.А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

9. Семейное право, учебник / под общ. ред. П.В.Крашенинникова. – Москва: Статут, – 2019.

10. Akyüz, E. Ulusal ve uluslararası hukukta çocuğun Haklarının Ve Güvenliğinin Korunması / E.Akyüz. – Ankara: M.E.B yayınları, – 2000.

11. Dural M., Öğüz T., Gümüş M.A. Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku 18.baskı / M.Dural, T.Öğüz, M.A.Gümüş. – İstanbul: Filiz Kitabevi, – 2023.

12. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023.

Uşağın mənşəyinin müəyyən edilməsi. Valideynlər və uşaqlar arasında hüquq münasibətlərinin yaranması uşağın konkret valideynlərdən mənşəyi ilə şərtləndirilir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən, valideyn və uşaqlar arasında hüquq və vəzifələr qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada uşağın mənşəyinin təsdiq olunmasına əsaslanır. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq qeyd edilir ki, uşağın mənşəyi müəyyən edilərkən valideynlər arasında nikahın olub-olmaması, onların birlikdə və ya ayrı yaşaması əhəmiyyət kəsb etmir. “Uşağın mənşəyi”

məfhumu uşağın konkret qadın və kişidən törəməsini özündə ehtiva edir. Uşağın mənşəyi o vaxt hüquqi fakta çevrilir ki, doğum müvafiq səlahiyyətli orqan tərəfindən qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada qeydiyyatla alınsın. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, qeydiyyat həm də valideynlər və uşaqlar arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsi və onlar arasında əlaqənin təsdiqinin hüquqi əsası kimi çıxış edir.⁷¹

Ailə Məcəlləsinin 48-ci maddəsinin mətnindən göründüyü kimi, valideynlər və uşaqlar arasında hüquq və vəzifələrin əmələ gəlməsi atalıqın və analığın müəyyən edilməsi ilə əlaqədar qanunvericiliyin tələblərinə, habelə müvafiq qeydiyyat orqanlarında qeydiyyat prosedurlarına əməl edilməsi ilə sıx bağlıdır.

Uşağın doğum faktının qeydə alınma qaydası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 31 oktyabr tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası"nın 2-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Sözügedən maddəyə əsasən, doğum bu barədə məlumat verən şəxsin seçdiyi, doğum faktı məhkəmə qaydasında müəyyən edildikdə isə məhkəmə qətnaməsinin çıxarıldığı yer üzrə qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və ya icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alınır. Uşağın doğulmasının qeydə alındığı yerdən asılı olmayaraq, doğum haqqında akt qeydində

⁷¹ Гюрджан О.М. Правоотношения родителей и детей. // Семейное право, учебник, под редакцией С. О. Лозовской, Москва: Проспект, – 2021. – С.154

və doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın doğulduğu yer kimi onun doğum yeri göstərilir.

Doğum haqqında şəhadətnamə və orada valideynlər haqqında qeydlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sənədlərin mövcudluğu uşağın konkret valideyndən törəməsinin sübutu kimi çıxış edir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan qaydada qeydiyyatda alınmamış doğum faktı valideynlər və uşaqlar arasında hüquq və vəzifələrin yaranmasının əsası kimi çıxış edə bilməz. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin tələbinə görə (44-45-ci mad.) uşağın mənşəyi digər yanakı şərtlərlə yanaşı, aşağıdakı əsas amillərlə müəyyən edilir:

1. Uşağın valideynləri nikah münasibətindədirlər.

2. Uşağın valideynləri nikah münasibətində deyildirlər, lakin ata nikahdan kənar doğulmuş uşağa münasibətdə atalığını könüllü etiraf edir.

3. Uşağın valideynləri nikah münasibətində deyildirlər və ata nikahdan kənar doğulmuş uşağa münasibətdə atalığını etiraf etmir.

Analığın müəyyən edilməsi. Uşağın analığının müəyyən edilməsi zamanı onun qanuni nikahdan doğulub doğulmaması məsələsi heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Ailə Məcəlləsinin 44.1-ci maddəsinə əsasən, uşağın anadan mənşəyi (analıq) ananın uşağı tibb müəssisində doğmasını təsdiq edən sənəd əsasında, uşaq tibb müəssisindən kənardan anadan olduqda doğuma kömək göstərmiş həkimin sənədi əsasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən, bu sənədlər olmadıqda isə şahid ifadələri və digər sübutlar əsasında məhkəmə tərəfindən müəyyən olunur.

Digər sübutlar qismində uşağın konkret qadından doğulmasını sübut edən istənilən fakt çıxış edə bilər. Adətən uşağın anadan mənşəyinin müəyyən edilməsi ciddi çətinliklər əmələ gətirmir. Bununla belə, bəzi hallarda ya səhv üzündən, ya da qəsdən uşağın anası kimi başqa şəxsin yazıldığı hallara rast gəlinir. Bu zaman analığın müəyyən edilməsi ilə bağlı mübahisə məhkəmə qaydasında həll edilir.

Atalığın müəyyən edilməsi. Atalığın müəyyən edilməsi institutu ailə hüquq nəzəriyyəsində ən maraqlı institutlardan biridir. Uşağın konkret atadan mənşəyinin müəyyən edilməsi uşağın anasının uşağın atası hesab edilən şəxslə nikah münasibətində olub-olmamasından çox asılıdır. Ailə Məcəlləsinin 44-cü maddəsinin tələbinə görə uşaq, aralarında nikah bağlanmış şəxslərdən olduqda, eləcə də nikahın pozulması və ya etibarsız sayılması vaxtından və ya uşağın atasının ölümündən 300 gün ərzində doğulduqda, başqa sübutlar yoxdursa, uşağın atası ananın əri (keçmiş əri) hesab olunur. Atalıq ərlə ananın nikahı haqqında qeyddə təsdiq olunur.

Uşağın anası ilə nikahda olmayan şəxsin atalığı uşağın atasının və anasının Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyat şöbələrinə birgə ərizə vermələri ilə müəyyən olunur. Şəxsin atalığı könüllü surətdə etiraf etməsi faktiki olaraq uşağın ondan törəməsini təsdiq edir, uşağın anası bu halda, şəxsin atalığının müəyyən edilməsinə razılıq verir.

Atalığın könüllü müəyyən edilməsi uşağın anası ilə nikahda olmayan ata və uşaq arasında hüquq münasibətlərinin yaranmasına yönəlmiş hüquqi aktdır.⁷²

Ana öldükdə, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, ananın yerini müəyyən etmək mümkün olmadıqda və ya o, valideynlik hüquqlarından məhrum edildikdə, atalıq yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanlarının razılığı ilə uşağın atasının ərizəsi əsasında, bu razılıq olmadıqda isə məhkəmənin qərarı ilə müəyyən edilir. Göründüyü kimi, qanunvericilik atalığı yalnız atanın ərizəsi əsasında müəyyənləşdirərkən aşağıdakı şərtlərin gözlənilməsi zəruri hesab edir:

1. Ananın ölümü;
2. Ananın fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi;
3. Ananın yerinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması;
4. Ananın valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi.

Ananın ölümü ölüm haqqında şəhadətnamə ilə, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi, yerinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması, valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi isə məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilməlidir.

Atalığın müəyyən olunması haqqında birgə ərizə vermənin uşağın doğulmasından sonra qeyri-mümkünlüyü və ya çətinliyi güman olunduğu hallarda gələcək uşağın öz aralarında nikahda olmayan valideynləri bu ərizəni müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ananın hamiləliyi dövründə vermək hüququna malikdirlər (AM 44.5-ci mad.). Normanın mət-

⁷² Семейное право, учебник, под редакцией С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021. С.158

nindən göründüyü kimi, ananın hamiləliyi rəsmi sənədlə təsdiq edilməli, verilmiş ərizə isə yalnız uşaq doğulduqdan sonra istifadə edilməlidir. Uşaq doğulduqdan sonra atalığın müəyyən edilməsi ilə bağlı təkrar ərizənin verilməsi tələb edilmir. Bununla bərabər nəzərə alınmalıdır ki, doğum qeyd əlınanadək verilmiş ərizə ata və ya ana tərəfindən geri götürülə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmış şəxs barədə atalığın müəyyən olunmasına yalnız onun razılığı, həmin şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə isə onun qəyyumu və ya yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanının razılığı ilə yol verilir.

Maraqlı məsələlərdən biri də yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərdən doğulmuş uşağın atalığının müəyyən edilməsidir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 57.2-ci maddəsinə əsasən nikaha daxil olmamış yetkinlik yaşına çatmayanların uşaqları doğulduqda, həmin valideynlər 16 yaşına çatdıqdan sonra atalığın (analığın) müəyyən edilməsində müstəqil hərəkət edə bilərlər.

Atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması barədə uşağın yaşadığı yerin yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanına və Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yerli qurumlarına 5 gün müddətində məlumat verilir. Atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydinə əsasən atalığın müəyyən edilməsi haqqında valideynlərə (və ya onlardan birinə) şəhadətnamə verilir.

Atalığın məhkəmə qaydasında müəyyən edilməsi məsələsinə də aydınlıq gətirilməlidir. Uşağın anası ilə nikahda ol-

mayan şəxs atalığı könüllü surətdə qəbul etmədiyi halda, ailə qanunvericiliyi atalığın məhkəmə qaydasında müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur. Ailə Məcəlləsinin 45-ci maddəsinə əsasən atalıq məhkəmə qaydasında müəyyən edilərkən məhkəmə aşağıdakı məsələlərə xüsusi fikir verməlidir:

- uşağın aralarında nikah olmayan şəxslərdən olmasına;
- valideynlərin birgə ərizəsinin və ya uşağın atasının ərizəsinin olmamasına;
- uşağın qəyyumunun (himayəçisinin), uşağı saxlayanın, habelə uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda onun özünün ərizəsinin olub-olmamasına.

Ailə qanunvericiliyində atalığın məhkəmə qaydasında müəyyən edilməsi məqsədilə məhkəməyə müraciət etmək hüququ olan şəxslərin dairəsi də müəyyənləşdirilmişdir. Onlar aşağıdakılardır:

◆ uşağın anası və ya atası, o cümlədən uşağın 14 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmamış anası və ya atası (AM 57-ci mad.);

- ◆ uşağın qəyyumu (himayəçisi);
- ◆ yetkinlik yaşına çatmış şəxs.

Ailə hüququnda diqqəti cəlb edən institutlardan biri də atalığın tanınması faktının müəyyən edilməsidir. Bu zaman atalığın tanınmasını atalığın müəyyən edilməsindən fərqləndirilməlidir. Ailə Məcəlləsinin 45.2-ci maddəsinə əsasən, uşağın atası olduğunu qəbul edən, lakin onun anası ilə nikah münasibətində olmayan şəxsin ölüm halı aşkarlanarsa, məhkəmə həmin şəxsin atalığının tanınması faktı barədə qərar qəbul edə bilər.

Adətən atalığın tanınması faktının müəyyən olunması barədə iddia ilə uşağın anası və onun qəyyumu (himayəçisi) çıxış edir. Lakin uşaq yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra özü də qeyd edilən məsələ barədə məhkəmə qarşısında iddia qaldıra bilər.

Uşaq nikahı olmayan anadan olduqda və atalığın müəyyən olunması barədə valideynlərin birgə ərizəsi və ya məhkəmənin qətnaməsi olmadıqda, doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın atasının soyadının əvəzinə ananın soyadı yazılır. Uşağın atasının və babasının adı uşağın anasının göstərişi üzrə yazılır.

Qanunvericilikdə süni metodların tətbiqi ilə doğulmuş uşağın mənşəyinin müəyyən edilməsi məsələsi də nəzərdə tutulmuşdur. Süni metodlardan istifadə özündə iki halı ehtiva edir: a) süni mayalanma; b) embrionun implantasiyası.

Ailə Məcəlləsinin 46.4-cü maddəsinə əsasən, öz aralarında nikahda olan və süni mayalanma və ya embrionun implantasiyasının tətbiqi barədə yazılı razılığı olan valideynlərin həmin metodlar nəticəsində uşağı olduqda, uşağı doğan qadının (surroqat ananın) razılığı ilə doğum haqqında şəhadətnamədə onlar uşağın valideynləri kimi qeydə alınirlar.

Ailə Məcəlləsinin 46.5-ci maddəsində qeyd olunur ki, öz aralarında nikaha daxil olan və başqa qadına embrionun implantasiyasına yazılı şəkildə razılıq verən şəxslər yalnız uşağı doğan qadının razılığı ilə uşağın valideynləri kimi yazıla bilərlər.

Fikrimizcə, Ailə Məcəlləsinin 46.4-ci maddəsi qüsurludur: maddənin məzmunundan belə nəticəyə gəlinir ki, həm süni mayalanma, həm də embrionun öz aralarında nikahda olan

qadına implantasiyası nəticəsində uşağı doğan qadın surroqat ana hesab edilir. Halbuki, surroqat ana embrionun başqa qadına implantasiyası nəticəsində uşağı doğan ana hesab edilir. Öz aralarında nikahda olan valideynlərdən ananın süni mayalanma yolu ilə uşaqlarının olması 2 metodla həyata keçirilir:

1) atanın hüceyrəsinin ananın bətnində mayalandırılması yolu ilə;

2) embrionun implantasiyası yolu ilə.

Embrionun implantasiyası 2 üsulla həyata keçirilir:

a) nikahda olan ər və arvadın ana bətnindən xaricdə mayalandırılmış embrionunun həmin qadının bətninə köçürülməsi;

b) nikahda olan ər və arvadın ana bətnindən xaricdə mayalandırılmış başqa şəxslərin embrionunun nikahda olan qadının bətninə köçürülməsi.

Bu baxımdan nikahda olan, süni mayalanmanın və yaxud embrionun implantasiyasının tətbiqi barədə yazılı razılıq verən valideynlərin həmin metodlar nəticəsində uşağı olduqda, uşağı doğan ananın surroqat ana adlandırılması qeyri-hüquqidir. Digər tərəfdən Ailə Məcəlləsinin 46.1-ci maddəsinə əsasən öz aralarında nikahda olan ata və ana doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın valideynləri kimi qeyd olunurlar. Odur ki, Ailə Məcəlləsinin 46.4-cü maddəsində "uşağı doğan qadının razılığının olması" ifadəsi normadan çıxarılmalı və aşağıdakı şəkildə təsbit edilməlidir:

Öz aralarında nikahda olan və süni mayalanma və ya embrionun implantasiyasının tətbiqi barədə yazılı razılığı olan valideyn-

lərin həmin metodlar nəticəsində uşağı olduqda doğum haqqında şəhadətnamədə onlar uşağın valideynləri kimi qeydə alınırlar.

Ailə Məcəlləsinin 46.5-ci maddəsində də müəyyən dəqiqləşdirilmələrə ehtiyac vardır. Maddədə faktiki olaraq “surroqat ana” anlayışına aydınlıq gətirilsə də, bu ifadədən istifadə edilməmişdir. Odur ki, qeyd edilən maddənin aşağıdakı məzmununda verilməsini məqsədamüvafiq hesab edirik:

Öz aralarında nikaha daxil olan və başqa qadına embrionun implantasiyasına yazılı şəkildə razılıq verən şəxslər yalnız uşağı doğan qadının (surroqat ananın) razılığı ilə uşağın valideynləri kimi yazıla bilərlər.

Uşağı doğan qadının (surroqat ananın) yazılı razılığı uşaq doğulduqdan sonra verilməlidir. Əgər belə razılıq verilmirsə, doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın anası yerinə uşağı doğan qadının (surroqat ananın) özü yazıla bilər. Lakin belə razılıq əsasında doğum haqqında şəhadətnaməyə valideynlər haqqında qeyd yazıldıqdan sonra həmin razılığın geri çağırılması tələbi əsaslı hesab edilə bilməz. Surroqat ana uşaq doğulduqdan sonra razılıq verməkdən imtina etdikdə, bu qəbildən olan mübahisələrə baxan məhkəmə embrionun köçürülməsinə qədər surroqat ana ilə ər-arvad arasında bağlanmış müqavilənin şərtlərini nəzərə alaraq qərar qəbul etməlidir.

Ümumiyyətlə, atalığa və analığa dair mübahisələr məhkəmə qaydasında həll edilir və bu cür mübahisələri açmaq hüququ olan subyektlərin dairəsi Ailə Məcəlləsinin 47-ci maddəsində konkretləşdirilərək aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

1. doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın valideyni qismində yazılmış şəxs və ya onun həqiqi valideyni;
2. uşaq yetkinlik yaşına çatandan sonra onun özü;
3. uşağın qəyyumu;
4. məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən valideynin qəyyumu.

Bununla yanaşı, ailə qanunvericiliyində atalığa, analığa dair mübahisə açmaq tələbinin məhdudlaşdırıldığı aşağıdakı hallar nəzərdə tutulmuşdur:

- Uşağın atası kimi yazılmış şəxs qeydlər zamanı özünün uşağın həqiqi valideyni olmadığını bilirdisə, onun atalığa dair mübahisə açma haqqında tələbi təmin oluna bilməz;

Fikrimizcə, uşağın atası kimi yazılma faktı şəxsə hər hansı təsir nəticəsində baş vermişdirsə, onun atalığa dair mübahisə açmaq haqqında tələbinin təmin edilməsi qanunauyğun hesab edilməlidir.

- Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada süni malyalanma və embrionun implantasiyasına yazılı razılığı olan ərin atalığa dair mübahisə açma zamanı bu vəziyyətə əsaslanmaq hüququ yoxdur;

- Embrionun başqa qadına köçürülməsinə razılıq vermiş ər-əravad, habelə uşağı doğan qadın (surroqat ana) atalığa (analığa) dair mübahisə açma zamanı doğum haqqında şəhadətnaməyə valideynlər haqqında qeyd yazıldıqdan sonra həmin vəziyyətə əsaslanma bilməz.

Ailədə uşaqların hüquqları. Azərbaycan Respublikası "Uşaq Hüquqları haqqında" 15 sentyabr 1990-cı il tarixli Konvensiyanın iştirakçısıdır. Bu Konvensiya uşağı müstəqil şəxsiyyət kimi müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasının

Ailə Məcəlləsində uşağa müstəqil şəxsiyyət kimi yanaşılması da bu Konvensiyanın müddəalarından irəli gəlir. Konvensiyanın normativ bazasına əsaslanaraq Ailə Məcəlləsinin 49.1-ci maddəsində uşağa tərif verilmiş və göstərilmişdir ki, 18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar. Uşağın ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hüquqları əldə etmə qabiliyyəti uşaq anadan olduğu andan əmələ gəlir. Ölkə qanunvericiliyində “uşaq”, “uşaqlar”, “yetkinlik yaşına çatmamış” anlayışları eyni məna yükü daşıyır. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmamış uşaqların hüquqları iki növə ayrılır: şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquqları. Yetkinlik yaşına çatmamış uşaqların şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına aşağıdakılar aid edilir:

- uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ (AM 49-cu mad.);
- uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olma hüququ (AM 50-ci mad.);
- uşağın müdafiə hüququ (AM 51-ci mad.);
- uşağın öz fikrini bildirmək hüququ (AM 52-ci mad.);
- uşağın ad, ata adı və soyad daşıma hüququ (AM 53-cü mad.);
- uşağın adının və soyadının dəyişdirilməsinə razılıq vermək hüququ (AM 54.4-cü mad.).

Uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququnun reallaşmasını tənzimləyən Mülki Məcəllənin 27-ci maddəsində göstərilir ki, 14 yaşına çatmamış şəxslərin yaşayış yeri valideynlik hüquqlarını itirməmiş valideynlərinin yaşayış yeri

sayılır, qəyyumluq altında olan şəxsin yaşayış yeri isə qəyyumun yaşayış yeri sayılır.

Qanunvericiliyə əsasən 14 yaşına çatmış yetkinlik yaşına çatmayanlar qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə özlərinə yaşayış yeri seçə bilirlər. Ailə Məcəlləsinin 60.4-cü maddəsinə əsasən valideynlər ayrı yaşadıda uşaqların yaşayış yeri onların razılığı ilə həll edilir. Valideynlər arasında razılıq olmadıqda, məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafelərini, onların rəyini və s. halları (uşaqların qardaş və bacılarına, valideynlərdən hər birinə olan bağlılığı, valideynlərin əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, uşağın yaşı, onun inkişafı və tərbiyəsi üçün şərait yaradılması) nəzərə alınmaqla həll edir.

Yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlar Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxmaq hüququna malikdir. Bir qayda olaraq, belə yetkinlik yaşına çatmayanları valideynləri, övladlığa götürəni, himayəçisi və ya qəyyumu müşayiət edir. Azərbaycan Respublikası Miqrasiya Məcəlləsinin 11.2-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən valideynlərinin biri ilə getdikdə digər valideynin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaş ölkədən tək getdikdə valideynlərinin, valideyn himayəsindən məhrum olduqda isə onu övladlığa götürən şəxsin, himayəçisinin və ya qəyyumunun notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığı tələb olunur. Həmin şəxslərdən birinin razılığı olmadıqda, yetkinlik yaşına çatmayan vətəndaşın ölkədən getməsi məsələsi məhkəmənin qərarı əsasında həll edilir.

Uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə almaq hüququ ailədə valideynləri ilə birgə yaşamaq və tərbiyə almaqla bərabər, həm də uşağın digər qeyri-əmlak hüquqlarını özündə ehtiva edir. Bu hüquqlara aşağıdakılar daxildir:

• öz valideynlərini tanımaq və valideynlərin qayğısından istifadə etmək hüququ;

- valideynləri tərəfindən tərbiyə olunmaq hüququ;
- öz maraqlarının təmin olunması hüququ;
- şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı hüququ;
- ləyaqətinə hörmət olunması hüququ.

Öz valideynlərini tanımaq və valideynlərin qayğısından istifadə etmək hüququ "Uşaq Hüquqları haqqında" Konvensiyada da təsbitini tapmışdır. Adı çəkilən Konvensiyanın 7-ci maddəsinə görə uşaq doğulduqdan sonra dərhal qeydə alınır və doğulduğu andan ad və vətəndaşlıq əldə etmək hüququna, habelə mümkün olduğu dərəcədə, öz valideynlərini tanımaq və onlardan qayğı görmək hüququna malikdir. Uşağın valideynləri olmadıqda sadalanan hüquqlar qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada qəyyumluq və himayəçilik orqanları tərəfindən təmin edilir və bu zaman ailə tərbiyəsi formasına üstünlük verilir. Bu o deməkdir ki, zəruri tədbirlər görülməsinə baxmayaraq, uşağın ailə tərbiyəsinə verilməsi məsələsi mümkün olmadıqda o, uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinə verilir.

Uşağın valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ. Ailə Məcəlləsinin 50-ci maddəsinin məzmunundan görünür ki, uşaq valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir. Qanunvericilik uşaq ilə ünsiyyətdə olmaq hüqu-

quna malik olan şəxslərin qəti dairəsini müəyyən etməmişdir. Ailə Məcəlləsinin 50.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, valideynlər ayrı yaşadıqda uşaq onların hər biri ilə ünsiyyət hüququna malikdir. 50.5-ci maddəyə görə isə, uşaq hətta ekstremal hallarda da (tutulduqda, həbs olunduqda, saxlanıldıqda, müalicə müəssisində yerləşdirildikdə və s.) qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada öz valideynləri və qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir.

Uşağın müdafiə hüququ. Ailə qanunvericiliyi uşağa müvafiq hüquqlar verməklə yanaşı bu hüquqların həyata keçirilməsinin təminatını da nəzərdə tutur. Beynəlxalq hüquq normaları xüsusilə də "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiya uşağın aşağıdakı təhlükəli vəziyyətlərdən qorunmasının vacibliyini qeyd edir:

- özbaşına və qanunsuz olaraq uşağın şəxsi həyatı ilə bağlı hüquqlarının həyata keçirilməsi və ya onun şərəf və ləyaqətinə qəsd edilməsi (Konvensiyanın 16-cı maddəsi);
- fiziki və psixoloji təzyiqin bütün formaları, təhqir və sui-istifadə, qayğı göstərməmək, laqeyd və kobud münasibət, istismar (Konvensiyanın 19-cü maddəsi);
- qanunsuz narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehlakı (Konvensiyanın 33-cü maddəsi);
- cinsi istismarın bütün formaları və əxlaqsız hərəkətlər (Konvensiyanın 34-cü maddəsi);
- ləyaqəti alçaldan və ya qeyri-insani münasibət göstərmək və ya bu üsullarla cəzalandırmaq (Konvensiyanın 37-ci maddəsi).

Uşağın hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsi valideynlər (onları əvəz edən şəxslər) tərəfindən həyata ke-

çirilir. Valideyn himayəsindən məhrum olan və tərbiyə və ya sosial müdafiə müəssisələrində yerləşən uşaqların hüquqlarının müdafiəsi həmin müəssisələrin rəhbərləri tərəfindən həyata keçirilir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatana qədər tam fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslər öz hüquq və vəzifələrini, o cümlədən müdafiə hüququnu müstəqil həyata keçirirlər.

Ailə Məcəlləsinin 51.5-ci maddəsinə əsasən uşağın hüquqları və qanuni mənafeləri pozulduqda, o cümlədən valideynləri (onlardan biri) uşağın təhsili, tərbiyəsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə, uşaq öz hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına, 14 yaşına çatdıqda isə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Məcəllənin 51.7-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları nəzarət edirlər.⁷³ Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi ilə bağlı Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Daxili İşlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Gənclər və İdman Nazirliyi, İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar və

⁷³ "Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2000-ci il tarixli Fərmanının 2.1-ci maddəsinə əsasən, bu halda müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dedikdə, Azərbaycan Respublikası Prezidenti nəzərdə tutulur.

yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayəçilik orqanları müvafiq vəzifə ilə yüklü edilmişlər.

Uşağın öz fikrini bildirmək hüququ. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 52-ci maddəsinə əsasən uşaq ailədə onun maraqlarına toxunan istənilən məsələnin həlli zamanı öz fikrini bildirmək, habelə məhkəmə istintaqı və inzibati araşdırmaların gedişində dinlənilmək hüququna malikdir. Onun maraqlarına zidd olan hallar istisna olmaqla, 10 yaşın çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə və ya qəyyumluq və himayə orqanı yalnız 10 yaşına çatmış uşağın razılığı ilə qərar qəbul edə, habelə 7 yaşına çatmış uşağın fikrini öyrənə və nəzərə ala bilər.

Ailə qanunvericiliyində belə bir müddəanın nəzərdə tutulması ona dəlalət edir ki, ölkə qanunvericiliyi uşağı, onunla hesablaşmanın zəruri olduğu şəxsiyyət kimi tanıyır və ayrı-ayrı hallarda onun fikrinə münasibəti detallandırır. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 63.2-ci maddəsində uşağın onu yanında saxlayan hər hansı şəxsdən alınaraq valideyninə qaytarılarkən, 67.5-ci və 67.6-cı maddələrində valideynlik hüquqlarını bərpa edilərkən, 70.2-ci maddəsində valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının ləğvi səbəbindən uşaq valideynə qaytarılarkən və sair hallarda onun mənafeyinin nəzərə alınması və ya fikrinin öyrənilməsi əsas götürülür.

10 yaşına çatmış uşağın fikrinin öyrənilməsi məsələsinə gəldikdə isə, burada “uşağın fikrinin nəzərə alınması” və “uşağın razılığı” anlayışlarını biri-birindən fərqləndirmək lazımdır. Uşağın fikrinin nəzərə alınması aşağıdakı halları özündə ehtiva edir:

- uşağa qulaq asılması, dediklərinin araşdırılması və müvafiq surətdə qiymətləndirilməsi;
- uşağın fikri ilə razı olmadıqda, uşağın maraqlarına toxunan məsələləri həll etmək səlahiyyəti olan şəxs tərəfindən onun fikrinin nəzərə alınmaması səbəblərinin əsaslandırılması.

10 yaşına çatmış uşağın razılığının alınması isə konkret məsələlər üzrə qərar qəbul edilməsinin əsası kimi çıxış edir. Məsələn, uşağın adının və soyadının dəyişdirilməsi (AM 54.4-cü mad.), valideynlik hüquqlarının bərpası (AM 67.6-cı mad.), övladlığa götürmə (AM 124.5-ci mad.), övladlığa götürülənin soyadının, adının və atasının adının dəyişdirilməsi (AM 125.3-cü mad.), övladlığa götürənlərin övladlığa götürülənin valideyni kimi yazılması (AM 127.2-ci mad.), uşağın himayədar ailəyə verilməsi (AM 145.3-cü mad.) zamanı 10 yaşına çatmış uşağın razılığının alınması zəruridir.

Uşağın adının və soyadının dəyişdirilməsi. Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşaq 18 yaşına çatana qədər onun adının dəyişdirilməsinə, eləcə də soyadının digər valideynin soyadına dəyişdirilməsinə, valideynlərin birgə xahişinə əsasən və uşağın mənafeyini nəzərə alaraq icazə verə bilər.

Valideynlər ayrı yaşadıqda və uşaqla birlikdə yaşayan valideyn ona öz soyadını vermək hüququna malikdir. Bu zaman qəyyumluq və himayə orqanları bu məsələni digər valideynin rəyini nəzərə almaqla və uşağın maraqlarında asılı olaraq həll edir. Digər valideynin olduğu yerin müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda, o valideynlik hüquqlarından məhrum edildikdə, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan he-

sab edildikdə, eləcə də üzürsüz səbəbdən uşağı saxlamaqdan və onun tərbiyəsindən yayındıqda həmin valideynin rəyini nəzərə almaq vacib sayılır. Uşaq öz aralarında nikahda olmayan şəxslərdən olubsa və atalıq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən olunmayıbsa, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uşağın maraqlarını əsas tutmaqla onun soyadının, ananın bu barədə xahiş ilə müraciət etdiyi anda daşdığı soyada dəyişdirilməsinə icazə vermək hüququna malikdir. 10 yaşına çatmış uşağın adı və soyadı onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər.

Uşağın əmlak hüquqları. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 55-ci maddəsi uşağın əmlak hüquqları ilə bağlı ictimai münasibətləri tənzimləyir. Qanuna görə uşağın əmlak hüquqları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

a) uşağın öz valideynlərindən və ailənin digər üzvlərindən qanunla müəyyən edilmiş qaydada və miqdarda vəsait almaq hüququ;

b) uşağın gəlirinə, vərəsəlik və hədiyyə şəklində əldə etdiyi əmlaka, habelə özünün vəsaiti hesabına əldə edilmiş digər əmlaka mülkiyyət hüququ;

c) valideynlərin və uşaqların birgə mülkiyyət hüququ yarandıqda, əmlak üzərində sahiblik, sərəncam və ondan istifadə hüququ.

Qeyd edilən maddəyə əsasən uşaq öz valideynlərindən və ailənin digər üzvlərindən qanunla müəyyən edilmiş qaydada və miqdarda vəsait almaq hüququna malikdir. Aliment, pensiyalar, müavinətlər şəklində uşağa ödənilən məbləğ valideynlərin (onları əvəz edən şəxslərin) sərəncamına

daxil olur, onlar tərəfindən uşaqların saxlanması, tərbiyəsinə və təhsilinə xərclənir.

Məhkəmə uşağa görə aliment ödəyən valideynin tələbi ilə alimentin 50 faizdən çox olmayan məbləğini yetkinlik yaşına çatmayan uşağın adına açılmış bank hesabına köçürmək barədə qərar çıxara bilər.

Uşaq gəlirinə, vərəsəlik və ya hədiyyə şəklində əldə etdiyi əmlaka, habelə uşağın vəsaiti hesabına əldə edilmiş digər əmlaka mülkiyyət hüququna malikdir. Uşağın mülkiyyətində olan əmlak üzərində sərəncam vermək hüququ mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq həll edilir. Uşaqlar valideynlərinin, valideynlər də uşaqların əmlakına mülkiyyət hüququna malik deyildirlər. Birlikdə yaşayan valideynlər və uşaqlar qarşılıqlı razılıq əsasında bir-birinin əmlakından istifadə edə bilər və ya həmin əmlaka sahiblik edə bilərlər.

Valideynlərin və uşaqların birgə mülkiyyət hüququ yarandıqda əmlak üzərində sahiblik, sərəncam və ondan istifadə hüququ mülki qanunvericiliklə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 222-ci maddəsinə görə, birgə mülkiyyətin əmələ gəlməsi üçün əsas olmuş ümumiliyin iştirakçıları birgə mülkiyyətin mülkiyyətçiləridir. Əgər birgə mülkiyyətin mülkiyyətçiləri arasındakı razılaşmada ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onlar ümumi əmlaka birgə sahiblik edir və ondan birgə istifadə edirlər. Birgə mülkiyyətdə olan əşyaya dair sərəncamçılıq bütün mülkiyyətçilərin razılığı ilə həyata keçirilir və əmlaka dair sərəncam verilməsi haqqında əqdi mülkiyyətçilərdən hansının bağlamasından asılı olmayaraq bu razılıq ehtimal edilir.

Valideynlərin hüquq və vəzifələri. "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyanın 18-ci maddəsinə əsasən iştirakçı dövlətlər uşağın tərbiyəsi və inkişafı üçün hər iki valideynin eyni dərəcədə məsuliyyət daşması prinsipinin təmin olunması üçün bütün mümkün tədbirləri görməlidirlər. Ümumqəbul edilmiş bu prinsip Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 56-cı maddəsində də öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə qeyd edilir ki, valideynlər öz uşaqlarına münasibətdə bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər.

Valideynlərin uşaqlara münasibətdə bərabər hüquq və vəzifələr daşması onlar arasında rəsmi nikahın olub-olmasından asılı deyildir.

Valideyn hüquqları dedikdə, valideynlər və uşaq arasında əmələ gələn hüquq münasibətlərinin subyekt kimi valideynlərin hüquq və vəzifələrinin birliyi başa düşülür.

Ailə hüquq nəzəriyyəsində valideynlərin hüquqlarına onların hüquq və vəzifələrinin cəmi kimi anlayış verilməsi valideynlik hüququnun özünəməxsusluğu ilə xarakterizə olunur. Çünki valideynlik hüququ uşağa münasibətdə həmişə müəyyən vəzifə doğurur. Valideynlərin hüquqlarının mahiyyəti ailə hüququ normalarında öz əksini tapır. Maraqlı odur ki, valideynlərin hüquq və vəzifələrinə həsr edilmiş maddələrdə söhbət valideynlərin şəxsi qeyri-əmlak hüquq və vəzifələrindən gedir. Onların əmlak hüquq və vəzifələri barədə Ailə Məcəlləsinin "Ailə üzvlərinin aliment öhdəlikləri" adlanan 5-ci bölməsində bəhs edilir. O.M.Qyurdjan haqlı olaraq qeyd edir ki, valideynlərin şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı hüquqlar;

- uşaqların təhsili ilə bağlı hüquqlar;
- uşaqların hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində valideynlərin hüquq və vəzifələri;
- valideynlik hüquqlarının müdafiəsi .

Valideynlik hüquqlarının qeyd edilən təsnifatına uşağa ad, soyad vermək, habelə 14 yaşına çatana qədər onun adının və soyadının dəyişdirilməsi hüququnu da aid etmək olar.⁷⁴ Valideynlər uşaqlara münasibətdə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz hüquqlarını həyata keçirərkən uşaqların maraqları nəzərə alınmalıdır. Uşaqların marağı anlayışı altında onların müəyyən tələblərinin nəzərə alınması, sosial və həyati uyğunlaşmaları şəraitinin yaradılması başa düşülür.

Valideynlik hüququ özgəninkiləşdirilə bilməyən hüquqi kateqoriyalar siyahısına daxildir. Bu o deməkdir ki, valideynlər şəxsi mülahizələrinə görə valideynlik hüquqlarını digərlərinə verməkdə haqlı deyildirlər. Valideynlik hüququnun məhdudlaşdırılması və ya valideynlik hüququndan məhrum etmə yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində və prosesual qaydaların gözlənilməsi ilə baş tuta bilər.

Valideynlik hüquqlarının xüsusiyyətlərindən biri də onun müvəqqəti xarakter daşmasıdır. Bu hüquqlar uşağın doğulması anında yaranır və Ailə Məcəlləsinin 56.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində, yəni:

⁷⁴ O.M.Гюрджан Семейное право, учебник, под редакцией С.О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021. С.184.

Qeyd: Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 54-cü maddəsində bu yaş 18 yaş müəyyən edilmişdir.

- uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda ;
- yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər nikah bağladıqda ;
- yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə həmin hüquqlara xitam verilir.

Valideynlərin hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsinin hüquqi əsasları Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur. Məcəllədə valideynlərin hüquqlarının həyata keçirilməsinin mümkün hüdudları müəyyən edilmiş, bu zaman valideynlik hüququnun uşaqların maraqlarının ziddinə olaraq həyata keçirilməsinin yolverilməzliyi əsas kriteriya kimi götürülmüşdür.

Ailə Məcəlləsinin 58-ci maddəsində göstərilir ki, valideynlər uşaqlarını tərbiyə etmək hüququna malikdirlər və uşaqlarını tərbiyə etməyə borcludurlar. Valideynlər uşaqların tərbiyəsinə, sağlamlığına və onların psixi, fiziki, mənəvi inkişafına görə məsuliyyət daşıyırlar. Valideynlər uşaqların ümumi təhsil almasını təmin etməlidirlər. Valideynlər uşaqların ümumi orta təhsil almasına qədər onların maraqlarını nəzərə almaqla, təhsil müəssisəsini və təhsil formasını seçmək hüququna malikdirlər. Valideynlər arasında uşağın təhsili və tərbiyəsi ilə əlaqədar fikir ayrılığı onlardan birinin müraciəti ilə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən, yaxud məhkəmə qaydasında həll olunur.

Məhkəmədə uşaqların tərbiyəsi ilə əlaqədar mübahisələrə baxılarkən, uşağın müdafiəsi üçün iddianın kim tərəfindən qaldırılmasından asılı olmayaraq, yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları işə cəlb edilir. Qəy-

yumluq və himayə orqanları mübahisə ilə bağlı uşağın və onun tərbiyəsi ilə məşğul olmaq istəyən şəxsin (şəxslərin) həyat şəraitini müəyinə etməyə, müəyinə aktını və mübahisəyə dair əsaslanmış rəyini məhkəməyə təqdim etməyə borcludur.

Təcrübədə müəyyən qədər mürəkkəblik təşkil edən məsələlərdən biri ayrı yaşayan valideynlərin uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olması qaydasıdır. Ailə Məcəlləsinin 61-ci maddəsi uşaqlarından ayrı yaşayan valideynin valideynlik hüquqlarının həyata keçirilməsi məsələlərini tənzimləyir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, uşaqlardan ayrı yaşayan valideyn onlarla ünsiyyət, uşaqların tərbiyə və təhsili ilə bağlı məsələlərin həll edilməsində iştirak etmək hüquqlarına malikdir. Uşaqdan ayrı yaşayan valideyn öz uşağı haqqında sosial xidmət müəssisələrindən məlumat almaq hüququna malikdir. Yalnız uşağın həyat və sağlamlığı üçün valideyn tərəfindən təhlükə olduqda bu cür məlumat verilməsindən imtina edilir. Məlumat verilməsindən imtina ilə bağlı şikayətə məhkəmə qaydasında baxılır.

Hüquq ədəbiyyatında uşağın yaşayış yeri müəyyən edilərkən, bir qayda olaraq, onun valideynlərindən birinin birbaşa tərbiyəsində olmasından, digərinin isə onunla ünsiyyətdə olmaq hüququndan söhbət açılır.⁷⁵ Bu zaman uşaq daha çox yanında olduğu valideynin qayğısı ilə əhatə olunur. Digər valideyn yalnız ünsiyyət hüququndan istifadə edə bildiyindən burada valideynlər arasında bərabər hüquqluluq

⁷⁵ Нечаева А.М. Проблемы охраны прав несовершеннолетних в Российской Федерации: автореф. дис. д-ра юрид.наук М., 1995. С.24

dan söhbət gedə bilməz. Lakin bu heç də valideynin uşağın qanuni nümayəndəsi olmaq hüququnun məhdudlaşdırılması anlamına gəlməməlidir.

Ailə hüququnun diqqəti cəlb edən institutlarından biri də yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin hüquq və vəzifələri ilə bağlıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən valideynlik hüququnun həyata keçirilməsi Ailə Məcəlləsinin 57-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Məcəllədə belə bir maddənin olması ona dəlalət edir ki, qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayanların da valideynlik hüququnu tanıyır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların valideynlik hüququnun reallaşdırılmasının özəllikləri bir sıra obyektiv səbəblərlə şərtləndirilir. Bu, ilk növbədə, uşaqların, eyni zamanda yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin hüquqlarının və qanuni maraqlarının qorunması ilə bağlıdır. Qeyd edilən qəbildən olan valideynlərin uşaqları ilə birlikdə yaşaması və onların tərbiyəsində iştirak etməsi atalığın (analığın) müəyyən edilməsi faktına əsaslanır.

Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər uşağın onlardan doğulması faktı müəyyən edildikdə heç bir məhdudiyyət qoyulmadan doğum qeydiyyatı kitabında uşağın valideyni kimi qeyd edilə bilərlər. Bu zaman uşağın doğulmasının qeydə alınması adi qaydada həyata keçirilir və yetkinlik yaşına çatmayanın valideynlərinin, qəyyumunun (himayəçisinin) razılığı tələb olunmur. Yetkinlik yaşına çatmayan, nika ha daxil olmayan valideynlərin uşaqları doğulduqda, onlar yalnız 16 yaşına çatdıqdan sonra atalığın (analığın) müəyyənləşdirilməsində müstəqil hərəkət edə bilərlər. 16 yaşı tamam olmayan valideynlərin uşaqlarının tərbiyəsi ilə məşğul olmaq üçün qəyyum təyin edilə bilər. Uşağın qəyyumu ilə

yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər arasındakı narazılıq qəyyumluq və himayə orqanı tərəfindən həll edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər öz uşaqlarına münasibətdə atalığı və analığı ümumi əsaslarla qəbul etmək, atalığa (analığa) dair mübahisə açmaq, habelə 14 yaşına çatdıqdan sonra məhkəmə qaydasında atalığı (analığı) müəyyən etmək hüququna malikdir.

Beləliklə, Məcəllənin 57-ci maddəsini təhlil edərək aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

1. Yetkinlik yaşına çatmayan valideyn ümumi əsaslarla öz atalıq və analığını qəbul etmək və mübahisələndirmək hüququna;

2. 14 yaşına çatdıqdan sonra öz uşaqlarına münasibətdə atalığın (analığın) məhkəmə qaydasında müəyyən edilməsini tələb etmək hüququna malikdir.

Baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumların uşaqla ünsiyyət hüququ. Uşaqların cəmiyyətdə, ailədə xoşbəxt, məhəbbət və anlaşma şəraitində sağlam böyüməsini təmin etmək dövlətin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Bu vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsi bir sıra digər amillərlə yanaşı uşağın valideynləri və digər qohumları ilə ünsiyyətdə olmalarından çox asılıdır, çünki ünsiyyət insanın mənəvi və fiziki inkişafının əsas amillərindən biri kimi çıxış edir.

Ailə Məcəlləsinin 62-ci maddəsi baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumların uşaqla ünsiyyət məsələlərini tənzimləyir. "Valideynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 28 oktyabr 2011-ci il ta-

rixli qərarı bu tənzimləməyə aydınlıq gətirərək qeyd edir ki, baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumlar uşaqlarla ünsiyyət hüququna malikdirlər (4-cü bənd). Valideynlər (onlardan biri) uşağın bu və ya digər qohumları ilə ünsiyyətinə etiraz etdikdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı valideynlərin (onlardan birinin) bu ünsiyyətə mane olmamasını tələb edə bilər. Valideynlər (onlardan biri) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının) qərarına tabe olmadıqda, uşağın yaxın qohumları və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uşaqla ünsiyyətdə olan maneəni aradan qaldırmaq üçün iddia ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Məhkəmə 10 yaşına çatmış uşağın fikrini və marağını nəzərə almaqla mübahisəni həll edir. Məhkəmə qərar qəbul edərkən, həmçinin, 7 yaşına çatmış uşağın fikrini öyrənə və nəzərə ala bilər.

Məhkəmələrə izah edilmişdir ki, baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müraciət etmədən birbaşa məhkəməyə müraciət etdikləri halda, məhkəmə Azərbaycan Respublikası MPM-nin 153.2.1-ci maddəsinə əsasən məhkəmədə baxılmalı olmadığından iddianın yolverilməzliyinə görə ərizəni icraata qəbul etməkdən imtina etməlidir. Əgər eyni məzmunlu ərizə məhkəmənin icraatına qəbul olunmuşdursa, həmin Məcəllənin 259.0.1-ci maddəsinə əsasən baxılmamış saxlanılmalıdır.

Uşaqla ünsiyyət hüququnun həyata keçirilməsi barədə baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumların müraciətinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları) tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş müddətdə baxılmaması və ya bu müraciə-

tin təmin edilməsindən imtina edilməsi həmin orqanın qərarından, hərəkət və ya hərəkətsizliyindən şikayət verilməsinə deyil, uşaqla ünsiyyət qaydasının müəyyən edilməsi məqsədilə məhkəməyə iddia vermək üçün əsasdır.

Plenumun qərarında daha sonra qeyd edilir ki, Ailə Məcəlləsinin 50.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq uşaq valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və digər qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdir. Lakin həmin maddədə uşaqlarla ünsiyyətdə ola bilən digər qohumların dairəsi tam müəyyən edilməmişdir. Digər qohumların qohumluq dərəcəsi sənədlərlə təsdiq olunmalı, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları) uşaqların həmin qohumu ilə hansı dərəcədə bağlılığını müəyyən etməlidir.

Valideynlərdən biri başqa dövlətdə yaşadıda, uşaqların onunla ünsiyyətdə olması hallarına xüsusi diqqət verilməlidir. BMT-nin "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyasının 9-cu maddəsinin 3-cü bəndində təsbit edildiyi kimi, iştirakçı dövlətlər uşaqların ən yaxşı mənafeyinə zidd olduğu hallar istisna olmaqla, valideynlərinin birindən və ya hər ikisindən ayrı yaşayan uşağın hər iki valideyni ilə müntəzəm əsasda şəxsi münasibətlər və birbaşa əlaqələr saxlamaq hüququna hörmət bəsləməlidirlər.

Plenum izah etmişdir ki, bu zaman BMT-nin "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası"nın 10-cu maddəsinin 2-ci bəndi rəhbər tutularaq dövlətlərarası siyasi münasibətlər deyil, hər bir dövlətin uşaqların və valideynlərin hüquqlarına hörmət bəsləməsi prinsipi əsas götürülməlidir.

Plenum tövsiyə etmişdir ki, ekstremal vəziyyətlə əlaqədar müvafiq qanunun normaları rəhbər tutulmaqla, ünsiyyətdə olmanın qaydası müəyyənləşdirilməli, qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, uşaqların ünsiyyətdə olmaq hüququ məhdudlaşdırılmamalıdır. Ünsiyyət hüququ məhdudlaşdırıldıqda, qanunun müvafiq normalarına istinad olunmaqla qəbul edilmiş qərar əsaslandırılmalıdır. Lakin hər bir halda ünsiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması müddəti, ekstremal vəziyyətdə olma müddətindən artıq olmamalıdır. Plenum habelə qeyd edir ki, valideyn və digər qohumların uşaqlarla ünsiyyət hüquqlarına dair mübahisələrə baxılarkən valideynlər arasında və yaxud valideynlə digər qohumlar arasında razılıq olmadıqda, məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafeləri, eləcə də yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının rəyini nəzərə almaqla həll edir.

Qanuni maraqlarına zidd olan hallar istisna olunmaqla, 10 yaşına çatmış uşağın öz valideynləri və digər qohumları ilə ünsiyyətdə olmasına dair məsələyə baxılarkən Ailə Məcəlləsinin 52-ci maddəsinə əsasən uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır. Zərurət olduqda məhkəmə öz mülahizəsi ilə valideynlərin iştirakı olmadan pedaqoqun iştirakı ilə uşağın dindirilməsini həyata keçirir. Bu zaman "Uşaq hüquqları haqqında" BMT Konvensiyasının 12-ci maddəsinin tələblərindən irəli gələrək, özünü dərk etmə qabiliyyəti olan, öz fikrini ifadə etməyi bacaran uşağın fikrinə diqqət yetirilməlidir. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda məhkəmə, yaxud qəyyumluq və himayə orqanı yalnız 10 yaşına çatmış uşağın razılığı ilə qərar qəbul edə bilər. Məhkəmə qərar qəbul edə

kən həmçinin 7 yaşına çatmış uşağın fikrini öyrənə və nəzərə ala bilər.

Uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı valideynlərin qanunda təsbit edilmiş hüquqlarının təhlili belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, valideynlər digər şəxslərə nisbətən uşaqların tərbiyəsində üstünlük hüququna malikdirlər. Ailə Məcəlləsinin 63-cü maddəsinə əsasən, valideynlər məhkəmənin qərarına və ya qanuna əsaslanmadan uşağı yanında saxlayan hər hansı şəxsdən onu geri qaytarmağı tələb edə bilərlər. Bu halda mübahisə yarandıqda valideynlər məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Belə tələblərə baxdıqda məhkəmə uşağın valideynlərə verilməsinin uşağın marağına zidd olduğunu müəyyən edərsə, uşağın arzusuna əsasən valideynlərin iddiasını rədd edə bilər.

Valideynlərin və ya başqa şəxslərin yanında yaşayan uşağın tərbiyəsinin və inkişafının təmin olunmaması məhkəmə tərəfindən müəyyən edilərsə, məhkəmə uşağı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının himayəsinə verə bilər.

Valideynlik hüquqlarından məhrumetmə və onun bərpası. Valideynlik hüququndan məhrumetmə dedikdə, valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməyən valideynlərin (onlardan birinin) uşaqlarına münasibətdə hüquqlarının itirilməsi başa düşülür. Valideynlik hüququndan məhrumetmə konkret uşağa münasibətdə tətbiq edilə bilər. Başqa sözlə desək, çoxuşaqlı ailədə bir uşağa münasibətdə valideynlik hüququndan məhrumetmə digər uşaqlara münasibətdə də valideynlik hüququndan məhrumetmə anlamına gəlməməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, valideynlik hüququndan məhrumetmə

institutunun subyektləri valideynlər və ya onlardan biri ola bilər. Övladlığa götürmüş şəxsə münasibətdə bu institutun tətbiqi yolverilməzdir. Valideynlik hüququndan məhrumetmənin əsasları övladlığa götürənlərlə övladlığa götürülən arasında mövcud olduqda, bu zaman valideynlik hüququndan məhrumetmədən deyil, övladlığa götürmənin ləğvindən söhbət gedə bilər. Valideynlər (onlardan biri) aşağıdakı hallarda valideynlik hüquqlarından məhrum edilə bilərlər:

- öz valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmədikdə;
- alimenti qəsdən ödəmədikdə;
- heç bir üzrlü səbəb olmadan uşağı doğum evindən və yaxud hər hansı sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən imtina etdikdə;
- valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə;
- uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törətdikdə;
- xroniki alkoqol və narkomaniya xəstəsidirsə;
- uşaqların və ya ərinin (arvadının) sağlamlığına və ya həyatına qarşı qəsdən edilmiş cinayət törətdikdə;
- uşaqlara qarşı cinsi istismar və ya cinsi zorakılıqla bağlı cinayət törətdikdə.

Öz *valideynlik vəzifələrini yerinə yetirməmək* uşaqların mənəvi və fiziki inkişafına, təhsilinə, ictimai faydalı əməyə hazırlanmasına laqeyd münasibətdə, habelə onların nəzarətsiz qoyulmasında və s. ifadə olunur.

Alimentin qəsdən ödənilməməsi. Mövcud qanunvericilik alimentin qəsdən ödənilməməsi anlayışı altında nəyin nəzərdə tutulması məsələsinə aydınlıq gətirməmişdir. Bu anlayış ali-

mentin tutulması barədə məhkəmə aktının mövcud olmasına baxmayaraq, aliment tutulan şəxs tərəfindən onun icra edilməməsini, aliment ödəməmək məqsədi ilə gəlirin gizlədilməsini, aliment üzrə borcların kifayət qədər yığılmasını və onun ödənilməsi üçün tədbir görülməməsini özündə ehtiva edir.

Heç bir üzrlü səbəb olmadan uşağı doğum evindən və yaxud hər hansı sosial xidmət müəssisəsindən götürməkdən imtina etmək valideynin hərəkət və hərəkətsizliyində ifadə olunur. Valideynin doğum evində və ya hər hansı sosial xidmət müəssisəsində olan uşağa qəsdən laqeyd münasibət bəsləməsi və ya uşağı həmin müəssisələrdən götürməkdən imtina etməsi onun valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi ilə nəticələnə bilər.

Valideynlik hüquqlarından sui-istifadə valideynin öz valideynlik hüquqlarından uşağın mənafeyinə qəsdən xələl gətirilməsi məqsədilə istifadə etməsi anlamına gəlir. Məsələn, uşağın təhsilinə maneələr yaratmaq, dilənçiliyə, oğurluğa, fahişəliyə və digər cinayətlərə sövq etmək, spirtli içkilərdən və ya narkotik vasitələrdən istifadə etmək, uşağı dini təriqətə cəlb etmək, uşağın əmlakını qanunsuz xərcləmək (məsələn, ona ödənilən aliment) və s.

Uşaqlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı hərəkətlər törədilməsi uşağa fiziki və ya psixi zorakılıq, habelə onun cinsi toxunulmazlığına qəsd edilməsi ilə müşayiət olunur. "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda məişət zorakılığı yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlarından sui-istifadə etməklə, ailə üzvlərinin, birgə yaşadığı hallarda

digər qohumların, nikah pozulduqdan sonra birgə və ya ayrılıqda yaşayan keçmiş ər-arvadın və s. şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurması kimi xarakterizə olunur. Fiziki zorakılıq dedikdə yuxarıda qeyd edilən şəxslərin birinin digərinə qəsdən fiziki təzyiq göstərməsi, yəni zor tətbiq etməklə təhlükəsizliyini pozması, döyməsi, sağlamlığına zərər vurması, işgəncə verməsi, azadlıq hüququnu məhdudlaşdırması, psixi zorakılıq dedikdə bu şəxslərin birinin digərinə qəsdən psixi təzyiq göstərməsi və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətləri, cinsi zorakılıq dedikdə isə şəxslərdən birinin digərini onun iradəsi əleyhinə seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etməsi başa düşülür.

Mənfi davranışlar sərgiləyən uşaqlara münasibətdə tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin görülməsi (Məsələn, uşağa televizora baxmağa icazə verilməməsi, telefondan istifadəyə müvəqqəti qadağa qoyulması və s.) valideynlik hüququndan məhrumetmənin əsası kimi çıxış edə bilməz.

Valideynin *xroniki alkoqol və narkomaniya xəstəliyinə* tutulması müvafiq tibbi rəylə təsdiq edilməlidir. Psixonevroloji və ya narkoloji dispanserdə qeydiyyatda alınma barədə arayış da valideynin bu xəstəliyə tutulmasının əsası kimi çıxış edə bilər. Məhkəmə prosesində valideynin dispanserdə qeydiyyatdan çıxarılması məlum olduqda, bu qəbildən olan işlərə baxılması zamanı valideynlik hüququndan məhrumetmənin digər əsasları da nəzərdən keçirilməlidir.

Uşaqların və ya ərinin (arvadının) sağlamlığına və ya həyatına qarşı qəsdən edilmiş cinayət törədilməsi əsasına görə valideynlik hüququndan məhrumetmə yalnız qanuni qüvvəyə min-

miş məhkəmə hökmünə əsasən həyata keçirilir. Göründüyü kimi, bu cinayət uşaqların və ya ərin (arvadın) sağlamlığına və ya həyatına qarşı qəsdən törədilmiş olduqda şəxs valideynlik hüququndan məhrum edilə bilər.

Uşaqlara qarşı cinsi istismar və ya cinsi zorakılıqla bağlı cinayət törədilməsi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 20-ci fəslə ilə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur. "Uşaqların cinsi istismar və cinsi zorakılıqdan müdafiəsinə dair" Avropa Şurasının 2007-ci il 25 oktyabr tarixli Konvensiyasında "uşaqların cinsi istismarı və seksual xarakterli hərəkətlər" anlayışı izah edilmiş və qeyd edilmişdir ki, bu davranış özündə seksual xarakterli hərəkətləri, uşaq fahişəliyi ilə bağlı cinayət əməllərini, uşaq pornoqrafiyası ilə bağlı cinayət əməllərini, uşağın pornoqrafik hərəkətlərdə iştirakı ilə bağlı cinayət əməllərini, uşaqlara qarşı əxlaqsız hərəkətləri, seksual xarakterli məqsədlər üçün uşaqların təqib edilməsini ehtiva edir.

Valideynlik hüquqlarından məhrum etmə yalnız məhkəmə qaydasında həll edilir və məhkəmə valideynlik hüquqlarından məhrum etmə işlərinə valideynlərdən (onları əvəz edən şəxslərdən) birinin ərizəsinə, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların hüququnu müdafiə edən orqanın və ya müəssisələrin müraciətinə əsasən onların iştirakı ilə baxır.

Bu kateqoriyadan olan işlərə baxılarkən məhkəmə, ilk növbədə, uşağın kimin tərbiyəsinə verilməsi məsələsinə həll etməlidir. Əgər valideynlərdən biri valideynlik hüququndan məhrum edilsə, uşaq digər valideynə verilir. Uşağın digər valideynin tərbiyəsinə verilməsi mümkün olmadıqda

və ya hər iki valideyn valideynlik hüququndan məhrum edildikdə uşaq qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının himayəsinə verilir. Bu zaman məhkəmə uşağın yerləşdirilməsinin forma və qaydalarını müəyyən etmir, çünki bu məsələ qəyyumluq və himayə orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aiddir. Bununla yanaşı məhkəmə valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlərdən (onlardan birindən) uşaqlara aliment tutulması məsələsini də həll etməlidir. Valideynlik hüquqlarından məhrumetmə barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsindən çıxarış 3 gün müddətində hakim tərəfindən gücləndirilmiş elektron imza ilə təsdiqlənərək "Elektron məhkəmə" informasiya sistemi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemində ötürülür.

Valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlər uşağa münasibətdə həmin uşaqla qohumluq faktına əsaslanan bütün hüquqlarını, uşaqlar üçün təyin edilmiş dövlət müavinəti almaq və imtiyazlardan istifadə etmək hüququnu, o cümlədən gələcəkdə uşaqdan təminat almaq hüququnu da itirirlər. Lakin onlar uşaqların saxlanılmasını təmin etmək vəzifələrindən azad edilmirlər. Valideynlərin (onlardan birinin) valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi haqqında məhkəmə qətnaməsindən 6 ay keçdikdən sonra uşaq digər şəxslər tərəfindən övladlığa götürülə bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə qənatə gəlmək olar ki, valideynlik hüququndan məhrumetmə 3 əsas nəticəyə səbəb olur:

1. Valideynlər və uşaqlar arasında şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinə xitam verilir;

2. Valideynlər və uşaqlar arasında əmlak münasibətlərinə xitam verilir (valideynin uşağı saxlamaq vəzifəsi istisna olmaqla);

3. Valideynlik hüququndan məhrum edilmiş şəxslər ailə hüquq münasibətlərində bir sıra şəxsi hüquqlar əldə etmək imkanından məhrum olur.

Valideynlər və uşaqlar arasında şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərinə xitam verilməsi dedikdə, valideynlik hüququndan məhrum edilmiş şəxsin uşaqların tərbiyəsi, təhsili, maraqlarının müdafiəsi, birgə yaşamaq, sosial xidmət müəssisələrindən uşaq barəsində məlumat almaq, özünün valideynlik hüququnun müdafiəsi imkanından, habelə uşaq ilə ünsiyyətdə olmaq hüququndan məhrum edilməsi başa düşülür.

Valideynlər və uşaqlar arasında əmlak münasibətlərinə xitam verilməsi valideynlərin (onlardan birinin) uşağın öldüyü halda onun miras əmlakla bağlı qanun üzrə vəərəsə olmaq, 14 yaşı tamam olmamış yetkinlik yaşına çatmayanların əvəzinə əqdlər bağlamaq, 14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən əqdlərin bağlanması üçün yazılı razılıq vermək hüququnun və s. itirilməsinə səbəb olur.

Valideynlik hüququndan məhrum edilmiş şəxslər övladlığa götürən, qəyyum və himayəçi, həmçinin himayədar valideyn ola bilməzlər. Valideynlik hüququndan məhrum edilmiş valideynlər uşağı olan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş imtiyazlar və dövlət müavinətlərinə olan hüquqlarını da itirirlər.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 67-ci maddəsinə əsasən, valideynlərin (onlardan birinin) həyat tərzi, əxlaqı, uşağın tərbiyəsinə münasibətləri dəyişdikdə, valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş valideynlərin (onlardan birinin) ərizəsinə əsasən məhkəmə yolu ilə onların valideynlik hüquqları bərpa edilə və valideynlik hüquqlarının bərpası ilə bağlı valideynlərin ərizəsi ilə birlikdə uşağın valideynlərə (onlardan birinə) qaytarılması tələbinə də baxıla bilər.

Məhkəmə valideynlik hüququnun bərpası haqqında qətnamə qəbul edərkən uşağın maraqlarını nəzərə alaraq onun valideynlərinə qaytarılmasını məqsədəməvafiq hesab etməyə də bilər. Valideynlik hüquqlarının bərpası uşağın mənafeyinə zidd olarsa, məhkəmə valideynlərin (onlardan birinin) valideynlik hüquqlarının bərpası iddiasını uşağın rəyini nəzərə almaqla rədd edə bilər. Uşaq 10 yaşına çatmışdırsa, valideynlik hüquqları ancaq onun razılığı ilə bərpa edilə bilər. Uşaq övladlığa götürülmüşsə və övladlığa götürülmə ləğv edilməmişdirsə, valideynlik hüquqları bərpa edilə bilər.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması və onun bərpası. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 68-ci maddəsinə əsasən valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına aşağıdakı hallarda yol verilir:

1. Uşağın valideynlərlə (onlardan biri ilə) qalması onlardan asılı olmayan hallarda (psixi pozğunluq və ya başqa xroniki xəstəliklər, ağır vəziyyət və s.) uşağın həyatı üçün təhlükə yaradırsa;

2. Valideynlərin davranışı onlarla qalan uşaq üçün təhlükəlidirsə, lakin bu hal valideynlik hüquqlarından məhrum etmə üçün əsas deyildirsə.

Birinci əsasa görə valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması müdafiə tədbiri xarakteri daşıyır. Bu o deməkdir ki, valideynlərin heç bir təqsiri yoxdur və valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasında məqsəd uşaqla bağlı mümkün ola biləcək təhlükəli nəticənin baş verməsinin qarşısının alınmasıdır.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının ikinci əsası kimi valideynlərin uşaqlara münasibətdə hüquqazidd davranışları çıxış edir ki, bu da məlum olduğu kimi, ailə-hüquqi məsuliyyətin tətbiqinə gətirib çıxarır.⁷⁶

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması barədə iddia ilə uşağın yaxın qohumları, yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları müdafiə edən orqanlar, məktəbəqədər, ümumtəhsil və başqa müəssisələr çıxış edə bilərlər.

Ailə Məcəlləsinin 68.3-cü maddəsində qeyd edildiyi kimi, valideynlər öz davranışını dəyişməzlərsə, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması barədə məhkəmə qətnaməsinin çıxarılmasından 6 ay keçdikdən sonra müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uşaqların mənafeyini nəzərə alaraq valideynlik hüquqlarından məhrum etmə iddiası qaldırılmalıdır. Normanın imperativ xarakter daşması onunla bağlıdır ki, dövlət valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslərlə uşaqlar arasında münasibətləri daim diqqət mərkəzində saxlayır. Bu səbəbdən qanunvericilikdə zəruri hallarda bu

⁷⁶ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010 С.201

müddətdən tez də valideynlik hüquqlarından məhrumetmə barədə iddia qaldırılması nəzərdə tutulmuşdur.

Ailə Məcəlləsinin 69-cu maddəsində valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının nəticələri öz əksini tapmışdır. Qanuna görə valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan valideynlər uşağın tərbiyəsi ilə şəxsən məşğul olmaq, uşaq valideynlər üçün dövlət müavinətləri və imtiyazlarına olan hüquqlarını itirirlər. Lakin valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan valideynlər uşağın saxlanılmasını təmin etmək vəzifəsindən azad edilmirlər. Hər iki valideynin valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmışsa, uşaq yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının himayəsinə verilir.

Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına əsaslar aradan qalxdıqda, məhkəmə valideynlərin (onlardan birinin) verdiyi iddia üzrə uşağın onlara (onlardan birinə) qaytarılması barədə qətnamə çıxara bilər. Uşaqlara zərərli təsir göstərmədiyi halda, valideynlik hüquqları məhkəmə tərəfindən məhdudlaşdırılan valideynin uşaqlarla əlaqə saxlamasına icazə verilir. Bu zaman yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının, uşaqların qəyyumunun (himayəçisinin), himayədar valideynlərin və ya uşaqların yerləşdiyi müəssisənin rəhbərliyinin razılığı tələb olunur.

Ailə qanunvericiliyinin uşaqların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müsbət məqamlarından biri də uşağın sağlamlığı və ya həyatı üçün birbaşa təhlükə olduqda uşağın valideynlərindən (onları əvəz edən şəxslərdən) alınması qaydalarının müəyyən edilməsidir. Qanuna görə, uşağın sağlamlığı və ya həyatı üçün birbaşa təhlükə olduqda yerli icra haki-

miyyətinin qəyyumluq və himayə orqanları uşağı valideynlərdən (onlardan birindən) və ya onu qəyyumluğa (himayəyə) götürmüş şəxslərdən təcili olaraq almaq hüququna malikdir. Bu zaman uşağın götürülməsi barədə müvafiq akt tərtib edilir. Bu barədə dərhal prokurora məlumat verilməli və uşaq müvəqqəti yerləşdirilməlidir (AM 72.2 mad.). Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşağın götürülməsi barədə aktın tərtibindən sonrakı 7 gün ərzində valideynlik hüquqlarından məhrum etmə və ya bu hüquqların məhdudlaşdırılması barədə iddia ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

Uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı iş üzrə məhkəmənin qətnaməsinin icrası mülki-prosessual qanunvericiliyə əsasən, icra qaydasında yerinə yetirilir. Uşağın alınb başqa bir şəxsə verilməsi ilə əlaqədar, məhkəmə qətnaməsinin məcburi icrasında yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanının, uşağı götürən şəxsin, zəruri hallarda isə polis orqanı nümayəndəsinin iştirakı vacibdir. Uşağın alınb başqa bir şəxsə verilməsi haqqında məhkəmə qətnaməsinin uşağın mənafeyinə ziyan vurmada icra olunması mümkün olmadıqda, uşağın mənafeyinə ziyan vurmada uşaq, məhkəmənin qərarı ilə müvəqqəti olaraq sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilir.

MÖVZU 5 AİLƏ ÜZVLƏRİNİN ALİMENT ÖHDƏLİKLƏRİ

PLAN

1. Aliment öhdəliklərinin anlayışı və xüsusiyyətləri.
2. Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri.
3. Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri.
4. Ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri.
5. Alimentin ödənilməsi barədə saziş.
6. Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası.
7. Aliment öhdəliklərinə xitam verilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46951>, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 may 2001-ci il tarixli 98 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Uşaqlar üçün valideynlərinin aliment tutulan, manat və xarici valyuta ilə aldıkları əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin növləri”, <http://www.e-qanun.az/framework/3037>, 2023
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 80 və 81-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə

dair” 27 yanvar 2015-ci il tarixli qərarı, <http://www.e-qanun.az/framework/29365>, 2023

6. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 28 mart 2016-cı il tarixli qərarı, <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/786> , 2023

7. Муратова С. А. Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.

8. Семейное право, учебник / под общ. ред. С.О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

9. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е.А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

10. Нечаева А.М. Семейное право, учебник / А.М.Нечаева. – Москва: Юрайт, – 2015.

11. Ульбашев А.Х. Семейное право, учебник / А.Х.Ульбашев. – Москва: Юрайт, – 2023.

12. Dural M., Ögüz T., Gümüş M.A. Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku 18.baskı / M.Dural, T.Ögüz, M.A.Gümüş. – İstanbul: Filiz Kitabevi, – 2023.

13. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023.

Aliment öhdəliklərinin anlayışı və xüsusiyyətləri. Aliment öhdəlikləri dedikdə, tərəflərin razılığı və ya məhkəmənin qərarı əsasında əmələ gələn, ailə hüquq normaları ilə

tənzimlənen, ailənin bir üzvünün digər üzvünü (üzlərini) saxlamaq vəzifəsi ilə yüklü edildiyi, digər üzvünün (üzləri) isə bunu tələb etmək hüququndan istifadə imkanına malik olduğu əmlak münasibətləri başa düşülür. Verilmiş anlayışdan görünür ki, burada “saxlamaq” və “aliment öhdəlikləri” kimi iki termindən istifadə edilmişdir. Saxlamaq - kimi-sə həyati vasitələrlə təmin etmək mənasında işlədilir, aliment öhdəlikləri isə onun tərkib hissələrindən birini təşkil edir.

Bir sıra müəlliflər “aliment öhdəlikləri” terminindən istifadə edilməsinin əleyhinə çıxış edərək bu terminin “aliment hüquq münasibətləri” ilə əvəz edilməsini təklif edirlər.⁷⁷ “Aliment öhdəlikləri” terminindən istifadə edən müəlliflər, ümumiyyətlə, “aliment öhdəlikləri”ni “aliment hüquq münasibətləri”ndən ayırmağa cəhd göstərirlər. Bu alimlər öz fikirlərini onunla əsaslandırırlar ki, aliment hüquq münasibətləri istənilən ailə üzvləri arasında, aliment öhdəliyi isə yalnız alimentin ödənilməsi barədə qanunda və ya sazişdə nəzərdə tutulan subyektlər arasında əmələ gəlir. Məsələn, ər-arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməlidir, başqa sözlə desək, onlar arasında aliment hüquq münasibətləri mövcuddur, lakin ər-arvad arasında aliment öhdəlikləri bir-başa ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hallarda yaranabilir.⁷⁸

⁷⁷ Ворожейкин Е.М. Семейные правоотношения. М.: Наука, 1967. С.56.

⁷⁸ Канитова О.В. Правовая природа механизма алиментирования в семейном праве Российской Федерации: автореф. дис. ...канд.юрид. наук. М., 2009. С.11.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi nəzəriyyədə mövcud olan bu mübahisəni qanunvericilik səviyyəsində həll etmişdir. Burada "saxlamaq" vəzifəsi ailə hüququnun subyektlərinin vəzifəsi kimi müəyyən edilir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməməsi isə konkret öhdəliyin yaranması ilə nəticələnir və bu da aliment öhdəliyi kimi təqdim olunur.

Ailə Məcəlləsinin 75-ci maddəsinə əsasən valideynlər uşaqlarını saxlamağa borcludurlar. Valideynlər uşaqlarını saxlamadıqda uşaqların saxlanması üçün onlardan məhkəmə qaydasında vəsait (aliment) tutulur. Faktiki olaraq aliment öhdəliyi "saxlamaq" vəzifəsinin yerinə yetirilməməsinə görə aliment öhdəliyi daşıyan şəxsə aliment anlayışı adı altında tətbiq edilən təsir tədbiridir.

Aliment öhdəliklərinin obyektivi aliment ödəməli olan şəxsin ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulan şəxslərin saxlanması, habelə onların saxlanması üçün əlavə xərclərdə iştirakı ilə bağlı hərəkətində ifadə olunan ictimai münasibətlərin bir növüdür.

Aliment öhdəliklərinin predmetini pul vəsaiti (aliment) təşkil edir, lakin aliment ödənilməsi barədə sazişdə başqa halların nəzərdə tutulması qanunvericilik tərəfindən istisna edilməmişdir.

Aliment öhdəliklərinin subyektinə Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulan şəxslər aid edilərək aşağıdakı kimi təsnifləşdirilmişdir:

- valideynlər və uşaqların aliment öhdəlikləri;
- ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri;
- ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri.

Aliment öhdəliklərinin məzmununu şəxsin aliment almaq hüququ və bu hüququ təmin etməli olan digər şəxsin (şəxslərin) alimenti ödəmək vəzifəsi təşkil edir.

Aliment öhdəliklərinin aşağıdakı xarakterik əlamətlərini qeyd etmək olar:

a) onlar şəxsi xarakter daşıyır;

b) aliment öhdəlikləri əvəzsiz xarakter daşıyır;

c) aliment öhdəlikləri, bir qayda olaraq, uzanan xarakter daşıyır;

d) aliment öhdəliklərinin əmələ gəlməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur.

Aliment öhdəliklərinin şəxsi xarakter daşması dedikdə, aliment ödəməli olan şəxs tərəfindən bu öhdəliyin başqasına ötürülməsi və özgəninkiləşdirilməsinin, vərəsəlik üzrə digərinə keçməsinin, borcun digərlərinə ötürülməsi qaydalarının bu məsələyə şamil edilməsinin yolverilməzliyi başa düşülür.

Aliment öhdəliklərinin əvəzsiz xarakter daşması qarşılıqlı maddi təminatməni inkar edir. Əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış övladların üzərinə maddi yardıma ehtiyacı olan əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamaq vəzifəsinin qoyulması əvəzli xarakter daşımır, çünki valideynlərin və uşaqların saxlanması vəzifəsinin əvvəlcədən qarşılıqlı şəkildə şərtləndirilməsi qanuni əsasdan məhrumdur.

Aliment öhdəliklərinin uzanan xarakter daşması onun bu öhdəliklərə xitam verilməsi anına qədər qüvvədə olması ilə izah edilir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 113.2-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, məhkəmə qayda-

sında tutulan alimentin ödənilməsinə uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda və ya yetkinlik yaşına çatmamış tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə, aliment ödənilən uşaq övladlığa götürüldükdə, aliment alan şəxsin maddi yardıma ehtiyacının ödənildiyi və ya əmək qabiliyyətinin bərpa olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduqda, aliment alan şəxs və ya aliment ödəyən şəxs öldükdə, əmək qabiliyyəti olmayan və ya ehtiyacı olan aliment alan ər və ya arvad yeni nikaha daxil olduqda xitam verilir ki, bu halların hər biri xeyli müddətin keçməsi ilə müşayiət olunur. Bununla bərabər Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 98.2-ci maddəsinə əsasən aliment ödənilməsi barədə sazişdə alimentin pul məbləğində birdəfəlik ödənilməsi də nəzərdə tutula bilər. Bu zaman öhdəliyin uzanan xarakter daşması prinsipcə pozulmuş olur.

Aliment öhdəliklərinin əmələ gəlməsinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulması. Bu, o deməkdir ki:

- alimentin tutulması anında və ya buna qədər aliment öhdəliklərinin subyektləri arasında ailə hüquq münasibətləri mövcud olmalıdır (uşaqlar-valideynlər; keçmiş ər-arvad);
- alimentin ödənilməsi ilə bağlı öhdəliklərin əmələ gəlməsi şərtləri qanunda və ya sazişdə nəzərdə tutulmalıdır;
- alimentin ödənilməsi barədə məhkəmə qərarı və ya tərəflər arasında saziş olmalıdır.

Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri. Valideynlərin əsas vəzifələrindən biri uşaqlarını saxlamaqdır (AM 75-ci mad.). Bir qayda olaraq, bu vəzifə heç bir məcbureddici tədbir tətbiq etmədən yerinə yetirilir. Uşaqların saxlanılmasının qayda və formasını valideynlər müstəqil müəyyən

edirlər. Əgər valideynlər uşaqlarının saxlanılmasına vəsaiti könüllü olaraq verməkdən imtina edərlərsə, onda aliment öhdəlikləri meydana gəlir və bu öhdəliyin yerinə yetirilməsi məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

Hüquq ədəbiyyatında uşaqların saxlanılması məqsədi ilə ödəniləcək alimentin aşağıdakı əlamətləri nəzərdə tutulmuşdur:

- aliment uşağın yaşayışının mənbələrindən biri hesab olunur;
- məqsədli xarakter daşıyır ki, onun da mahiyyəti uşağın saxlanılmasıdır;
- hər ay ödənilir;
- iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq valideynlərdən hər birindən tutulur;
- sırf şəxsi xarakter daşıyır;
- uşaq doğulduğu andan yetkinlik yaşına çatana qədər ödənilir;
- təminatından asılı olmayaraq, hər uşağa onun harada olmasından asılı olmayaraq ödənilir;
- valideynlik hüququndan məhrum etmə və ya valideynlik hüququnun məhdudlaşdırılmasından asılı olmayaraq saxlanılır;
- icra edilməməsi qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş məsuliyyət yaradır.⁷⁹

Valideynlərin yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə aliment öhdəliklərinin əmələ gəlməsinin əsası kimi: a) valideyn və uşaq arasında hüquqi əhəmiyyətli əlaqənin olması

⁷⁹ Нечаева А.М. Семейное право : курс лекции, М: Юрист, 1998. С.251

(məsələn, qan qohumluğu, övladlığa götürmə); b) uşağın yetkinlik yaşına çatmaması (nikah yaşının aşağı salınması və emansipasiya nəticəsində tam fəaliyyət qabiliyyətli olması halları istisna olmaqla); c) məhkəmənin qərarı və ya aliment ödənilməsi barədə tərəflər arasında saziş çıxış edir.

Valideynin aliment ödəmək vəzifəsi onların əmək qabiliyyətli, fəaliyyət qabiliyyətli, maddi vəsaitinin olub-olmamasından asılı olmayaraq, əmələ gəlir. Uşağın aliment almağa ehtiyacının olmamasının heç bir hüquqi əhəmiyyəti yoxdur. Valideynin yetkinlik yaşına çatmaması da onu aliment ödəmək vəzifəsindən azad etmir.⁸⁰

Hüquq ədəbiyyatında aliment öhdəlikləri bir neçə əlamətə görə təsnifləşdirilir:

- a) əmələ gəlmə əsasına görə;
- b) subyektiv tərkibinə görə.

Aliment öhdəliklərinin yaranmasının əsası kimi məhkəmə aktı və ya tərəflər arasında alimentin ödənilməsi barədə saziş çıxış edir.

Subyektiv tərkibinə görə aliment ödəmək vəzifəsi ilə yüklü edilmiş şəxsləri 2 kateqoriyaya bölmək olar. Birinci kateqoriyaya valideynlər və uşaqlar, ər-arvad və ya keçmiş ər-arvad arasında yaranan öhdəlikləri, ikinci kateqoriyaya isə qardaşlar və bacılar, baba (nənə) və nəvə (nəvələr) və ya birbirilə qohumluq əlaqəsində olmayan şəxslər (ögey ata (ögey ana) və ögey oğul (ögey qız), faktik tərbiyəçilərin yetirmələri arasında yaranan öhdəliklər aid edilir. İkinci kateqoriya

⁸⁰ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010. С.207-208

vəzifələr o halda yaranır ki, birinci kateqoriyaya daxil olan qohumlardan maddi yardımın alınması mümkün olmasın.⁸¹

Ailə Məcəlləsinin 75-ci maddəsinə əsasən, uşaqların saxlanılmasının qayda və formasını valideynlər müstəqil müəyyən edirlər. Bu zaman valideynlər yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarını saxlamaq barədə saziş (aliment ödənilməsi barədə saziş) bağlamaq hüququna malikdirlər. Saziş üzrə ödənilən alimentin miqdarı bu sazişin tərəflərinin razılığı ilə müəyyən olunur. Bu zaman yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ödənilən alimentin miqdarı məhkəmə qaydasında onlar üçün müəyyən edilə bilən alimentin miqdarından az olmamalıdır. Aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə alimentin ödənilməsi qaydası və üsullarını tərəflər müstəqil müəyyənləşdirirlər.

Aliment ödənilməsi barədə valideynlər arasında saziş olmadıqda, valideynlər (onlardan biri) uşaqları saxlamadıqda və məhkəməyə bu barədə iddia verilmədikdə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün aliment tutulması barədə valideynlərə (onlardan birinə) qarşı iddia qaldırmaq hüququna malikdir.

Ailə Məcəlləsinin 98.2-ci maddəsinə görə alimentlər aliment ödəməli şəxsin qazancından və ya digər gəlirindən müvafiq hissədə; sabit pul məbləğində müntəzəm ödəməklə; sabit pul məbləğində birdəfəlik ödəməklə; əmlak təqdim olunması yolu ilə və barəsində razılıq əldə olunmuş digər üsullarla alına bilər.

⁸¹ Карпов М.В. Семейное право, учебник, под редакцией С. О. Лозовской, Москва, Проспект, 2021, С.221-222

Aliment ödənilməsi barədə razılıq olmadıqda uşaqlar üçün onların valideynlərindən məhkəmə qaydasında hər ay aşağıdakı miqdarda aliment tutulur:

- 1 uşağa görə - qazancın və (və ya) valideynlərin başqa gəlirlərinin $\frac{1}{4}$ hissəsi;
- 2 uşağa görə - qazancın (başqa gəlirlərin) $\frac{1}{3}$ hissəsi;
- 3 və daha çox uşağa görə - qazancın (başqa gəlirlərin) yarısı.

Valideynlərin qazancı və digər gəlirləri məsələsinə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 may 2001-ci il tarixli, 98 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Uşaqlar üçün valideynlərinin aliment tutulan, manat və xarici valyuta ilə aldıqları əməkhaqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin növləri"ndə aydınlıq gətirilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, uşaqlar üçün aliment valideynlərinin manat və xarici valyuta ilə aldıqları əməkhaqqından və (və ya) aşağıdakı başqa gəlir növlərindən tutulur:

Əmək müqaviləsi (kontraktı) üzrə işləyən işçilərə (xəzçilik də daxil edilməklə) ödənilən bütün əməkhaqqından, o cümlədən:

- pul və ya natura ilə ödənilən tarif (vəzifə) maaşlarından, vaxtamuzd və işəməz qıymətlər və əməyin ödənilməsinin digər sistemləri üzrə əməkhaqlarından;

- pul və ya natura ilə əməkhaqqına olan bütün növ əlavələrdən;

- pul və natura ilə verilən mükafatlardan;

- iş vaxtından artıq vaxtda görülən işə görə, habelə istirahət, səsvərmə və iş günü hesab edilməyən bayram günlərində, eləcə də ümumxalq hüzn günündə görülən işə görə pul və ya natura ilə verilən əməkhaqqından;

- işçinin təqsiri olmadan zay (yararsız) sayılan məhsulun istehsalına, boşdayanmaya, hasilat normalarını yerinə yetirmədiyinə, soyuq və isti havalar şəraitində fasilələrə və işin dayandırılmasına görə ödəmələrdən;

- müvəqqəti əvəzəməyə görə ödəmədən;

- qanunvericiliklə işçilərin iş yerlərinin və orta əmək haqqının saxlanıldığı, əvvəlki əməkhaqqı ilə yeni iş yerindəki əmək haqqı arasındakı fərq ödənilməyi və əvvəlki vəzifəsi (peşəsi) üzrə əməkhaqqı saxlanıldığı hallarda ödənilən haqdan;

- qanunvericiliklə məzuniyyət dövründə saxlanılan orta əməkhaqqından, habelə əmək müqaviləsinin ləğvi ilə əlaqədar işçiyə istifadə edilməmiş əmək məzuniyyətinə görə pul və ya natura ilə ödənilən pul əvəzindən;

- xidmət illərinə görə işçiyə pul və ya natura ilə verilən birdəfəlik mükafatlardan;

- il ərzində işin yekunlarına görə işçiyə pul və ya natura ilə verilən mükafatdan;

- əmək müqaviləsinə xitam verilərkən ödənilən işdənçıxarma müavinətindən və işdən çıxarıldığı gündən yeni işə düzələn günədək ikinci və üçüncü aylar üçün ödənilən orta əməkhaqqından;

- qəzet, jurnal, nəşriyyat, radio və televiziya, informasiya agentliklərinin ştatlarında olan ədəbi işçilərə ədəbiyyat qonorarı fondlarından verilən qonorarlardan, daimi xarakter daşıyan müəlliflik artist qonorarlarından və quruluş haqqından.

Qanunvericilik, həmçinin, konkret hüquq normaları ilə müəyyənləşdirilmiş digər gəlirlərdən də aliment tutulmasını müəyyənləşdirmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinə aid edilən müavinətlərdən və sosial müavinətlərdən (dəfn üçün müavinət istisna olmaqla);

- istehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri ilə əlaqədar əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslərə dəymiş zərərə görə ödənilən ödəmələrdən;

- faktiki alınan pensiyadan;

- ali və orta ixtisas məktəblərində və kurslarda oxuyan müddətdə alınan təqaüdlərdən;

- aliment ödəyənin həyatı sahəsindən və yardımçı təsərrüfatından əldə etdiyi gəlirdəki payından;

- işsizlikdən sığorta ödənişindən;

- fiziki şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətindən, habelə ailə kəndli təsərrüfatından əldə etdiyi xalis gəlirdən;

- mülki-hüquqi müqavilələr üzrə işlərin yerinə yetirilməsinə görə ödəmələrdən.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara məhkum olunmuş şəxslərin qazancından aliment tutularkən bu qazancdan gəlir vergisinin, məcburi dövlət sosial sığorta haqqı və digər məcburi ödənişlərin tutulması Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 99-cu maddəsində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Qeyd edilən maddədə göstərilir ki:

- Cəzaçəkmə müəssisələrində və həbsxanalarda məhkumların qazancından, pensiyalarından və digər gəlirlərdən tutulmalar aparılır.

- Məhkumların əməkhaqqından gəlir vergisi, məcburi dövlət sosial sığorta haqqı və digər məcburi ödənişlər tutulur. İcra vərəqəsinə və başqa icra sənədlərinə görə tutulmalar qalan məbləğdən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aparılır. Yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlar üçün aliment məhkumun qazancının bütün məbləğindən hesablanır.

- Cəzaçəkmə müəssisələrində və həbsxanalarda məhkumların şəxsi hesabına, bütün tutulmalı məbləğlərdən asılı olmayaraq onlara hesablanmış aylıq əmək haqqının, pensiyanın və digər gəlirlərin ən azı əlli faizi, altmış yaşından yuxarı kişi, əlli beş yaşından yuxarı qadın məhkumların, orqanizmin funksiyalarının 61-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş məhkumların, yetkinlik yaşına çatmayanların və ya hamilə, cəzaçəkmə müəssisələri nəzdindəki uşaq evlərində uşaqları olan məhkum qadınların şəxsi hesabına isə aylıq əmək haqqının, pensiyanın və digər gəlirlərin ən azı altmış faizi keçirilir.

- Məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən şəxslərə, habelə Cəzaların İcrası Məcəlləsinə uyğun olaraq cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarında yaşamağa icazə verilmiş məhkum qadınlara tutulmalı bütün məbləğlərdən asılı olmayaraq ümumi gəlirin ən azı altmış beş faizi verilir.

Hərbi qulluqçulardan, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının sırayı və komanda heyətindən olan şəxslərdən aliment vəzifə maaşından, hərbi rütbəyə görə verilən maaş-

dan, habelə vəzifə maaşına olan əlavələrdən və daimi xarakter daşıyan digər ödənişlərdən tutulur. Nəzərə almaq lazımdır ki, müddətli xidmət hərbi qulluqçularından aliment ümumi əsaslarla tutulur.

Yazıçılardan, bəstəkarlardan, rəssamlardan və digər yaradıcı işçilərdən aliment müəlliflik qonorarı məbləğlərindən, vəkillərdən vəkil qurumlarında və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər qaydada işinə görə bütün növ qazanlarından tutulur.

Qanunvericiliyə görə aliment aşağıdakılardan tutulmur:

- yubiley və bayram günləri, anadan olan günlər ilə bağlı və digər analoji hallarda verilən həvəsləndirici ödəmələrdən (mükafatlar da daxil olmaqla);

- əmək alətlərinin, vasitələrinin və digər əşyaların amortizasiyasına görə pul əvəzindən;

- maddi yardım şəklində verilən müxtəlif növ ödənişlərdən;

- ezamiyyət ilə bağlı verilən ödəmələrdən, çöl xərcləri, daimi işi yolda olan, yaxud gediş-gəliş və ya gəzəri xarakter daşıyan işçilərə ödənilən əlavələrdən, bilavasitə tikintidə çalışan işçilər üçün səyyar xarakterli işə görə, işin növbə metodu ilə yerinə yetirilməsinə görə əlavələrdən;

- ayrı-ayrı işçilərə pulsuz verilmiş mənzil, kommunal xidmətlərin, yanacaqın, nəqliyyatda gediş biletlərinin dəyərindən və ya onların kompensasiyasından;

- işçilərə verilən iş paltarlarının, iş ayaqqabılarının və başqa fərdi mühafizə vasitələrinin, sabunun, başqa yuyucu vasitələrin, südün və müalicə profilaktika qidalarının dəyərindən;

- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda pulsuz qidaların (pulsuz kollektiv yeməklər, müəssisənin mənfəəti hesabına işçilərə pulsuz və ya güzəştli şərtlərlə verilən yeməklər) dəyərindən;

- sanatoriya-kurort müalicəsinə və istirahət evlərinə yollayışların dəyərindən;

- başqa əraziyə işə keçirildikdə və yaxud köçdükdə mənzil kirayəsi və əmlakın daşınması üçün ödənilən xərclərdən;

- işəgötürən tərəfindən istehsalatdan ayrılmaqla ixtisasartırma kurslarına göndərilmiş işçilərə ödənilən təqaüdlərdən;

- yarış, baxış və müsabiqə qaliblərinə verilən pul mükafatlarından;

- gənc mütəxəssislərə ali və yaxud orta ixtisas təhsil müəssisəsini qurtardıqdan sonra verilən məzuniyyət zamanı müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların hesabına ödənilən müavinətlərdən; elm, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində mühüm işlərə görə verilən mükafatlardan;

- ixtiralara və səmərələşdirici təkliflərə görə birdəfəlik mükafatlardan.

- hərbi qulluqçulardan, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının sırası və komanda heyətinə aid şəxslərdən hərbi qulluqdan və hüquq-mühafizə orqanlarından tərxis olunan zaman verilən işdənçıxarma və birdəfəlik müavinətlərdən, həmçinin daimi xarakter daşımayan pul təminatının digər növlərindən.

Aliment onu ödəyən şəxsə çatması qazancın (gəlirin) məbləğindən vergilər tutulduqdan sonra alınır. Vergi Məcəlləsinin 102.1.5-ci maddəsinə əsasən alimentlər gəlir vergisindən azaddır.

Alimentlə bağlı məhkəmə qərarlarının icrası ilə əlaqədar icra məmurunun tələblərinin yerinə yetirilməməsinə görə İXM-in 528-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati tənbeh tədbiri, yenidən icra edilmədikdə isə CM-in 306-cı maddəsində nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyəti yaranır.

Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsində uşaqların saxlanması üçün alimentin sabit pul məbləğində tutulması halı da nəzərdə tutulmuşdur. Məcəllənin 78.1-ci maddəsinə əsasən, uşaqların saxlanması üçün vəsait tutulmasını tələb edən şəxsin xahişi ilə alimentin miqdarı məhkəmə tərəfindən aşağıdakı hallarda hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində müəyyən edilə bilər:

- valideynlər arasında alimentin ödənilməsi barədə saziş yoxdursa;

- aliment verməyə borclu olan valideynin qazancı (gəliri) qeyri-müntəzəm, dəyişən olarsa (məs. sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlir) ya valideynin qazancın (gəlirin) hamısını və ya bir hissəsini natura və ya xarici valyuta ilə alırsa;

- valideynin qazancı və ya sair gəliri yoxdursa;

- alimentin valideynin qazancından (gəlirindən) müəyyən hissə kimi tutulması mümkün olmazsa, çətinlik törədirsə və ya tərəflərdən birinin marağını əhəmiyyətli dərəcədə pozarsa (məs. aliment ödəyicisinin gəlirlərini gizlətdiyi və ya onun miqdarını az göstərdiyi hallarda);

Alimentin sabit pul məbləğində tutulması üçün göstərilən şərtlərdən birinin olması kifayətdir. Alimentin tutulması haqqında iddianı təmin edərkən məhkəmə alimentin hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində, eyni zamanda, həm

sabit pul məbləğində, həm də qazancın və (və ya) başqa gəlirlərin müəyyən hissəsi kimi tutulmasını qət edə bilər. Sabit pul məbləğinin miqdarı məhkəmə tərəfindən tərəflərin maddi və ailə vəziyyəti, diqqətəlayiq olan digər hallar nəzərə alınmaqla, uşağın əvvəlki təminatının səviyyəsinin mümkün qədər maksimal saxlanması əsas tutularaq müəyyən edilir. Tərəflərdən hər biri ilə uşaq qalıbsa, bir valideyndən aztəminatlı digər valideynin xeyrinə hər ay tutulan alimentin miqdarı məhkəmə tərəfindən sabit pul məbləğində müəyyən edilir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara görə tutulan alimentin bəzi fərqli cəhətləri mövcuddur. Bu qəbildən olan uşaqlara görə tutulmuş aliment uşağın qəyyumuna (himayəçisinə) və ya himayədar valideynlərə (atalığa, analığa) ödənilir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş və sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilən uşaqların valideynlərindən tutulan aliment həmin müəssisələrin hesabına keçirilir və hər bir uşağın özünə xərclənir. Göstərilən müəssisələr həmin məbləğləri bankda saxlaya bilər. Bu zaman məbləğin dövriyyəsi alınan gəlirin 50 faizi uşaqların saxlanması üçün istifadə olunur. Uşaq bu müəssisələri tərk etdikdə aliment məbləğlərinin cəmi və alimentin dövriyyəsi alınan gəlirin 50 faizi uşağın adına bankda açılan hesaba köçürülür.

Ölkə qanunvericiliyinə görə, valideynlər nəinki yetkinlik yaşına çatmamış uşaqlarını, həm də əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlarını da saxlamağa borcludurlar. Bu vəzifə ya aliment

ödənilməsi barədə sazişə əsasən könüllü surətdə, ya da məhkəmənin qərarı əsasında yerinə yetirilir.

Əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin əhatə dairəsi öz əksini "Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda tapmışdır. Qanunda əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər sırasına əlilliyi olan şəxslər, "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci və 8-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatan şəxslər, vəfat etmiş şəxsin 18 yaşına çatmamış (əyani təhsil alanlar təhsili bitirənədək, lakin 23 yaşdan çox olmamaqla), yaxud 18 yaşına çatanadək əlilliyi müəyyən olunmuş 18 yaşından yuxarı əlilliyi olan övladları aid edilib (SMHQ 1.0.2-ci mad.).

Maddi yardıma ehtiyacı olmaq dedikdə, əsas həyatı tələbatını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaitin olmaması başa düşülür. Məhkəmə tərəfindən bu əlamət hər bir konkret halda işin vəziyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Digər alimentlərdən fərqli olaraq, əmək qabiliyyəti olmayan yetkinlik yaşına çatmış övladlara ödənilən aliment məhkəmə qərarı əsasında hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində müəyyən edilir.

Ailə Məcəlləsinin 81-ci maddəsinə əsasən, valideynlər uşaqlara görə əlavə xərclərdə iştiraka cəlb edilə bilərlər. Bu maddəyə görə, alimentin tutulması barədə saziş olmadıqda və ya sazişdə müstəsna hallarla (ağır xəstə, əlilliyi müəyyən edilmiş uşaqlara, habelə əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlara göstərilən kənar xidmətin haqqının ödənilməsi ilə əlaqədar və ya digər hallarda) əlaqədar yaranmış xərclərin ödənilməsi qaydası müəyyən edilmədikdə, valideynlərdən hər biri

məhkəmə tərəfindən əlavə xərclərin ödənilməsinə cəlb olunma bilər. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 80 və 81-ci maddələrinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 27 yanvar 2015-ci il tarixli qərarında “göstərilən kənar xidmət” və “digər hallarda” ifadələrinə şərh verilmişdir. Burada qeyd olunmuşdur ki, “göstərilən kənar xidmət” müddəası birbaşa tibbi xidməti deyil, yetkinlik yaşına çatmış və maddi yardıma ehtiyacı olan övladlar üçün göstərilmiş və ya gələcəkdə göstərilməsi zəruri olan əlavə xidmətlərə görə xərcləri nəzərdə tutur. “Digər hallarda” müddəası əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış övladlar üçün birbaşa göstərilən tibbi xidməti və ya müalicə ilə bu və ya digər şəkildə əlaqədar olan tibbi xidmətləri ehtiva edir.

Qeyd edilməlidir ki, bu xərclərin miqdarı məhkəmə tərəfindən valideynlərin və uşaqların ailə və maddi vəziyyəti, eləcə də tərəflərin diqqətəlayiq olan digər maraqları nəzərə alınmaqla hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində müəyyən olunur. Məhkəmə valideynləri faktiki çəkilməmiş əlavə xərclərə, eləcə də gələcəkdə çəkilməsi zəruri olan xərclərə cəlb edə bilər.

Ailə qanunvericiliyinin diqqəti cəlb edən institutlarından biri də yetkinlik yaşına çatmış övladların valideynlərini saxlamaq vəzifəsini tənzimləyən normaların məcmusudur. Ailə məcəlləsinin 82-ci maddəsinə əsasən, əmək qabiliyyəti olan yetkinlik yaşına çatmış övladlar maddi yardıma ehtiyacı olan əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa və onlara qayğı göstərməyə borcludurlar. Aliment ödə-

nilməsi barədə saziş olmadıqda əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan valideynlər üçün aliment məhkəmə qaydasında hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləğində tutulur. Alimentin miqdarı müəyyən olunarkən məhkəmə, tələbin valideynlərin əmək qabiliyyəti olan və yetkinlik yaşına çatmış övladlarından hamısına, birinə və ya bir neçəsinə verildiyindən asılı olmayaraq, onların hamısını nəzərə almağa haqlıdır. Məhkəmə tərəfindən valideynlərin valideynlik vəzifəsini həyata keçirməkdən yayındıqları və ya valideynlik hüquqlarından məhrum edildikləri müəyyən olunarsa, uşaqlar müvafiq olaraq birinci halda valideynlərinə aliment ödəməkdən azad edilə bilər, ikinci halda isə azad edilirlər.

Qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmış övladları nəinki valideynlərini saxlamaq vəzifəsi ilə yüklü etmiş, həm də yetkinlik yaşına çatan övladların valideynlərinə görə əlavə xərclərdə iştirakı məsələsinə də aydınlıq gətirmişdir: yetkinlik yaşına çatan övladlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamadıqda və valideynləri ağır xəstəliyə tutulduqda, əlilliyi müəyyən edildikdə, onlara qulluq etməyə görə kənar şəxslərə haqq ödəmək lazım gəldikdə və digər müstəsna hallarda, yetkinlik yaşına çatmış övladlar məhkəmə qaydasında yuxarıdakı hallarla əlaqədar əlavə xərclərin çəkilməsinə cəlb edilə bilərlər. Bu zaman Ailə Məcəlləsinin 82-ci maddəsində nəzərdə tutulan yetkinlik yaşına çatmış övladların valideynlərini saxlamaq vəzifəsi ilə bağlı qaydalar tətbiq edilir.

Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment öhdəlikləri. Ər-arvadın bir-birini saxlamaq vəzifəsi Azərbaycan Respubli-

kası ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmaqla, qeyd edilmişdir ki, ər və arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək etməlidirlər. Başqa sözlə desək, ər-arvadın bir-birini saxlamaq vəzifəsi ər və arvadın bir-birinə maddi cəhətdən kömək göstərməsində ifadə olunur.

Ər və arvad bir-birinə maddi cəhətdən kömək göstərməkdən imtina etdikdə və onlar arasında aliment ödənilməsi barədə saziş olmadıqda aliment məhkəmə qaydasında aşağıdakı şəxslərin tələbi ilə tutula bilər:

1. Əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan ər və ya arvad;

2. Hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində arvad;

3. 18 yaşınadək əliliyi müəyyən edilmiş və ya orqanizmin funksiyalarının 81-100 faiz pozulmasına görə əliliyi müəyyən edilmiş 18 yaşından yuxarı ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər və ya arvad.

Əgər əmək qabiliyyəti olmayan və maddi yardıma ehtiyacı olan ər və ya arvad aliment almaq hüququndan istifadə edərsə, bu zaman əmək qabiliyyətinin olmamasının nikah dövründə və ya nikahdan əvvəl əmələ gəlməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Lakin qanunverici üçün əliliyin yaranma səbəbi əhəmiyyət kəsb edir.

Ailə Məcəlləsinin 87-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə aşağıdakı hallarda əri (arvadı) nikah dövründə və nikah pozulduqdan sonra maddi yardıma ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan arvadı (əri) saxlamaq vəzifəsindən azad edə və bu vəzifəni müəyyən müddətlə məhdudlaşdıra bilər:

• maddi yardıma ehtiyacı olan ər (arvad) əmək qabiliyyətini spirtli içkilərin, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qəbulu və ya qəsdən törətdiyi cinayət əməli nəticəsində itirdikdə;

• aliment ödənilməsini tələb edən ər (arvad) ailədə ləyaqətsiz davrandıqda ;

• nikah çox çəkmədikdə.

Hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində arvadın aliment tələbi onun əmək qabiliyyətli olmaması və maddi yardıma ehtiyacı olması ilə bağlı deyildir. Bu, ilk növbədə, valideynlərin uşaqların saxlanması və tərbiyə edilməsində qarşılıqlı məsuliyyəti ilə bağlıdır. Ər və arvadın bir-birini saxlaması üçün aliment hər ay ödənilən sabit pul məbləğində müəyyən edilməlidir.

18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş və ya orqanizmin funksiyalarının 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş 18 yaşından yuxarı ümumi uşağa qulluq edən və ehtiyacı olan ər və ya arvad. Burada əsas şərtlərdən biri qulluq olunan ümumi uşağın 18 yaşınadək əlilliyinin müəyyən edilməsidir. Digər vacib şərtlərdən biri isə qulluq olunan ümumi uşağın yaşı 18-dən yuxarı olsa da, onun orqanizmin funksiyalarının 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyinin müəyyən olunmasıdır.

Qanunvericilik nikah pozulduqdan sonra keçmiş ər (arvadın) aliment öhdəliklərinə də aydınlıq gətirmişdir. Ailə Məcəlləsinin 85-ci maddəsinə əsasən, aşağıdakı şəxslər nikah pozulduqdan sonra məhkəmə qaydasında zəruri vəsaitə malik olan keçmiş ər (arvaddan) aliment ödəməyi tələb etmək hüququna malikdir:

- hamiləlik dövründə və ümumi uşaqlarının doğulduğu gündən 3 il ərzində keçmiş arvad;

- 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş və ya 18 yaşına çatanadək əlilliyi müəyyən edilmiş 18 yaşından yuxarı orqanizmin funksiyalarının 81-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş ümumi uşağa qulluq edən və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad);

- nikah pozulana qədər və ya nikah pozulduğu gündən 1 il ərzində əmək qabiliyyətini itirən və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad);

- ər-arvad uzun müddət nikahda olmuşlarsa, nikah pozulduğu andan 5 il müddətindən gec olmayaraq pensiya yaşına çatan və maddi yardıma ehtiyacı olan keçmiş ər (arvad).

Nəzərə almaq lazımdır ki, alimentin miqdarı və nikah pozulduqdan sonra onun keçmiş ərə (arvada) ödənilməsi qaydası keçmiş ər-arvad arasındakı sazişlə müəyyən edilə bilər. Belə saziş olmadıqda məhkəmə qaydasında ərə (arvada) və ya keçmiş ərə (arvada) ödənilməli olan alimentin miqdarı məhkəmə tərəfindən keçmiş ərin (arvadın) ailə və maddi vəziyyəti, tərəflərin digər diqqətəlayiq olan maraqları nəzərə alınmaqla, hər ay ödənilməli olan sabit pul məbləği formasında müəyyən edilir.

Ailə qanunvericiliyinə görə, nikah etibarsız hesab edildikdə ər-arvad birinin digərini saxlamaq vəzifəsindən azad edilir. Lakin nikah etibarsız hesab edilərkən məhkəmə, belə nikahın bağlanması nəticəsində hüquqları pozulmuş ərin (arvadın) saxlanması üçün digər tərəfdən vəsait tuta bilər.

Qeyd edilməlidir ki, valideynlərin uşaqlara görə əlavə xərclərdə iştirakı ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulsa da, aliment ödəməli olan şəxsin ərin (arvadın) əlavə xərclərində iştirakı nəzərdə tutulmamışdır.

Ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri. Aliment öhdəlikləri yalnız valideynlər və uşaqlar, ər (arvad), keçmiş ər (arvad) arasında deyil, həm də ailənin başqa üzvləri arasında yarana bilər. Ailənin üzərinə aliment ödəmək öhdəliyi qoyula bilən "başqa üzvləri"nin siyahısı qanunvericiliklə dəqiq müəyyən edilmişdir. Bura aşağıdakılar daxildir:

- qardaş və bacılar;
- baba və nənələr;
- nəvələr;
- ögey oğul və qızlar;
- faktik tərbiyədə olan şəxslər (yetirmələr).

Qardaş və bacıların yetkinlik yaşına çatmayan və ya əmək qabiliyyəti olmayan qardaş və bacılarını saxlamaq vəzifəsi Ailə Məcəlləsinin 88-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Burada qeyd edilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan və yardıma ehtiyacı olub, valideynlərindən saxlanılması üçün yardım ala bilməyən qardaş və bacılar buna zəruri vəsaitə malik yetkinlik yaşına çatmış qardaş və bacılardan məhkəmə qaydasında aliment almaq hüququna malikdirlər. Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmış qardaş və bacılar valideynlərindən, yaxud da ərindən (arvadından) və ya yetkinlik yaşına çatan uşaqlarından saxlanmaq üçün maddi yardım ala bilmədikdə onlara da eyni hüquq verilir.

Bu zaman aliment öhdəlikləri həm doğma, həm də ögey qardaş və bacılara şamil edilir.

Qanunvericilik ailənin başqa üzvləri sırasına baba və nənəni də daxil etmişdir. Məcəllənin 89-cu maddəsinə əsasən, yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatmayan nəvələr saxlanmaq üçün öz valideynlərindən maddi yardım ala bilmədikdə, buna zəruri vəsaitə malik baba və nənədən məhkəmə qaydasında aliment almaq hüququna malikdirlər. Əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan yetkinlik yaşına çatan nəvələr saxlanmaq üçün valideynlərindən, yaxud da ərdən (arvadın) maddi yardım ala bilmədikdə, onlara da eyni hüquq verilir.

Maddənin mətnindən göründüyü kimi, baba və nənənin nəvələrini saxlamaq vəzifəsi aşağıdakı şərtlər daxilində əmələ gəlir:

- öz valideynlərindən, ərindən (arvadından) və ya keçmiş ərindən (arvadından) aliment almağın qeyri-mümkünlüyü;
- nəvələrin maddi yardıma ehtiyaclarının olması;
- alimentin ödənilməsi üçün baba və nənənin zəruri vəsaitinin olması.

Nəvələrin də öz növbəsində baba və nənəni saxlamaq vəzifəsi qanunvericilikdə təsbit edilmiş və göstərilmişdir ki, əmək qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan baba və nənə saxlanmaq üçün yetkinlik yaşına çatan övladlarından və ya ərindən (arvadından) maddi yardım ala bilmədikdə, zəruri vəsaitə malik nəvələrdən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər.

Ailə Məcəlləsinin 92-ci maddəsinə əsasən, ögey oğul və qızlar ögey ata və ananı saxlamağa borcludurlar. Bunun üçün aşağıdakı şərtlərin olması vacibdir:

- ögey ata və ana əmək qabiliyyətli deyildirsə və yardım ehtiyacı vardırsa;
- ögey ata və ana özlərinin yetkinlik yaşına çatan övladlarından və ya ərindən (arvadından) saxlanmaq üçün maddi yardım ala bilmirlərsə;
- ögey oğul və qız əmək qabiliyyətlidirsə və yetkinlik yaşına çatmışdırsa;
- ögey ata və ana ögey oğul və qızları 5 ildən artıq tərbiyə etmiş və saxlamışlarsa;
- ögey oğul və qızların tərbiyəsi üzrə öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirmişlərsə.

Ailə Məcəlləsinin 92.2 -ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi, ögey ata və ana ögey oğul və qızları 5 ildən az tərbiyə etmiş və ya saxlamışlarsa, habelə ögey oğul və qızların tərbiyəsi üzrə öz vəzifələrini lazımınca yerinə yetirməmişlərsə, məhkəmə ögey oğul və qızları ögey ata və ananı saxlamaq vəzifəsindən azad edə bilər.

Qeyd edildiyi kimi, qanunvericilik faktiki tərbiyədə olan şəxsləri də ailənin başqa üzvləri sırasına daxil etmişdir. Bu baxımdan Ailə Məcəlləsinin 91-ci maddəsi yetirmələrin öz faktik tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir: yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları faktik tərbiyə etmiş və saxlamış əmək qabiliyyəti olmayan və yardım ehtiyacı olan şəxslər, öz yetkinlik yaşına çatmış övladlarından və ərlərindən (arvadlarından) təminat ala bilmədikdə, yetkinlik yaşına çatmış öz əmək qabiliyyətli yetirmələ-

rindən məhkəmə qaydasında aliment verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər. Faktik tərbiyəçilər öz yetirmələrini 5 ildən az müddətdə tərbiyə etdiyi və saxladığı, yaxud lazımınca tərbiyə etmədiyi və ya saxlamadığı hallarda, məhkəmə yetirmələri bu vəzifədən azad edə bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, yetirmələrin öz faktik tərbiyəçilərini saxlamaq vəzifəsi qəyyumluğa (himayəyə) verilmiş və ya tərbiyə olunmaq üçün himayədar ailəyə verilmiş şəxslərə həvalə olunmur.

Ailənin başqa üzvlərini saxlamaq üçün aliment ödənilməsi qaydası və alimentin miqdarı tərəflər arasındakı sazişlə müəyyən oluna bilər. Belə saziş olmadıqda mübahisə məhkəmə qaydasında həll edilir. Ailə Məcəlləsinin 93.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə alimentin miqdarını hər bir ayrıca halda aliment tutulan şəxsin və aliment alan şəxsin maddi və ailə vəziyyətindən və tərəflərin diqqətəlayiq olan digər maraqlarından asılı olaraq hər ay ödənilən sabit pul məbləğində müəyyən edir.

Aliment tələb edən ailə üzvünü eyni zamanda bir neçə şəxs saxlamağa borclu olduqda, məhkəmə onların maddi və ailə vəziyyətindən asılı olaraq, aliment vəzifəsinin yerinə yetirilməsində onlardan hər birinin iştirakının miqdarını müəyyən edir, həm də bütün bu şəxslərə və ya onlardan yalnız birinə, yaxud da bir neçəsinə iddia verilməsindən asılı olmayaraq, aliment verməyə borclu olan bütün şəxsləri nəzərə alır.

Alimentin ödənilməsi barədə saziş. Aliment ödənilməsi barədə sazişin bağlanması ilə bağlı hüquq münasibətləri Ailə Məcəlləsinin 16-cı fəslə ilə tənzimlənir. Lakin bu fəsildə

aliment ödənilməsi barədə sazişə anlayış verilməmişdir. Ailə Məcəlləsinin 94-cü maddəsinin məzmunundan göründüyü kimi, alimentin ödənilməsi barədə saziş dedikdə, aliment ödəməli olan şəxslə onu alan şəxs arasında, aliment ödəməli olan və (və ya) onu alan şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs olduqda isə həmin şəxslərin qanuni nümayəndələri arasında bağlanan əqd nəzərdə tutulur. Aliment ödənilməsi barədə saziş aşağıdakı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir:

a) saziş imzalandığı andanimenti alan şəxs alimentin tutulması barədə məhkəməyə müraciət etmək hüququnu itirir (sazişə xitam verildiği və onun etibarsız hesab edildiği hallar istisna olmaqla);

b) saziş tərəflərdən yalnız biri (aliment ödəməli olan şəxs) üçün öhdəliklər yaradır;

c) saziş iki tərəfin razılaşdırılmış iradə ifadəsidir, çünki o yalnız tərəflər arasında bütün məsələlər üzrə razılığa gəldikdən və müvafiq forma gözlənilmədikdən sonra imzalanır;

d) qanunla müəyyən olunmuş formasına əməl edilməməsi Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş nəticələrə səbəb olur.

Alimentin ödənilməsi barədə sazişdə 2 tərəf - aliment ödəməli olan şəxs vəimenti alan şəxs çıxış edir. Ailə qanunvericiliyində bu subyektlərin konkret dairəsi aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. valideynlər və uşaqlar (AM 75 və 82-ci mad.), övladlığa götürən və övladlığa götürülənlər, keçmiş övladlığa götürən və övladlığa götürülənlər (AM 134-cü mad.);

2. ər və arvad, keçmiş ər və arvad (AM 84 və 85-ci mad.);

3. qardaş və bacılar (AM 88-ci mad.);
4. baba, nənə və nəvələr (AM 89 və 90-cı mad.);
5. ögey ata (ögey ana) və ögey oğul (ögey qız) (AM 92-ci mad.);
6. yetirmələr və faktik tərbiyəçilər (AM 91-ci mad.);
7. aliment ödəməli olan və ya onu alan şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs olduqda həmin şəxslərin qanuni nümayəndələri.

Ailə Məcəlləsinin 38.4-cü maddəsində qeyd edilir ki, ər-arvad nikah müqaviləsində bir-birinin qarşılıqlı saxlanması-na dair müddəanı müəyyənləşdirmək hüququna malikdirlər. Lakin bu ər və arvaddan birinin digərinə aliment ödəməsi anlamına gəlməməlidir, çünki alimentin ödənilməsi barədə saziş icra vərəqəsi qüvvəsinə malikdir və Ailə Məcəlləsinin 84-cü maddəsinə əsasən həyata keçirilir. Nikah müqaviləsi isə belə bir qüvvəyə malik deyildir. Odur ki, Ailə Məcəlləsinin 94-cü maddəsinə əsasən tərəflər arasında mübahisə olmadıqda aliment tərəflər arasında bağlanmış saziş əsasında tutulur.

Aliment ödənilməsi barədə saziş (alimentin miqdarı, ödənilmə qaydası və şərtləri) aliment ödəməli olan şəxslə onu alan şəxs arasında, aliment ödəməli olan və (və ya) onu alan şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs olduqda isə həmin şəxslərin qanuni nümayəndələri arasında bağlanır. Tam fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslər aliment ödənilməsi barədə sazişi özlərinin qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə bağlayırlar. Aliment ödənilməsi barədə saziş yazılı formada bağlanır və notariat qaydasında təsdiq olunur. Aliment ödənilməsi barədə saziş tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında is-

tənilən vaxt dəyişdirilə və pozula bilər. Sazişin dəyişdirilməsi və pozulması yazılı formada həyata keçirilməli və notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. Aliment ödənilməsi barədə sazişi icra etməkdən birtərəfli qaydada imtina etməyə və onun şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir. Tərəflərin maddi və ailə vəziyyətində əsaslı dəyişiklik olduqda, aliment ödənilməsi barədə sazişin dəyişilməsi və pozulması üçün razılıq əldə edilmədikdə, maraqlı tərəf bu sazişin dəyişdirilməsi və ya pozulması üçün məhkəmə qarşısında iddia qaldırmaq hüququna malikdir.

Alimentin ödənilməsi barədə sazişdə nəzərdə tutulan təminatın verilməsi şərtləri azyaşlı⁸² uşağın, yaxud yetkinlik yaşına çatan, lakin əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvünün maraqlarını pozduqda, o cümlədən aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ödənilən alimentin miqdarı məhkəmə qaydasında onlar üçün müəyyən edilə bilən alimentin miqdarından az olduqda, həmin saziş mübahisələndirilə bilər. Odur ki, aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ödənilən alimentin miqdarı məhkəmə qaydasında onlar üçün müəyyən edilə bilən alimentin miqdarından az olmamalıdır.

Maraq doğuran məsələlərdən biri də azyaşlı uşağa və ya yetkinlik yaşına çatan, lakin əmək qabiliyyəti olmayan şəxsə aliment ödənilməsi barədə sazişin mübahisələndirmək hüququna malik olan şəxslərin dairəsinin müəyyənləşdirilmə-

⁸² Kimin azyaşlı uşaq hesab edilməsi məsələsinə ailə qanunvericiliyində aydınlıq gətirilməmişdir. Mülki Məcəllənin 28.3-cü maddəsinin məzmunundan görünür ki, azyaşlı dedikdə 7 yaşmadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar başa düşülür.

sidir. Ailə Məcəlləsinin 96.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, bağlanmış saziş azyaşlı uşağın və ya yetkinlik yaşına çatan, lakin əmək qabiliyyəti olmayan ailə üzvünün qanuni nümayəndəsi, habelə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən mübahisələndirilə bilər.

Qeyd edilməlidir ki, aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə ödənilən alimentin miqdarı bu sazişin tərəflərinin razılığı ilə müəyyən olunur.

Alimentin ödənilməsi barədə saziş üzrə alimentin ödənilməsi qaydası və üsulları Ailə Məcəlləsinin 98-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə qeyd edilir ki, alimentlər tərəflərin razılığı ilə aliment ödəməli şəxsin qazancından və ya digər gəlirindən müvafiq hissədə; sabit pul məbləğində müntəzəm ödəməklə; sabit pul məbləğində birdəfəlik ödəməklə; əmlak təqdim olunması yolu ilə və barədə razılıq əldə olunmuş digər üsullarla alınə bilər.

Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası. Alimentin ödənilməsi dedikdə alimentin ödənilməsi barədə sazişdə nəzərdə tutulan vəsaitin (əmlakın) tərəflər arasında mübahisəyə səbəb ola biləcək halın olmaması vəziyyəti üçün və ya belə bir sazişin olmadığı, lakin tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında aliment alan şəxsə verilməsi başa düşülür. Anlaşıqdan göründüyü kimi, alimentin ödənilməsi könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir. Bu zaman ya alimentin ödənilməsi barədə saziş, ya da tərəflər arasında şifahi razılığa uyğun qarşılıqlı anlaşmanın olması əsas götürülür. Alimentin tutulmasının əsası kimi isə məhkəmənin aliment tutulmasına dair qərarı əsasında verilmiş icra vəərəqəsi, məhkəmə əmri və ya alimentin ödənilməsi barədə notariatda təsdiq edil-

miş, lakin aliment ödəməli olan şəxsin icra etməkdən boyun qaçırdığı saziş çıxış edir.

Alimentin ödənilməsi vəzifəsi Mülki Məcəllə ilə müəyyən edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə, tərəflərdən hər hansı birinin alimentin ödənilməsi barədə sazişin icra edilməsindən birtərəfli qaydada imtina etməsi yol verilməzdir.

Ailə Məcəlləsinin 76-cı maddəsində qeyd edildiyi kimi, alimentin maksimum məbləği qazancın (başqa gəlirlərin) yarısı həcmində ola bilər. Lakin bu payların miqdarı məhkəmə tərəfindən tərəflərin ailə və maddi vəziyyəti, eləcə də diqqətəlayiq olan başqa hallar nəzərə alınmaqla, azaldıla yaxud artırıla bilər. Notariat qaydasında təsdiq olunmuş sazişdə alimentin məbləği Ailə Məcəlləsinin 76-cı maddəsində nəzərdə tutulan məbləğdən artıq ola bilər. Bu zaman alimentin məbləği aliment ödəməyə borclu olan şəxsdən həmin saziş əsasında tutulur.

Qanunvericilik məhkəmə qaydasında alimentin tutulmasının fərqli qaydasını müəyyən etmişdir. Belə ki, ailə üzvləri arasında aliment ödənilməsi barədə saziş olmadıqda, tərəflər aliment tutulması barədə məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Aliment almaq hüququ olan şəxs, aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə əvvəllər ona aliment ödənilməmişsə, aliment almaq hüququnun yarandığı vaxtdan asılı olmayaraq, istənilən müddətdə məhkəməyə aliment tutulması barədə ərizə ilə müraciət etmək hüququna malikdir. Bu zaman aliment məhkəməyə müraciət edildiyi vaxtdan tutulur. Məhkəmə iddiaçının aliment almaq üçün məhkəməyə müraciət edəndək tədbirlər gördüyünü, lakin aliment ödəməli olan

şəxsin onu verməkdən boyun qaçırması nəticəsində alimentin alınmadığını müəyyən edərsə, əvvəlki dövr üçün aliment 3 illik müddət həddində verilə bilər.

Ailə Məcəlləsinin maraqlı institutlarından biri də aliment üzrə borcların müəyyən edilməsi və ödənilməsi ilə bağlıdır. Aliment üzrə borclar müxtəlif səbəblərdən yarana bilər: aliment ödəyicisinin xəstəliyi, əməkhaqqının və digər gəlirlərin vaxtında ödənilməməsi, işə düzəlməyin mümkün olması və s. Aliment ödəyicisinin borcun əmələ gəlməsində təqsirinin müəyyən edilməsi əmlak üzrə borcların tutulma müddətinə təsir edən amillərdəndir. Aliment borclarının əvvəlki dövr üzrə tutulması üçün 3 illik müddət həm Ailə Məcəlləsinin 100-cü maddəsində, həm də məcəllənin 106-cı maddəsində nəzərdə tutulduğundan, bunları bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Aliment onu icra vəərəqəsi və ya aliment ödənilməsi barədə saziş əsasında ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən ödənilmədikdə, əvvəlki dövr üçün aliment bu Məcəllənin 100.3-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş 3 illik müddətdən asılı olmayaraq istənilən müddətdə tutula bilər.

Ailə Məcəlləsinin 106.4-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə tərəfindən tutulan və yetkinlik yaşına çatmayanlara ödənilən aliment üzrə borcların miqdarı aliment ödəməli olan şəxsin onu ödəmədiyi dövr ərzindəki qazancına və başqa gəlirlərinə görə müəyyən edilir. Həmin şəxs göstərilən dövrdə işləmədikdə və ya onun əməkhaqqının və (və ya) başqa gəlirlərini təsdiqləyən sənəd təqdim edilmədikdə, aliment üzrə borcların miqdarı borc tutulduğu vaxtda Azərbaycan Respublikası üzrə orta əməkhaqqına görə müəyyən edilir. Borcların bu cür müəyyən edilməsi təərflərdən birinin

marağını əhəmiyyətli dərəcədə pozarsa, həmin tərəf məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu halda məhkəmə tərəflərin maddi və ailə vəziyyətini və diqqətəlayiq olan digər halları nəzərə alaraq aliment üzrə borcları sabit pul məbləğində müəyyən edə bilər.

Məhkəmənin aliment tutulması barədə çıxardığı qətnamə qanuni qüvvəyə minənədək (uşaqlar üçün aliment tutularkən məhkəmənin aliment tutulması barədə qətnaməsi çıxarılanadək) məhkəmə Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada (MPM 157-ci mad.) alimentin müvəqqəti tutulmasını qət edə bilər.

Aliment tutmaq vəzifəsi təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatın müdiriyyətinin üzərinə düşür. Ailə Məcəlləsinin 102-ci maddəsinə görə, şəxsin işlədiyi təşkilatın müdiriyyəti notariat qaydasında təsdiq edilən aliment ödənilməsi barədə saziş əsasında və ya icra vərəqəsi əsasında hər ay onun əməkhaqqından və (və ya) başqa gəlirindən aliment tutmağa, onu icra vərəqəsində və yaxud sazişdə göstərilmiş şəxsə əməkhaqqı və (və ya) başqa gəlirlər verilən gündən sonra ən gec 3 gün müddətində verməyə və ya aliment tutulan şəxsin vəsaiti hesabına göndərməyə borcludur.

Aliment tutan müəssisənin müdiriyyəti qətnamənin icra olunduğu yerdə icra məmuruna və aliment alan şəxsə aliment verən şəxs işdən çıxdıqda onun işdən çıxması haqqında, habelə məlum olduqda onun yeni iş və yaşayış yeri haqqında 3 gün müddətində məlumat verməyə borcludur.

Qeyd edildiyi kimi, aliment, habelə aliment üzrə borclar aliment ödəməli olan şəxsin qazancından və (və ya) digər

gəlirlərindən tutulur. Qazanc və (və ya) digər gəlirlər çatışmadıqda aliment onu ödəməli olan şəxsin bankdakı və s. kredit idarələrindəki hesabında olan pul vəsaitindən, eləcə də mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinə səbəb olan müqavilələr istisna olmaqla, müqavilə əsasında kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarına verilən pul vəsaitindən mülki prosessual qanunvericilikdə müəyyən olunmuş qaydada tutulur. Bu vəsaitlər çatışmadıqda tələb aliment ödəməli olan şəxsin qanunla tələb yönəldilə bilən başqa əmlakına yönəldilə bilər.

Məhkəmə aliment ödəməli şəxsin iddiası üzrə aliment borcunun şəxsin xəstəliyi və digər üzürlü səbəblərə görə əmələ gəldiyini, ailə və maddi vəziyyətinin bu borcları ödəməyə imkan vermədiyini müəyyən edərsə, onu həmin borcları ödəməkdən tamamilə və ya qismən azad edə bilər. Aliment ödəməkdən azad etmə alimentin geri qaytarılmasının əsası kimi çıxış edə bilməz. Ümumiyyətlə, aşağıdakı hallar istisna olmaqla, alimentin ödənilmiş məbləği geri tələb oluna bilməz:

- aliment ödənilməsi barədə saziş aliment ödəyən tərəfi aldatma, ona hədə-qorxu gəlmə və ya zor tətbiq etmə nəticəsində bağlandığına görə etibarsız hesab edildikdə;
- məhkəmənin qətnaməsinin, aliment ödənilməsi barədə saziş və ya icra vərəqəsinin saxtalaşdırılması faktı məhkəmə hökmü ilə təsdiq olunduqda;
- aliment alan tərəfindən yalan məlumatların verilməsi və ya saxta sənədlərin təqdim edilməsi ilə əlaqədar aliment tutulması haqqında məhkəmə qətnaməsi ləğv olunduqda.

- qeyd edilən hərəkətlər uşağın və ya yetkinlik yaşına çatan fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin nümayəndəsi tərəfindən edilməmişə, aliment geri tələb olunmur, lakin alimentin ödənilmiş məbləği aliment ödəmiş şəxsin iddiası əsasında təqsirkar nümayəndədən tutulur.

Aliment başqa qarşılıqlı tələblərlə hesablaşmaya cəlb edilə bilməz.

Ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənən məsələlərdən biri də məhkəmənin müəyyən etdiyi alimentin miqdarının dəyişdirilməsi və aliment ödəməkdən azad etmədir. Qanunvericiliyə əsasən, aliment ödənilməsi barədə saziş olmadıqda məhkəmə tərəfindən alimentin miqdarı müəyyən olunduqdan sonra tərəflərdən birinin ailə və ya maddi vəziyyətində dəyişiklik olmuşsa, məhkəmə tərəflərdən istənilən birinin tələbi ilə alimentin müəyyən olunmuş miqdarını dəyişə bilər və ya aliment ödəməli olan şəxsi tərəflərin diqqətəlayiq başqa maraqlarını da nəzərə almaqla aliment ödəməkdən azad edə bilər. Lakin yetkinlik yaşına çatan və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxsin aliment ödəməli olan şəxsə qarşı qəsdən cinayət törətdiyi və ya ailədə nalayiq davrandığı müəyyən edilsə, məhkəmə həmin şəxs üçün aliment tutulması barədə tələbi rədd edə bilər.

Ölkə qanunvericiliyində alimentin vaxtında ödənilməməsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuş və bu məsuliyyətin yaranmasının 2 əsası müəyyənləşdirilmişdir: a) saziş üzrə ödənilməli olan alimentin vaxtında ödənilməməsi; b) məhkəmə qətnaməsi üzrə ödənilməli olan alimentin vaxtında ödənilməməsi.

Ailə Məcəlləsinin 108-ci maddəsinə əsasən, aliment ödənilməsi barədə saziş üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda təqsirkar şəxs həmin sazişlə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Məhkəmə qətnaməsi üzrə aliment ödəməli olan şəxsin təqsiri üzündən aliment üzrə borclar yarandıqda, təqsirkar şəxs aliment alana ödənilməmiş alimentin məbləğinin faizi miqdarında ötürülmüş hər gün üçün dəbbə pulu ödəməlidir. Dəbbə pulunun hansı faizlə ödəniləcəyi ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmamışdır. Bu isə vahid məhkəmə təcrübəsinin yaranmasında müəyyən çətinliklərə səbəb ola bilər. Halbuki, bəzi dövlətlərin Ailə Məcəlləsində dəbbə pulunun faizlə miqdarı konkretləşdirilmişdir. Məsələn, Rusiya Federasiyasının Ailə Məcəlləsinin 115-ci maddəsində dəbbə pulu gecikdirilmiş hər gün üçün alimentin ödənilməmiş məbləğinin onda bir hissəsi miqdarında nəzərdə tutulmuşdur. Fikrimizcə, oxşar təcrübədən istifadə edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Ailə hüququnun maraqlı institutlarından biri də alimentin indeksasiyasıdır. Burada əsas məqsəd alimenti inflyasiyadan müdafiə etmək, aliment alan şəxsin həyat şəraitinin təmin edilməsini inflyasiyadan sonrakı mərhələyə uyğunlaşdırmaqdır. Saziş üzrə alimentin miqdarının indeksasiyası həmin sazişə uyğun aparılır. Sazişdə alimentin miqdarının indeksasiyası nəzərdə tutulmayıbsa, belə halda məhkəmə qətnaməsi ilə sabit pul məbləğində tutulan alimentin indeksasiyası qaydası şamil edilir.

Ailə Məcəlləsinin 110-cu maddəsinin məzmunundan görünür ki, indeksasiya sabit pul məbləğində tutulan aliment-

lərə şamil edilir. Bu zaman alimentin indeksasiyası aliment tutan təşkilatın müdiriyyəti tərəfindən müəyyən olunmuş minimum əməkhaqqı məbləğinin artımına mütənasib olaraq müəyyən edilir. Odur ki, alimentin indeksiyası məqsədi üçün məhkəmə tərəfindən onun miqdarı müəyyən olunmuş minimum əməkhaqqı məbləğinin müəyyən mislinə uyğun sabit pul məbləğində müəyyən edilir.

Ailə qanunvericiliyində aliment ödəməli olan şəxsin xarici ölkəyə daimi yaşamaq üçün getdiyi halda, alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası da müəyyənləşdirilmişdir. Normanın məzmunundan görüldüyü kimi, aliment ödəməli olan şəxsin xarici ölkəyə daimi yaşamaq üçün getməsi zamanı alimentin tutulmasının bir neçə mümkün variantı ola bilər: a) alimentin ödənilməsi barədə məhkəmə aktı və ya alimentin ödənilməsi barədə saziş yoxdur, lakin şəxs xarici ölkəyə getməyi planlaşdırır; b) şəxs xarici ölkədə yaşayır, lakin aliment öhdəliklərini yerinə yetirməkdən imtina edir.

Birinci halda tərəflər alimentin ödənilməsi barədə saziş bağlaya bilərlər və ya belə saziş olmadıqda maraqlı şəxslər məhkəməyə müraciət edərək aliment miqdarını sabit pul məbləğində müəyyən etməklə, onun birdəfəlik üsul ilə ödənilməsini və ya alimentin əvəzinə müəyyən əmlak verilməsini, yaxud alimentin sair üsulla ödənilməsini tələb edə bilərlər.

İkinci halda şəxsin xarici ölkədə daimi yaşaması səbəbindən icra məmuru icra vərəqini aliment almalı olan şəxsə qaytarır və bu zaman ona həm də alimentin tutulmasının mümkün olmaması barədə akt təqdim edir. İzah edilir ki, bu

məsələ beynəlxalq xüsusi hüququn tələblərinə uyğun olaraq həll edilməlidir.

Aliment öhdəliklərinə xitam verilməsi. Aliment öhdəliklərinə xitam verilməsinin əsasları ailə qanunvericiliyində dəqiq müəyyən edilmişdir. Ailə Məcəlləsinin 113-cü maddəsinə əsasən, aliment ödənilməsi barədə saziş əsasında müəyyən olunmuş aliment öhdəliklərinə tərəflərdən birinin ölümü nəticəsində, sazişin müddəti bitdikdə və ya sazişdə nəzərdə tutulmuş əsaslar üzrə xitam verilir. Məhkəmə qaydasında tutulan alimentin ödənilməsinə isə aşağıdakı hallarda xitam verilir:

- uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda və ya yetkinlik yaşına çatmamış tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdikdə;
- aliment ödənilən uşaq övladlığa götürüldükdə;
- aliment alan şəxsin maddi yardımına ehtiyacının ödənilməsi və ya əmək qabiliyyətinin bərpa olunduğu məhkəmə tərəfindən müəyyən olunduqda;
- aliment alan şəxs və ya aliment ödəyən şəxs öldükdə;
- əmək qabiliyyəti olmayan və ya ehtiyacı olan aliment alan ər və ya arvad yeni nikaha daxil olduqda.

MÖVZU 6
VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLAN
UŞAQLARIN TƏRBİYƏ FORMALARI

PLAN

1. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması və yerləşdirilməsi
2. Övladlığagötürmə
3. Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayə. Uşaqlar üzərində qəyyumluğa və himayəçiliyə xitam verilməsinin əsasları
4. Himayədar ailə. Himayədar ailənin tərbiyəsinə verilmiş uşaqlar və onların saxlanması

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Azərbaycan Respublikasının "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" 22 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/3859>, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında" 15 fevral 2022-ci il tarixli Fərmanı, <https://president.az/az/articles/view/55455>, 2023

5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 27 fevral tarixli 946 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi" Qaydası, <https://e-qanun.az/framework/44673>, 2023

6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 2013-cü il tarixli 5 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dair elektron məlumat bankının təşkili və aparılması qaydası", <http://e-qanun.gov.az/framework/23534>, 2023

7. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2020-ci il tarixli 392 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin siyahısı", <http://www.e-qanun.az/framework/415>, 2023

8. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 132.1.1 və 132.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair" 5 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/251>, 2023

9. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" 29 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarı, <http://supremecourt.gov.az/post/view/167>, 2023

10. Агапов, С.В. Семейное право, учебник / С.В.Агапов, – Москва: Юрайт, – 2023

11. Косова, О.Ю. Семейное право / О. Ю.Косова, – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, – 2016.

12. Муратова С. А. Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.

13. Семейное право, учебник / под общ. ред. С. О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

14. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е. А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

15. Köse M. Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi // M.Köse. – Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, – s. 268-306.

16. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların tərbiyə formaları mövzusu aktuallığını daim qoruyub saxlayır. Dövlət səviyyəsində görülən zəruri tədbirlərə baxmayaraq, ölkəmizdə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlara hələ də rast gəlinir. Tərbiyə formalarının düzgün müəyyənləşdirilməsində **valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların vaxtında aşkar olunması və yerləşdirilməsi** xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyanın 20-ci maddəsinə əsasən, öz ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan, yaxud özünün ən yaxşı mənafeyi üçün belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və kömək almaq hüququna malikdir.

Uşağı ailə əhatəsindən məhrum edən vəziyyət yaran-
dıqda dövlət öz milli qanunlarına uyğun olaraq belə uşağa
qulluğun dəyişdirilməsini təmin etməlidir.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 114.1-ci mad-
dəsində uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olması-
nın aşağıdakı əsasları göstərilmişdir:

a) valideynin ölməsi, onların valideynlik hüquqlarından
məhrum edilməsi, valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdı-
rılması və ya valideynlərin məhkəmə qaydasında fəaliyyət
qabiliyyətli olmayan hesab edilməsi;

b) valideynlərin uşaqların tərbiyəsindən və ya onların hü-
quq və manafələrinin müdafiəsindən yayınması, o cümlə-
dən sosial xidmət müəssisələrindən öz uşaqlarını götürmək-
dən imtina etməsi;

c) valideynlərin xəstələnməsi, uzun müddət uşaqlarla bir-
likdə olmaması, eləcə də valideyn himayəsinin olmadığı di-
gər hallar.

Digər hallar dedikdə, valideynlərin məlum olmaması, va-
lideynlərin cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkməsi, vali-
deynlərin başqa yaşayış məntəqələrində daimi yaşaması, xə-
bərsiz itkin düşmüş hesab edilməsi, ölmüş elan edilməsi və
sair başa düşülür.

22 iyun 1999-cu il tarixli "Valideynlərini itirmiş və vali-
deyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müda-
fiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci
maddəsinə əsasən, valideyn himayəsindən məhrum olmuş
uşaqlar dedikdə hər iki valideyni: məlum olmayan; vali-
deynlik hüquqlarından məhrum edilən və ya valideynlik
hüquqları məhdudlaşdırılan; xəbərsiz itkin düşmüş, fəaliy-

yət qabiliyyəti olmayan (fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılan) hesab edilən, ölmüş elan edilən; cəzaçəkmə müəssisələrində cəzasını çəkən; uşaqlarının tərbiyə edilməsindən və ya onların hüquq və mənafealarının müdafiəsindən imtina edən; uşaqlarını uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrindən götürməkdən imtina edən; qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada digər hallarda valideyn himayəsindən məhrum hesab edilən 18 yaşınadək şəxslər başa düşülür. Bir valideyni vəfat etmiş və o biri valideyni orqanizmin funksiyalarının 61-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxs olan 18 yaşınadək şəxslər də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar hesab edilirlər.

Qanunvericilikdə valideynlərini itirmiş uşaqların dairəsi də müəyyənləşdirilmiş və qeyd edilmişdir ki, hər iki valideyni vəfat etmiş 18 yaşınadək olan şəxslər valideynlərini itirmiş uşaqlar hesab edilirirlər.⁸³ Qanunda göstərilir ki, valideynlərini itirmiş, habelə valideyn himayəsindən məhrum olmuş ali, orta ixtisas və peşə təhsili müəssisələrində və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müəyyən etdiyi elmi təşkilatın magistratura səviyyəsində əyani formada təhsil alan 23 yaşınadək olan şəxslər valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların arasından olan şəxslərdir.

2017-ci il 25 yanvar tarixində Cavidan Qafarovun şikayəti üzrə "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" AR Qanu-

⁸³ "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" 20 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsi.

nunun AR Konstitusiyasının 25 maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunu yoxlayan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi belə nəticəyə gəlmişdir ki, dövlət ali təhsil müəssisələrində ödənişli əsaslarla əyani formada təhsil alan şəxslər "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinin 12-ci abzasında göstərilən səbəblərə görə 18 yaşına çatdıqdan sonra valideyn dəstəyindən məhrum olduqda, onların təhsil haqlarının ödənilməsi təhsil aldıkları müddətdə (23 yaşınadək) "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 38.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq təmin edilsin. Dövlət ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin əldə etdiyi mənfəət yalnız təhsilin inkişafına, təhsilənlərin və təhsilverənlərin sosial müdafiəsinə yönəldildiyindən valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların arasından olan şəxslər də təhsil haqqından azad edilirlər.

Ailə Məcəlləsinin 114.2-ci maddəsi valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar aşkar edildikdən sonra valideyn himayəsindən məhrum olmağın konkret hallarını nəzərə almaqla 1 ay müddətində həmin uşaqların yerləşdirilməsini qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına bir vəzifə olaraq həvalə etmişdir. (övladlığa vermə istisna olmaqla)

Qəyyumluq və himayəçilik orqanları ilk növbədə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları ailə tərbiyəsinə (övladlığa, qəyyumluğa, himayəyə və ya himayədar ailəyə), bu imkanlar olmadıqda isə onları sosial xidmət müəssisələrinə verməlidirlər. Qəyyumluq və himayəçilik orqanları istisna edilməklə, digər hüquqi və fiziki şəxslərin valideyn hi-

mayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsi üzrə fəaliyyətinə yol verilmir.

Validəyn himayəsindən məhrum olan uşaqların aşkar olunması qaydası Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 115-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Maddənin məzmunundan görüldüyü kimi, qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının bu sahədə olan fəaliyyəti 3 əsas mərhələyə bölünür.

Birinci mərhələ valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar haqqında məlumatların toplanmasını özündə ehtiva edir. Ailə Məcəlləsinin 115.1-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar haqqında məlumatlara malik doğum evləri, məktəbəqədər, ümumtəhsil, müalicə və digər müəssisələrin vəzifəli şəxsləri və digər vətəndaşlar bu məlumatları yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına verməyə borcludurlar.

İkinci mərhələ valideynlik himayəsindən məhrum olan uşaqlar barəsində qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına daxil olmuş məlumatların yoxlanılması və bu kateqoriyadan olan uşaqların hüquq və mənafelelərinin qorunmasını əhatə edir.

Yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları müvafiq qurumlar tərəfindən göndərilmiş məlumatları aldıqdan sonra üç gün müddətində uşağın həyat şəraitini müəyyənləşdirməli, valideynlərin və yaxın qohumlarının himayəsindən məhrum olma faktı müəyyən edildikdə uşaqların yerləşdirilməsi məsələsi həll olunana qədər onların hüquq və mənafelelərinin müdafiəsini təmin etməlidirlər.

Əgər valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq sosial xidmət müəssisəsinə yerləşdirilmişdirsə, həmin müəssisəsinin rəhbərləri uşaqların tərbiyə olunmaq üçün ailəyə veril-

məsinin mümkün olduğunu bildikdə bu barədə 7 gün müddətində qəyyumluq və himayəçilik orqanına məlumat verməyə borcludur. Bu borcu yerinə yetirməməyə və bilərəkdən yalnız məlumatlar verməyə görə, eləcə də uşağı ailə tərbiyəsinə verməməyə yönəldilmiş digər hərəkətlərə görə sadalanan şəxslər qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Qəyyumluq və himayəçilik orqanları valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqları aşkar etdiyi təqdirdə, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaq və övladlığa götürmək istəyən şəxs barədə fərdi məlumatları, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşağın aşkar olunma şəraitinə dair məlumatları, valideynləri (olduqda), valideyn himayəsindən məhrum edilmə səbəbləri barədə məlumatları Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sisteminə daxil etməlidirlər.

Üçüncü mərhələ valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsi mərhələsidir. Ailə Məcəlləsinin 116-cı maddəsində valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsinin 4 real forması müəyyənləşdirilmişdir.

Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- övladlığagötürmə;
- qəyyumluğa və ya himayəyə vermə;
- himayədar ailənin tərbiyəsinə vermə;
- uşaqlar üçün sosial xidmət müəssisələrinə vermə.

Bu siyahı qəti deyildir və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən valideyn himayəsindən məh-

rum olan uşaqların yerləşdirilməsinin başqa formaları da müəyyən edilə bilər. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar ailəyə və ya sosial xidmət müəssisələrinə yerləşdiriləndə himayəçi vəzifəsi müvəqqəti olaraq qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Uşaqların yerləşdirilməsi zamanı onun etnik mənşəyi, müəyyən dinə və mədəniyyətə mənsubiyyəti, ana dili, onun təhsil və tərbiyəsi üçün daha əlverişli imkanlar nəzərə alınmalıdır.

Övladlığagötürmə. Övladlığagötürmə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsinin ən səmərəli formalarından biri hesab olunur.

Əvvəla, ona görə ki, övladlığagötürmə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların hüquq və azadlıqlarının, hər şeydən əvvəl, onların ailədə yaşayıb tərbiyə olunması hüququnun təmin olunmasında xüsusi rola malikdir. Qeyd edilməlidir ki, bu kateqoriyadan olan uşaqların övladlığa götürülməsi institutu yalnız Azərbaycanda deyil, bütün müasir hüquq sistemlərində prioritet forma kimi nəzərdən keçirilir.

İkincisi, övladlığagötürmə hüquqyaradıcı və hüquqaxitamverici fakt kimi çıxış edir. Övladlığagötürmə nəticəsində övladlığa götürən, onun qohumları və övladlığa götürülən arasında mənşə qohumluğuna əsaslanan qeyri-əmlak, əmlak hüquq və vəzifələri əmələ gəlir. Digər tərəfdən övladlığa götürülənlə onun valideynləri və digər qohumları arasındakı münasibətlərə xitam verilmiş olur.

Üçüncüsü, övladlığagötürmə övladlığa götürənlə övladlığa götürülən arasında valideyn uşaq münasibətlərinə ekvivalent olan münasibətin yaranmasına səbəb olur.

Dördüncüsü, övladlığagötürmə ailə hüququnun institutlarından biri olub, özündə övladlığagötürmə ilə bağlı əmələ gələn şəxsi qeyri-əmlak və əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsini cəmləşdirir.⁸⁴

Ailə Məcəlləsinin 117-ci maddəsinə uyğun olaraq, övladlığa götürməyə yalnız uşaqların mənafeyi naminə yol verilir.

Övladlığagötürmə zamanı uşağın mənafeyi dedikdə, onların tərbiyəsi və hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin (həm maddi, həm də mənəvi xarakterli) yaradılması başa düşülür. Övladlığa götürülən uşağın mənafeyinin tam təmini özündə mühüm sosial problemi ifadə edir. Övladlığa götürənin, uşağın verildiyi ailənin düzgün seçilməsi uşağın gələcək taleyində mühüm rol oynayır. Övladlığagötürmə zamanı yol verilən səhvlər övladlığa verilən uşaqların, onların valideynlərinin və övladlığa götürənlərin hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər.⁸⁵

Qeyd edilən maddəyə görə övladlığagötürməyə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində və uşağın doğumu qeydiyyat şöbəsində qeydə alındıqdan sonra yol verilir.

Qanunvericiliyin tələbinə görə bir uşaq iki şəxs tərəfindən (ər-arvaddan başqa) övladlığa götürülə bilməz. Uşağın mənafeyinə cavab verən hallar istisna olmaqla, qardaş və bacıların müxtəlif şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsinə yol verilmir. Ər (arvad) isə özünün nikahdan olmayan

⁸⁴ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010, С.257

⁸⁵ Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 29 oktyabr 2009-cu il tarixli 1 sayılı qərarı

uşağını və ya arvadının (ərinin) uşağını övladlığa götürə bilər.

Övladlığagötürmə ilə əlaqədar yaranan hüquq münasibətlərinin subyektləri qismində övladlığa götürən və övladlığa götürülən çıxış edir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, yalnız yetkinlik yaşına çatmayanlar övladlığa götürülə bilərlər və ölkə qanunvericiliyinə əsasən hər iki cinsdən olan yetkinlik yaşına çatmış şəxslər övladlığa götürən ola bilərlər.

Ailə Məcəlləsinin 120-ci maddəsində övladlığa götürmək hüququ olmayan şəxslərin dairəsi müəyyən edilmişdir. Burada göstərilir ki, aşağıdakı şəxslər övladlığa götürmək hüququna malik deyildirlər:

- məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslər;
- məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər;
- qanunla üzərinə qoyulan vəzifəni yerinə yetirmədiyinə görə qəyyum və ya himayəçi vəzifələrindən kənarlaşdırılmış şəxslər;
- əvvəllər məhkəmə tərəfindən təqsirkar bilinərək bu hüququ ləğv edilmiş şəxslər;
- səhhətinə görə valideyn vəzifələrini həyata keçirə bilməyən şəxslər;
- məhkumluğun götürülməsi və ödənilməsi nəzərə alınmadan, sülh və insanlıq, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənafiyyət əleyhinə, həyat və sağlamlıq, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti, şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibət-

ləri əleyhinə qəsdən törədilən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər və bu cinayətləri törətdiyinə görə barəsində cinayət təqibinə bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilmiş şəxslər;

Bu tələb, eyni zamanda, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslə (şəxslərlə) birgə yaşayan (ümumi ev təsərrüfatına malik) şəxslərə münasibətdə də tətbiq edilir.

- barəsində cinayət təqibi üzrə icraat aparılan şəxslər, cinayət təqibi müddətində;

Uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslə (şəxslərlə) birgə yaşayan (ümumi ev təsərrüfatına malik) şəxslər barəsində də cinayət təqibi üzrə icraat aparıldıqda cinayət təqibi müddətində övladlığagötürməyə yol verilmir.

- ailədə adambaşına düşən orta aylıq gəliri ailə üzvlərinin hər biri üçün (övladlığa götürüləcək uşaq da nəzərə alınmaqla) ölkə üzrə müəyyən olunmuş yaşayış minimumunun məbləğindən (Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşaqları övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün yaşadıkları ölkə üzrə orta aylıq əməkhaqqının 2 (iki) misindən) az olan şəxslər (ögey ata (ögey ana) və yaxın qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla);

- aralarında nikah olmayan şəxslər (birlikdə eyni uşağı övladlığa götürmək istəyərlərsə);

- nikahda olmayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər (qohumları (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) olan uşağın övladlığa götürülməsi istisna olmaqla);

- Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin mülkiyyətində, orada yaşayan hər bir şəxs nəzərə alınmaqla yerləşdiyi ölkənin müvafiq qanunvericiliyinə əsasən, yaşayış sahəsi minimum normadan az olduqda;

- övladlığagötürməyə, qəyyumluğa və himayəyə qəbul etməyə imkan verməyən xəstəliklərə tutulmuş şəxslər.

Övladlığagötürməyə, qəyyumluğa və himayəyə qəbul etməyə imkan verməyən xəstəliklərin dairəsi Ailə Məcəlləsinə nəzərdə tutulmamışdır. Bu məsələyə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2020-ci il tarixli 392 nömrəli “Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin siyahısının təsdiq edilməsi barədə” qərarına əsasən, aydınlıq gətirilmiş və yalnız aşağıdakı xəstəliklərə tutulmuşlar övladlığa götürmək, uşağın qəyyumu və himayəçisi olmaq hüququna malik olmayan şəxslər hesab edilmişdir:

1. Dispanser müşahidəsinin I, II və V qruplarına aid olan şəxslərdə vərəm xəstəliyi;

2. Bütün növ infeksiyon (yoluxucu) xəstəliklər;

3. Lokalizasiyasından asılı olmayaraq III və IV dərəcəli bədxassəli yenitörəmələr;

4. Dispanser müşahidəsi bitənədək psixi (ruhi) və davranış pozuntuları;

5. Narkomaniya, toksikomaniya (dərman asılılığı) və alkoqolizm.

Ailə Məcəlləsinin 120.6-cı maddəsinə əsasən, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslə (şəxslərlə) birgə yaşayan (ümumi ev təsərrüfatına malik) şəxslərdən hər hansı biri eyni xəstə-

təliyə tutulmuşdursa, övladlığagötürməyə, uşağın qəyyumu və himayəçisi olmağa yol verilmir.

Ögey ata (ögey ana), habelə qohumları (bacı-qardaş, nə-nə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla, övladlığa götürmək istəyən nikahda olan şəxslərdən biri (ər-arvad) üçün aşağı yaş həddi 25, nikahda olmayanlar üçün 30 yaşdır. Ögey ata (ögey ana), habelə qohumları (bacı-qardaş, nə-nə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla, övladlığa götürmək istəyən nikahda olmayan şəxslə (şəxslərlə) övladlığa götürülən uşağın yaş fərqi 18-dən az olmamalıdır. Üzrlü hesab edilən hallarda, yaş həddi və yaş fərqi məhkəmə tərəfindən azaldıla bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, yuxarıda göstərilən şərtlər göstərilməklə nikahda olan şəxslərə (azı 3 il (yaşı 35-dən yuxarı olan ər-arvad üçün 1 (bir) il) müddətində nikahda olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və azı 5 (beş) il müddətində nikahda olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə), habelə yuxarı yaş həddi 55-dək olan şəxslərə üstünlük verilir.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsində 3 dekabr 2019-cu il tarixində övladlığa götürmə ilə bağlı köklü dəyişikliklər edilmişdir. Həmin dəyişikliklərin əsas xüsusiyyətlərini ümumiləşdirərək aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

- Övladlığagötürmə prosesinin fərqli dövlət orqanları tərəfindən deyil, vahid mərkəzdən idarə olunması (Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi);

- Övladlığagötürmə prosesində uşağın ümdə maraqlarının, istək və mənafeələrinin əsas prioritet kimi nəzərə alınması ilə bağlı mühüm dəyişikliklər edilmişdir. Ailə Məcəllə-

sinin bir sıra maddələrinə 7 yaşına çatmış uşağın fikrinin nəzərə alınması ilə bağlı müddəalar əlavə olunmuşdur (52-ci maddə, 124.5-ci maddə, 125.3-cü maddə,). Eləcə də, Ailə Məcəlləsinin 118.8-ci maddəsinə əsasən, övladlığa götürmək istəyən şəxsin və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın istək və mənafeləri əsas götürülməklə seçim həyata keçirilir;

- Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxslərin uçotunun, eləcə də övladlığa götürmək istəyən şəxslərin müraciətlərinin qəbulunun elektron şəkildə həyata keçirilməsi. Bu məqsədlə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin mərkəzləşdirilmiş elektron informasiya sistemində "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar və övladlığa götürmə altsistemi" yaradılmışdır;

- Əvvəlki qanunvericilikdə övladlığa götürmək istəyən şəxslərin yaşı, gəliri, məhkumluğu ilə bağlı konkret tələblər yox idi. Qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliklərlə övladlığa götürmək istəyən şəxslər üçün konkret yaş və gəlir tələbləri müəyyən edilmiş, övladlığagötürməyə imkan verməyən cinayətlərin konkret siyahısı müəyyənləşdirilmişdir;

- Ailə Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklə 18 yaşına kimi övladlığa götürülmüş uşaqların övladlığagötürmədən sonra monitorinqinin aparılması ilə bağlı tələblər qoyulmuşdur;

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsində sözügedən dəyişikliyə uyğun olaraq övladlığa götürmə 3 mərhələdə həyata keçirilir:

1. övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uçota alınması;

2. övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi;

3. övladlığagötürmə barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsi.

Övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uçota alınması. Mövcud tələblərə görə, övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uçota alınması Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Nazirlik valideyn himayəsindən məhrum olmuş, övladlığa götürülən uşaqların, eləcə də övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) vahid informasiya bazasını yaratmaq məqsədilə elektron informasiya sistemində "e-sosial" internet portalı üzərindən dövlət orqanlarının (qurumlarının) apardığı elektron informasiya ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) istifadə etməklə onların vahid uçotunu elektron formada aparır. Bu zaman aşağıda qeyd olunan dövlət qurumlarının və digər aidiyyəti qurumların informasiya sistemlərindən və ehtiyatlarından istifadə edilir:

–Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi;

–Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi;

–Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi;

–Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi;

–Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi;

–Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi;

–Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti;

–Azərbaycan Respublikasının İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi;

–kredit büroları.

Vahid informasiya bazasında aşağıdakı məlumatlar əks olunmalıdır:

• valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaq və övladlığa götürmək istəyən şəxs barədə fərdi məlumatlar;

• valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşağın və övladlığa götürmək istəyən şəxsin sağlamlıq vəziyyəti barədə məlumatlar;

• valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşağın aşkar olunma şəraitinə dair məlumatlar, valideynləri (olduqda), valideyn himayəsindən məhrum edilmə səbəbləri barədə məlumatlar;

• əvvəllər övladlığa götürülüb-götürülməməsi barədə məlumatlar;

• övladlığa götürmək istəyən şəxsin təhsili (peşəsi), iş yeri, vəzifəsi barədə məlumatlar;

• övladlığa götürmək istəyən şəxsin məhkumluğu barədə məlumatlar;

• övladlığa götürmək istəyən şəxsin yaşayış şəraiti, gəlirləri və öhdəlikləri barədə məlumatlar;

• övladlığa götürmək istəyən şəxsin əvvəllər övladlığa götürən şəxs olub-olmamasına dair məlumatlar.

Ailə Məcəlləsində övladlığa götürmək istəyən qohumların (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları), eləcə də ögey atanın (ögey ana) uçota alınmasına fərqli yanaşılmışdır. Bu zaman Nazirliyin vahid

informasiya bazasında övladlığa götürən şəxslərə dair yalnız onların məhkumluğu və sağlamlıq vəziyyəti haqqında məlumatlar əks olunur.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş övladlığa götürülən uşaqların və övladlığa götürmək istəyən şəxslər barədə məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin elektron informasiya sistemə inteqrasiya olunan dövlət orqanlarının (qurumlarının) apardığı elektron informasiya ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) istifadə etməklə əldə edilir və nazirlik tərəfindən həmin məlumatların mütəmadi yenilənməsi təmin edilir. Bu mümkün olmadıqda tələb edilən məlumatlar "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 30.5-ci maddəsinə uyğun olaraq əldə edilir. Maddədə göstərilir ki, inzibati orqan qanunla ərizəyə əlavə edilməli olan sənədləri, o cümlədən elektron sənədləri əldə etmək üçün dövlət orqanlarının (qurumlarının) elektron informasiya ehtiyatlarından (məlumat bazaları, məlumat-axtarış sistemləri, reyestrlər və digər informasiya resursları) müəyyən olunmuş hədlərdə istifadə edir. Bunun mümkün olmadığı hallarda, həmin sənədlərin təqdim edilməsi ərizəçinin razılığı ilə sorğu əsasında aidiyyəti orqandan (qurumdan) tələb olunur və ya ərizəçi tərəfindən təmin olunur. Həmin sənədlər kağız daşıyıcıda və ya elektron sənəd formasında təqdim edilə bilər. Qanunda başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, əlavə sənədlərin və ya məlumatların təqdim edilməsi üçün inzibati orqan tərəfindən təyin edilən müddət 15 gündən çox olmamalıdır.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş övladlığa götürülən uşaq və övladlığa götürmək istəyən şəxs barədə fərdi məlumatlar və valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşağın və övladlığa götürmək istəyən şəxsin sağlamlıq vəziyyəti barədə məlumatlar, övladlığa götürmək istəyən şəxsin təhsili (peşəsi), iş yeri, vəzifəsi barədə məlumatlar, övladlığa götürmək istəyən şəxsin məhkumluğu barədə məlumatlar, övladlığa götürmək istəyən şəxsin yaşayış şəraiti, gəlirləri və öhdəlikləri barədə məlumatlar, habelə övladlığa götürmək istəyən şəxsin əvvəllər övladlığa götürən şəxs olub-olmamasına dair məlumatlar övladlığa götürmək istəyən şəxs tərəfindən təqdim edildiyi halda həmin məlumatlar 6 ay müddətində etibarlıdır. Uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) bu məlumatların düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bilə-bilə təhrif olunmuş və ya düzgün olmayan məlumat təqdim etmiş övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) nazirlik tərəfindən 1 (bir) il müddətində övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi mərhələsindən kənarlaşdırılırlar. Nazirlik övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi mərhələsində vahid informasiya bazasında əks olunan məlumatların monitorinqini aparmaq hüququna malikdir.

Vahid informasiya bazasında uçota alınmış valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqlar aşağıdakı hallarda uçotdan çıxarırlar:

1. vəfat etdikdə;
2. 18 yaşına çatdıqda;

3. "Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq hesab olunmadıqda.

Qanunvericilik uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin uçotdan çıxarılması məsələsini də tənzimləmiş və Ailə Məcəlləsinin 119.10-cu maddəsində qeyd edilmişdir ki, bu kateqoriyadan olan şəxslər aşağıdakı hallarda nazirlik tərəfindən uçotdan çıxarırlar:

1. vəfat etdikdə;

2. övladlığagötürmənin məqsədlərinin uşağın mənafeyinə uyğun olmadığı səbəbindən müsahibədən keçmədikdə;

3. sülh və insanlıq, ictimai təhlükəsizlik, ictimai mənəviyyət əleyhinə, həyat və sağlamlıq, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti, şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə qəsdən törədilən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə görə məsuliyyətə cəlb edildikdə və bu cinayətləri törətdiyinə görə barəsində cinayət təqibinə bəraətverici əsaslar olmadan xitam verildikdə;

4. Övladlığagötürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərdən birinə tutulduqda;

5. barəsində cinayət təqibi üzrə icraat aparıldıqda (cinayət təqibi müddətində).

Övladlığagötürmənin məqsədlərinin uşağın mənafeyinə uyğun olmadığı səbəbindən müsahibədən keçməyərək uçotdan çıxarılan şəxslər 1 (bir) ildən sonra təkrar uçota alınırlar.

Övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi. Övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğu Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin So-

sial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən 1 (bir) ildən çox olmayan müddətdə aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

1. övladlığa götürmək istəyən şəxslə (şəxslərlə) müsahibə aparılması;

2. övladlığa götürmək istəyən şəxslərin təlimlərə cəlb edilməsi;

3. övladlığa götürmək istəyən şəxsə uyğun uşağın, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideynin seçilməsi;

4. övladlığa götürülən uşaqla övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uşağın yerləşdiyi müəssisədə görüşünün təşkili;

5. övladlığa götürülən uşağın sınaq müddətində uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) evində yerləşdirilməsi.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi məsələləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 27 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi" Qaydasında nəzərdə tutulmuşdur.

Qaydaların 1.2-ci maddəsinə əsasən valideyn himayəsindən məhrum olmuş və övladlığa götürülən uşaqların, habelə onları övladlığa götürməyi arzu edən şəxslərin (valideyn-namizədin) vahid uçotunun elektron qaydada aparılması, valideyn-namizədlə müsahibə keçirilməsi, onun maddi-məişət şəraitinin müayinəsi, valideyn-namizəd üçün təlimin təşkili, valideyn-namizədə uyğun uşağın və övladlığa götürü-

lən uşağa uyğun valideynin seçilməsi, valideyn-namizədlə uşaqların yerləşdiyi müəssisələrdə görüşlərin təşkili, övladlığa götürülən uşaqların sınaq müddətində valideyn-namizədin evində yerləşdirilməsi, övladlığagötürmənin əsaslandırılması və övladlığa götürülən uşağın mənafeyinə uyğunluğu haqqında rəy verilməsi, övladlığagötürmədən sonrakı monitorinqlərin aparılması, eləcə də övladlığagötürmənin ləğvinin tələb edilməsi Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Nazirlik valideyn-namizədlə aparılan müsahibəyə dair sosial işçilərin ilkin qiymətləndirmə rəyi və maddi-məişət şəraitinin müayinəsinin nəticələrinə dair akt əsasında 3 (üç) iş günü müddətində müsahibənin nəticələrinə dair qərar qəbul edir.

Qanunvericiliyə görə müsahibədən keçmiş övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) 10 (on) iş günü ərzində nazirliyin təşkil etdiyi, müddəti 30 (otuz) gündən çox olmayan təlimlərə cəlb edilir. Valideyn-namizədin aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilməsi aparılır və qiymətləndirmənin nəticələrinə dair hesabat tərtib edilir:

- ◆ övladlığagötürmə ilə bağlı valideyn-namizəddə özünənam və özünüdərk səviyyəsi;
- ◆ valideyn-namizədin övladlığa götürülən uşağın ehtiyacları barədə əsas biliklərə malik olma səviyyəsi;
- ◆ övladlığagötürmə ilə bağlı valideyn-namizədin motivasiyası;
- ◆ valideyn-namizədin valideynlik bacarıqlarının inkişaf səviyyəsi;

◆ valideyn-namizədin övladlığa götürülən uşağın tərbiyəsi zamanı yarana biləcək problemlərin həlli ilə bağlı qərar qəbul etmək bacarığı.

Qiymətləndirmənin nəticəsi müsbət olduqda övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın istək və mənafeyini nəzərə almaqla, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideyn və övladlığa götürmək istəyən şəxsə (şəxslərə) uyğun uşaq seçilir, 5 (beş) iş günü müddətində uşağın yerləşdiyi müəssisədə sosial işçinin iştirakı ilə onların görüşü (görüşləri) təşkil edilir. Görüşün (görüşlərin) nəticəsinə dair sosial işçinin hesabatı nəzərə alınmaqla, nazirlik uşağın övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində 3 (üç) ay sınaq müddətində yerləşdirilib-yerləşdirilməməsi barədə qərar qəbul edir.

Qiymətləndirmənin nəticələri eyni olan bir və daha çox uyğun valideyn-namizədin olduğu müəyyən edildikdə, ilk uçota alınmış valideyn-namizədə üstünlük verilir. Uşaq övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində nazirlik və övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) arasında bağlanmış müqavilə əsasında yerləşdirilir. Uşağın övladlığa götürülməsi prosesində sosial işçilər xüsusi rol oynayır. Bu işçilər uşağın övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ailəsində sınaq müddətində yerləşdirilməsini aparır. Sınaq müddətində uşaqlarla iş üzrə sosial işçi ilk həftədə ən azı üç dəfə, növbəti həftələrdə isə bir dəfədən az olmayaraq valideyn-namizədlə uşaq arasındakı münasibətlərin monitorinqini aparır və onun nəticələrinə dair hesabat tərtib edərək altsistemə daxil edir.

Nazirlik sınaq müddətinin sonunda övladlığagötürmə ilə bağlı bütün mərhələlərin nəticəsinə uyğun olaraq övladlığagötürmənin əsaslandırılması və övladlığa götürülən uşağın mənafeyinə uyğunluğu haqqında 7 (yeddi) iş günü müddətində rəy hazırlayır. Rəyin hazırlanmasında övladlığa götürmə mərhələləri ilə bağlı sosial işçilərin hazırladıqları hesabatlar (rəylər), valideyn-namizədin təlim nəticələri, eləcə də övladlığa götürülən uşaqların istək və mənafeləri nəzərə alınır.

Nazirliyin uşağın övladlığa götürülməsi ilə bağlı rəyi müsbət olduqda, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxs (şəxslər) həmin rəylə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinə uyğun olaraq ərizə ilə məhkəməyə müraciət edir. Uşağın övladlığa götürülməsi barədə ərizə qeyd edilən Məcəllənin 345-ci maddəsinə əsasən, uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslər (şəxs) tərəfindən övladlığa götürülən uşağın yaşadığı (olduğu) yer üzrə məhkəməyə verilir. Məhkəmənin müvafiq qərarı qəbul edilənədək, hələ məhkəmə tərəfindən uşağın övladlığa verilməsi barədə müsbət qərar qəbul edildikdə, nazirlik tərəfindən müəyyən edilmiş sınaq müddəti həmin qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi günədək uzadılır. Nazirliyin uşağın övladlığa verilməsi ilə bağlı rəyi mənfə olduqda, yaxud məhkəmə uşağın övladlığa verilməsindən imtina olunması barədə qərar qəbul etdikdə, uşaq yerləşdiyi müəssisəyə qaytarılır və uşaq barəsində reabilitasiya tədbirləri görülür.

Qanunvericilik uşağın qohumları (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) tərəfindən övladlığa götürülməsinin fərqli qaydasını müəy-

yənləşdirmişdir. Övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) təlimlərə cəlb edilməsi, övladlığa götürülən uşaqla övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uşağın yerləşdiyi müəssisədə görüşünün təşkili, övladlığa götürülən uşağın sınaq müddətində uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) evində yerləşdirilməsi kimi hallar bu kateqoriyadan olan şəxslərə şamil edilmir.

Uşaq ögey ata, ögey ana tərəfindən övladlığa götürüldükdə (hər iki valideynin vəfat etdiyi hallar istisna olmaqla) də onlarla müsahibə aparılmır, təlimlərə cəlb olunmur, onlar barədə sınaq müddəti şamil edilmir və s.

Övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) və övladlığa götürülən uşaqların hüquq və vəzifələri məhkəmənin uşağın övladlığa götürülməsinin müəyyən olunması barədə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən yaranır. Uşağın övladlığa götürülməsi barədə məhkəmənin qətnaməsi qüvvəyə mindikdən sonra həmin qətnamədən çıxarış 3 (üç) gün müddətində hakim tərəfindən gücləndirilmiş elektron imza ilə təsdiqlənərək "Elektron məhkəmə" informasiya sistemi vasitəsilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin) informasiya sisteminə ötürülür.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, övladlığagötürmə barədə qərar məhkəmə tərəfindən uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) ərizəsi əsasında qəbul edilir. Bu zaman işə qapalı məhkəmə iclasında, ögey ata (ögey ana) tərəfindən övladlığa götürülmə halları istisna olmaqla, qeyd edilən nazirliyin nümayəndəsinin mütləq, zəruri hallarda

isə digər maraqlı şəxslərin və on yaşına çatmış uşağın özünün iştirakı ilə baxılır (MPM 349-cu maddə).

“Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 29 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarının 7-ci bəndinə əsasən on yaşına çatmış uşağın məhkəmə prosesinə cəlb edilməsinin ona mənfi təsir göstərə biləcəyi ehtimalı olduqda məhkəmə bu barədə qəyyumluq və himayəçilik orqanının rəyini öyrənməlidir.

Ögey ata (ögey ana) tərəfindən övladlığa götürülmə zamanı məhkəmə prosesində nazirlik əməkdaşının iştirakı tələb olunmur. Övladlığagötürmə zamanı nəzərə alınmalıdır ki, ər-arvaddan biri əcnəbi olan nikahda olan şəxs (qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla) tərəfindən övladlığa götürmə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığagötürməyə bərabər tutulur. (Bu barədə növbəti mövzuda ətraflı məlumat veriləcəkdir)

Qanunvericilikdə valideynləri olan uşaqların da övladlığa götürülməsi məsələsi nəzərdə tutulmuşdur. Ailə Məcəlləsinin 122-ci maddəsinə görə valideynləri olan uşaq, yalnız valideynlərinin razılığı ilə övladlığa götürülə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin uşaqlarının övladlığa götürülməsi zamanı həmin valideynlərin qəyyumlarının (himayəçilərinin) və valideynlərinin razılığı, valideynlər, qəyyumlar və himayəçilər olmadıqda isə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəyi tələb olunur. Uşaqlarının övladlığa götürülməsinə valideynlə-

rin yazılı razılığı notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. Razılıq, həmçinin məhkəmədə övladlığa götürmə zamanı şifahi olaraq verilə bilər. Valideynlər övladlığagötürmə barədə məhkəmə qətnaməsi qəbul edilənədək öz uşaqlarını övladlığa vermək barədə razılığı geri götürə, habelə uşaqlarını konkret şəxsə və ya konkret şəxsi göstərmədən övladlığa verməyə razılıq verə bilərlər.

Ailə Məcəlləsinin 123-cü maddəsində qeyd olunur ki, valideynlər valideynlik hüquqlarından məhrum edilmişlərsə və bundan 1 il müddət keçmişə və ya qanunla müəyyən olunmuş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, yaxud xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilmişlərsə, övladlığagötürməyə onların razılığı tələb olunmur və valideynlər 6 aydan artıq müddətdə uşaq ilə birlikdə yaşamırlarsa, qəyyumluq və himayə orqanlarının xəbərdarlığına baxmayaraq, onun tərbiyəsində və ya saxlanmasıda iştirak etməkdən boyun qaçırlarsa, uşağa valideynlik diqqəti və qayğısı göstərmirlərsə, övladlığa götürmə onların razılığı olmadan da icra edilə bilər.

Himayədar ailənin öhdəsində olan uşaqların övladlığa götürülməsi üçün onların himayədar valideynlərinin həmin uşaqlarla bağlı fikri öyrənilir. Sosial xidmət müəssisələrində yerləşdirilmiş uşaqların övladlığa götürülməsi istisna olmaqla, qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların övladlığa götürülməsi üçün qəyyumlarının (himayəçilərin) notariat qaydasında təsdiq olunmuş yazılı razılığı olmalıdır. Bu müəssisələrdə yerləşdirilmiş uşaqların övladlığa götürülməsi zamanı müəssisə rəhbərlərinin həmin uşaqlarla bağlı rəyi alınır. Lakin məhkəmə uşağın mənafeyini nəzərə alaraq

qəyyum və himayəçilərin, himayədar ailənin və sosial xidmət müəssisəsi rəhbərlərinin razılığı olmadan və ya fikri nəzərə alınmadan da nazirliyin rəyi əsasında uşağın övladlığa götürülməsi barədə qətnamə qəbul edə bilər. 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, onun razılıq verməsi zəruridir. 7 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, məhkəmələr tərəfindən onun fikri pedaqoji işçinin və ya psixoloqun iştirakı ilə öyrənilir və nəzərə alınır. Övladlığa götürmə haqqında ərizə verilənə qədər uşaq övladlığa götürmək istəyinin ailəsində yaşamışsa və onu öz valideyni hesab edirsə, övladlığa götürmə övladlığa götürülən uşağın razılığı olmadan da aparıla bilər.

Övladlığagötürmə institutunun ən maraqlı məqamlarından biri də övladlığa götürülənin soyadının, adının və atasının adının dəyişdirilməsidir.

Ailə Məcəlləsinin 125-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürənin xahişi ilə övladlığa götürülən uşağa övladlığa götürənin soyadı və yeni ad verilir. Övladlığa götürən kişidirsə, uşağa ata adı onun adı ilə, övladlığa götürən qadındırsa, uşaq barəsində uşağın atasının hüquq və vəzifələrinin saxlandığı hallardan başqa, ata adı qadının göstərişi ilə verilir. Nikahda olmayan şəxs uşağı övladlığa götürdükdə, uşağın soyadı, adı və anasının (atasının) adı doğum haqqında akt qeydində həmin şəxsin göstərişi ilə yazılır.

Övladlığa götürən ər-arvadın soyadları müxtəlif olduqda, onların razılığı ilə övladlığa götürülən uşağa ər-in və ya arvadın soyadı verilir

Övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı övladlığagötürmə haqqında ərizə verilənə

qədər uşaq övladlığa götürmək istəyənin ailəsində yaşadığı və onu öz valideyni hesab etdiyi hallardan başqa, yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülən 7 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adının dəyişdirilməsi barədə fikri öyrənilir.

Övladlığa götürülənə soyad və ata adı verilməsi, habelə onun adının dəyişdirilməsi övladlığa götürmə haqqında məhkəmə qətnaməsində göstərilir.

Övladlığa götürmənin gizli saxlanması. Təcrübə göstərir ki, övladlığa götürülmüş uşaq övladlığa götürmüş şəxsi mənsə etibarı ilə öz valideyni kimi qəbul etdiyi hallarda, övladlığa götürülmüş uşağın tərbiyəsi və onun yeni ailəyə uyğunlaşma prosesi daha asan başa gəlir. Bəzi hallarda hətta uşağın özünün övladlığa götürülməsi barədə məlumatı olduqda belə, lakin bu fakt kənar şəxslərdən gizlədildikdə, ailədə psixoloji mühit daha rahat olur. Bu baxımdan qanunvericilikdə övladlığagötürmənin gizli saxlanması məsələlərinin tənzimlənməsinə dair normanın nəzərdə tutulmasının xüsusi əhəmiyyəti vardır. Övladlığa götürmənin gizli saxlanılmasına ailə-hüquq nəzəriyyəsində 2 aspektdən yanaşılır: *birincisi* sosial aspektdən, *ikincisi* hüquqi aspektdən.

Sosial aspektdən yanaşma mənasında övladlığa götürmənin geniş insan kütləsindən gizli saxlanması başa düşülür. Bu zaman həm övladlığa götürən, həm də bu ailənin ətrafında olan insanların əxlaqi keyfiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Övladlığagötürmənin gizli saxlanılmasının hüquqi aspektləri dedikdə, bu sirrin qorunmasına yönəldilmiş və

müxtəlif hüquq sahələrində nəzərdə tutulmuş kompleks tədbirlərin məcmusu başa düşülür.

Ailə hüququnda övladlığagötürmənin gizli saxlanması barədə müddəalar Ailə Məcəlləsinin 130-cu maddəsində təsbit edilmişdir. Burada göstərilir ki, övladlığa götürmənin sirri qanunla mühafizə olunur. Övladlığa götürənlərin, onlar öldükdə isə nazirliyin razılığı olmadan övladlığagötürmə haqqında hər hansı məlumat vermək, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti akt qeydlərindən bu barədə çıxarışlar vermək qadağan edilir. Övladlığa götürənin razılığı olmadan övladlığagötürmə sirrini yaymış şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb olunurlar. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 175-ci maddəsində övladlığa götürənin iradəsi ziddinə olaraq övladlığa götürmə faktını xidməti və ya peşə sirri kimi qorumağa borclu olan şəxs və ya digər şəxs tərəfindən tamah, qisas və ya sair alçaq niyyətlə yayma əməllərinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunvericilik övladlığagötürmənin gizli saxlanması ilə bağlı hüquq pozuntusu hesab edilməyən aşağıdakı istisnalardan da nəzərdə tutulmuşdur:

1. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi uşağı övladlığa götürən şəxslərə 4-6 yaşında olan övladlığa götürülən uşağa psixoloqun və Nazirliyin nümayəndəsinin iştirakı ilə onun övladlığa götürüldüyü barədə məlumat verməsini tövsiyə etmək hüququna malikdir;

2. Övladlığa götürülmüş uşaq 10 yaşına çatdıqda onun arzusu ilə Nazirlik onun övladlığa götürülməsi ilə bağlı məlumatları ona təqdim edir.

Övladlığagötürmənin gizli saxlanılmasının təminatı kimi həm də Ailə Məcəlləsinin 126-cı maddəsinin müddəaları çıxış edir: məhkəmə qətnaməsində göstərilmək şərti ilə övladlığagötürmənin gizli saxlanılması üçün övladlığa götürənin xahişi ilə övladlığa götürülənin doğulduğu yer, eləcə də onun doğum tarixi 3 aydan çox olmayaraq dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülmüş uşağın doğum tarixinin dəyişdirilməsinə uşaq 1 yaşına çatana qədər yol verilir. 10 yaşından yuxarı övladlığa götürülmüş uşağın doğulduğu yerin dəyişdirilməsinə yalnız onun razılığı ilə yol verilir.

Məhkəmə övladlığa götürənlərin xahişi ilə onların övladlığa götürülənlərin valideynləri kimi doğum haqqında akt qeydlərinə yazılmasını qətl edə bilər. Övladlığagötürmə haqqında ərizə verilənə qədər uşağın övladlığa götürmək istəyinin ailəsində yaşadığı və onu öz valideyni hesab etdiyi hallar istisna olmaqla, övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşaq barəsində bu cür qeydin yazılması üçün onun razılığı lazımdır. Övladlığagötürmə haqqında məhkəmə qətnaməsində övladlığa götürənlərin valideyn kimi yazılmasının zəruriliyi göstərilir.

Uşağı faktiki tərbiyə edən şəxs öldükdə övladlığagötürmə faktı məhkəmə qaydasında yalnız o şərtlə müəyyən olunabilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar ailədə doğma uşaq kimi qəbul edilsin, eləcə də övladlığa götürən sağlığında bu barədə məhkəməyə ərizə təqdim etmiş olsun. Nəzərə almaq lazımdır ki, övladlığa götürülmə vaxtınadək ailə başçısını

itirməyə görə pensiya, dövlət müavinəti almaq hüququna malik olan yetkinlik yaşına çatmayanlar bu hüququ övladlığa götürüldükdən sonra da saxlayırlar.

Övladlığagötürmənin ləğv edilməsi. Övladlığagötürmənin ləğv edilməsi gələcəkdə övladlığagötürmə münasibətlərinə xitam verilməsi ilə nəticələnən hüquqi faktır. Ailə Məcəlləsinin 131-ci maddəsinə əsasən, övladlığagötürmənin ləğv olunması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Bu zaman işə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin iştirakı ilə baxılır.

Məhkəmənin övladlığagötürməni ləğv etmək haqqında qətnaməsinin qüvvəyə mindiyi gündən övladlığagötürməyə xitam verilir. Qətnamə qanuni qüvvəyə mindikdən sonra həmin qətnamədən çıxarış 3 gün müddətində hakim tərəfindən gücləndirilmiş elektron imza ilə təsdiqlənərək "Elektron məhkəmə" informasiya sistemi vasitəsilə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemində ötürülür.

Övladlığagötürmənin ləğv edilməsini tələb etmək hüququna aşağıdakılar malikdir:

- uşağın valideynləri;
- övladlığa götürənlərin özləri;
- övladlığa götürülən 14 yaşına çatmış uşaq;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi). (AM 133-cü maddə).

"Övladlığagötürmə və övladlığagötürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tə-

rəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 29 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarının 28-ci bəndinə əsasən, əgər övladlığagötürmənin ləğv edilməsi tələbi övladlığa götürən tərəfindən verilibsə, burada cavabdeh övladlığa götürülən uşaq hesab olunur və onun hüquqlarının müdafiəsi Ailə Məcəlləsinin 51.2-ci maddəsində qeyd olunanlar tərəfindən müdafiə olunur. Sözügedən maddədə uşağın hüquqlarının və qanuni mənafelərinin müdafiəsinin valideynlər (onları əvəz edən şəxslər), qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda isə yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları və məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi təsbit edilmişdir.

Övladlığagötürmənin ləğv edilməsinin əsasları Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 132-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Burada qeyd edilir ki, övladlığagötürmə aşağıdakı hallarda ləğv edilir:

- övladlığa götürənlər onlara həvalə edilmiş valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmədikdə;
- övladlığa götürənlər valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə;
- övladlığa götürənlər övladlığa götürülən uşağa qəddar münasibət bəslədikdə;
- övladlığa götürənlər xroniki alkoqolik və narkoman olduqda;
- uşağın rəyini nəzərə almaqla onun mənafeyi naminə digər əsaslar olduqda.

Maddənin məzmunundan görüldüyü kimi, qanunvericilikdə övladlığagötürmənin ləğv edilməsi əsaslarının tam siyahısı müəyyən edilməmişdir. Övladlığagötürmə həm öv-

ladlığa götürənin təqsirli davranışı nəticəsində, həm də övladlığa götürənin təqsiri olmadan ləğv edilə bilər. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun qeyd edilən qərarında bu məsələyə aydınlıq gətirilərək göstərilmişdir ki, övladlığa götürənin təqsirli davranışı olmadan da məhkəmələr övladlığagötürməni ləğv edə bilər. Belə ki, övladlığa götürənin davranışından asılı olan və ya olmayan hallara görə uşağın normal inkişafı və tərbiyəsi üçün zəruri olan münasibətlər yaranmadıqda (məsələn, övladlığa götürənin və ya götürülənin şəxsi keyfiyyətləri ilə əlaqədar onlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın yaranmaması nəticəsində övladlığa götürənin uşağın gözündə nüfuzla malik olmaması və ya uşağın özünü övladlığa götürənin ailə üzvü hiss etməsi və s.) məhkəmə övladlığagötürməni ləğv edə bilər. Övladlığa götürənin qabaqcadan məlumatlandırılmadığı, tərbiyə prosesini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirən və ya mümkünsüz edən, övladlığagötürmədən sonra uşağın sağlamlığında əqli çatışmazlığa və ya irsi əyintilərə malik olmasının aşkarlandığı hallarda məhkəmələr, uşağın mənafeyindən çıxış edərək övladlığagötürməni ləğv etməkdə haqlıdır. Belə hallarda övladlığagötürmənin ləğvi zamanı buna övladlığa götürənin davranışının səbəb olmaması qətnamədə göstərilməlidir.

Ailə Məcəlləsinin 135-ci maddəsinə əsasən uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda övladlığagötürmənin ləğvinə yol verilmir. Lakin övladlığa götürən, övladlığa götürülən və övladlığa götürülənin valideynləri (valideynlər sağdırsa, valideynlik hüquqlarından məhrum olunmamışdırsa, məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməmişdirsə)

arasında qarşılıqlı razılığa əsasən övladlığagötürmənin ləğvinə yol verilir.

Övladlığagötürmənin və övladlığagötürmənin ləğv olunmasının hüquqi nəticələri. Övladlığagötürmənin və övladlığagötürmənin ləğv olunmasının hüquqi nəticələri Ailə Məcəlləsinin 134-cü maddəsi ilə tənzimlənir. Maddənin adından göründüyü kimi burada iki halın hüquqi nəticəsindən: a) övladlığagötürmənin hüquqi nəticəsindən; b) övladlığagötürmənin ləğv olunmasının hüquqi nəticəsindən bəhs edilir.

Ailə Məcəlləsinin 134.1-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürülənlər və onların övladları övladlığa götürənlərə və onların qohumlarına münasibətdə, eləcə də övladlığa götürənlər və onların qohumları övladlığa götürülənlərə (onların övladlarına) münasibətdə öz şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə görə mənşəcə qohumlara bərabər tutulurlar. Lakin övladlığa götürülən uşaqlar öz valideynlərinə (qohumlarına) münasibətdə ailə başçısını itirməyə görə pensiya, dövlət müavinəti almaq hüququ istisna olmaqla, şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrini itirirlər. Qanunvericilikdə bu məsələyə münasibətdə də müstəsnalığa yol verilir. Ailə Məcəlləsinin 134.3-cü maddəsinə əsasən uşaq övladlığa bir nəfər tərəfindən götürüldükdə əgər o, kişidirsə - ananın arzusu ilə, əgər qadınsa - atanın arzusu ilə, şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri saxlanıla bilər. Oxşar mövqe Məcəllənin 134.4-cü maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur. Burada qeyd edilmişdir ki, uşağın valideynlərindən biri öldükdə, əgər bunu onun mənafeyi tələb edirsə, ölmüş valideynin atasının və ya anasının (uşağın babasının və ya nənəsinin) xahişi ilə ölən qohumlarına münasibətdə

şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri saxlanıla bilər. Ölənin valideyninin qohumları (baba, nənə, qardaş, bacı və digər qohumları) övladlığa götürülən uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüququna malikdirlər.

Uşağın övladlığa götürülməsi haqqında məhkəmənin qətnaməsində övladlığa götürülənin valideynlərindən biri və ya ölmüş valideyninin qohumları ilə münasibətlərin saxlanması barədə qeyd olunur (AM 134.5-ci maddə).

Qanunvericilikdə övladlığagötürmənin ləğv olunmasının hüquqi nəticələrinə xüsusi yer ayrılmış və qeyd edilmişdir ki, övladlığagötürmənin ləğv edilməsi aşağıdakılara səbəb olur:

1. Övladlığa götürülmüş uşağın və övladlığa götürənlərin (onların qohumlarının) qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinə xitam verilir;

2. Uşağın mənafeyinə uyğun olduqda onunla valideynləri (onun qohumları) arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr bərpa olunur;

3. Övladlığagötürmə ləğv olunduqda, uşaq məhkəmənin qətnaməsi ilə valideynlərə qaytarılır. Uşağın valideynlərinə qaytarılması onun mənafeyinə uyğun olmadıqda, yaxud onun valideynləri olmadıqda uşaq qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının himayəsinə verilir və o, yenidən valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq statusu əldə edir;

4. Övladlığagötürmənin ləğv edilməsi zamanı məhkəmə uşağa övladlığa götürülərkən verilən ad və soyadın saxlanıb-saxlanılmamasını həll edir. Övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülən 7 yaşına

çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adının dəyişdirilməsi barədə fikri öyrənilir. Övladlığagötürmə haqqında ərizə verilənə qədər uşaq övladlığa götürmək istəyənin ailəsində yaşamışsa və onu öz valideyni hesab edirsə, adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi övladlığa götürülən uşağın razılığı olmadan da aparıla bilər.

5. Məhkəmələr övladlığa götürmənin ləğvi ilə bağlı işlərə baxarkən uşağın mənafeyinə uyğun olaraq qanunla müəyyən edilmiş qaydada vəsaitin keçmiş övladlığa götürəndən tutulub uşağa verilməsi haqqında qətnamə qəbul edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyində övladlığa götürmənin etibarsız hesab edilməsi ilə bağlı da müəyyən normalar nəzərdə tutulmuşdur.

Ailə hüquq nəzəriyyəsinə görə, əgər övladlığagötürmə ilə bağlı məhkəmə qərarında saxta sənədlərə istinad edilmişdirsə, övladlığa götürən valideynlik hüququndan məhrum olunmuşdursa, qanunla nəzərdə tutulan qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırılmış şəxs hesab edilmişdirsə və s. hallarda övladlığagötürmə məhkəmə qaydasında etibarsız hesab edilə bilər.⁸⁶

Ailə Məcəlləsinin 178-ci maddəsinə əsasən məhkəmə övladlığagötürməni etibarsız hesab etdikdə qeydiyyat şöbələri övladlığagötürmə haqqında qeydi ləğv edir, övladlığagötürmə məhkəmə tərəfindən ləğv edildikdə isə övladlığagötürmə haqqında yazılarda övladlığagötürmənin ləğvi haqqında qeydlər aparır. Belə hallarda övladlığa götürülənin doğrulması haqqında qeydlərdə övladlığagötürmədən əvvəl olmuş bütün ilkin məlumat bərpa edilir.

⁸⁶ С. А. Муратова, Семейное право, Москва, ЮНИТИ, 2010, С.274

Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayə. Uşaqlar üzərində qəyyumluğa və himayəyə xitam verilməsinin əsasları. Qəyyumluq və himayəçilik münasibətləri ailə-hüquq normalarından başqa həm mülki qanunvericilik, həm də qəyyumluq və himayəçilik haqqında digər normativ aktlarla tənzimlənir. Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilməsinin formalarından biridir.

Qəyyumluq dedikdə, 14 yaşına qədər yetkinlik yaşına çatmayan və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların üzərində qəyyumluq və himayəçilik orqanı tərəfindən həmin uşağın adından və onların maraqlarına uyğun olaraq, bütün əhdləri həyata keçirmək hüququnda olan qanuni nümayəndənin (qəyyumun) təyin edilməsi başa düşülür.

Himayəçilik 14 yaşından 18 yaşına qədər yetkinlik yaşına çatmayan və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların yerləşdirilmə forması olub, qəyyumluq və himayəçilik orqanı tərəfindən onların hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsinə yardımçı olmaq və himayəçisi olduğu yetkinlik yaşına çatmayan uşağa münasibətdə 3-cü şəxslər tərəfindən sui-istifadənin qarşısının alınması məqsədi ilə himayəçinin təyin edilməsidir.

Qanunvericiliyə görə qəyyumluq və himayəçilik bir qayda olaraq valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlara münasibətdə təyin olunur. Lakin Ailə Məcəlləsinin 57-ci maddəsinə əsasən, 16 yaşı tamam olmayan valideynlərin uşaqlarının tərbiyəsi ilə məşğul olmaq üçün qəyyum təyin olunmasına yol verilir.

Qəyyum və himayəçiyə olan tələblər. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 33-cü maddəsinə uyğun olaraq qəyyumluq və himayəçilik fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli fiziki şəxslərin hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi üçün təyin edilir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində qəyyumluq və himayəçilik, həmçinin onların tərbiyələndirilməsi məqsədilə təyin edilir. Qəyyumların və himayəçilərin buna uyğun hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilir. Ailə Məcəlləsinin 136-cı maddəsi baxımından qəyyumluq və himayə həm də valideynlərini itirmiş uşaqlara onların saxlanması, təhsil alması, habelə onların hüquq və vəzifələrinin qorunması məqsədilə müəyyən olunur.

Qəyyuma (himayəçiyə) olan tələblər Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 137-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, yalnız yetkinlik yaşına çatmış və tam fəaliyyət qabiliyyəti olan şəxslər qəyyum (himayəçi) təyin edilirlər.

Uşaqlara qəyyum (himayəçi) təyin edilərkən qəyyumun (himayəçinin) əxlaqı və başqa cəhətləri, onun qəyyumluq (himayə) vəzifələrini yerinə yetirə bilməsi, onun və ailəsinin uşaqla ünsiyyəti və münasibəti, habelə mümkünsə, uşağın öz arzusu nəzərə alınmalıdır.

Qanunvericilikdə qəyyum (himayəçi) ola bilməyən şəxslərin dairəsi də müəyyənləşdirilmiş və göstərilmişdir ki, aşağıdakı şəxslər qəyyum (himayəçi) ola bilməzlər:

- məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslər;

- xroniki alkoqolizm və ya narkomaniya xəstəliyinə tutulan şəxslər;

- qəyyumluq (himayə) vəzifələrini icra etməkdən kənarlaşdırılmış şəxslər;

- keçmiş övladlığa götürənlər (əgər onların təqsiri üzündən övladlığa götürülmə ləğv olunmuşsa);

- məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum edilmiş və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılmış şəxslər;

- səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər.

Qəyyumun (himayəçinin) təyin edilməsi qaydası. Qəyyumun (himayəçinin) təyin edilməsi məsələsində qəyyumluq və himayəçilik orqanlarının xüsusi rolu vardır.

Qəyyumluq və himayəçilik orqanları qəyyum (himayəçi) təyin edilməsi prosesini həyata keçirir və sonralar qəyyumun (himayəçinin) yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə öz vəzifələrini necə yerinə yetirməsinə nəzarət edirlər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üzərində qəyyumun (himayəçinin) təyin edilməsi təşəbbüsü həm qəyyumluq və himayəçilik orqanı tərəfindən, həm də qəyyumun (himayəçinin) yazılı formada təqdim edilmiş ərizəsi əsasında həyata keçirilə bilər. Digər tərəfdən, himayəçini 14 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan uşaq da seçə bilər. Valideyn hüququndan məhrum olmuş belə yetkinlik yaşına çatmayanlar onlara konkret himayəçinin (adı, soyadı göstərilməklə) təyin edilməsi ilə bağlı qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına ərizə ilə müraciət edə bilərlər. Lakin bu müraciətdə nəzərdə tutulmuş şəxsin himayəçi təyin edilməsi mütləq xarakter

daşımır. Qəyyumluq və himayəçilik orqanı həmin şəxslə bağlı araşdırma aparmalı onların himayəçi olmaq istəyən şəxslər üçün müəyyən edilmiş tələblərə cavab verib-verməməsi məsələsini aydınlaşdırmalıdır.

Nəzərə alınmalıdır ki, tam dövlət himayəsində olmaqla sosial xidmət müəssisələrində yerləşən uşaqlara qəyyum (himayəçi) təyin olunmur. Bu vəzifə həmin müəssisələrin rəhbərliyinə həvalə edilir. Uşaqların müvəqqəti olaraq belə müəssisələrə yerləşdirilməsi qəyyumların (himayəçilərin) hüquq və vəzifələrini məhdudlaşdırmır. Qəyyumluq və himayə orqanları uşağın qeyd edilən müəssisələrdə saxlanılmasına, tərbiyə və təhsilinə daim nəzarət edir. Həmin müəssisələrin məzunlarının hüquqlarının qorunması da qəyyumluq və himayə orqanlarına həvalə edilmişdir.

Qəyyumluqda (himayəçilikdə) olan uşaqlar aşağıdakı hüquqlara malikdirlər (AM-nin 139-cu mad.):

- qəyyumun (himayəçinin) ailəsində tərbiyə almaq, onlardan qayğı almaq, qəyyum (himayəçi) ilə birlikdə yaşamaq;

- onların saxlanması, tərbiyəsi, təhsili, hərtərəfli inkişafı və insan ləyaqətinə hörmət edilməsi üçün şəraitlə təmin olunmaq;

- onlara düşən pensiya, müavinət, aliment və s. sosial ödənişləri almaq;

- yaşadıkları ev (mənzil) üzərində mülkiyyət hüququnu və ya ondan istifadə etmək hüququnu saxlamaq, ev (mənzil) olmazsa, mənzil qanunvericiliyinə uyğun mənzil almaq;

- qanunvericiliyə uyğun qəyyumun (himayəçinin) sui-istifadə hərəkətlərindən müdafiə olunmaq;

- öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olma hüququ və öz fikrini bildirmək hüquqlardan istifadə etmək.

Qanunvericilik valideyn himayəsindən məhrum olub sosial xidmət müəssisələrində qalan uşaqların hüquqlarını qəyyumluqda (himayəçilikdə) olan uşaqların hüquqları dairəsindən çıxararaq onun aşağıdakı təsnifatını vermişdir. Faktiki olaraq sözügedən təsnifatda bu qəbildən olan uşaqların əlavə hüquqlara malik olması öz əksini tapmışdır:

- saxlanılmaq, tərbiyə və təhsil almaq, hərtərəfli inkişaf etmək, ləyaqətinə hörmət görmək və maraqlarını təmin etmək;

- onlara düşən pensiya, müavinət və başqa sosial ödənişləri almaq;

- mənzil (ev) sahəsi üzərində mülkiyyət hüququnu, mənzildən (evdən) istifadə etmək hüququnu saxlamaq, mənzili (evi) olmazsa, mənzil qanunvericiliyinə uyğun mənzil sahəsi almaq;

- qeyd edilən müəssisələrdən qayıtdıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq işə düzəlməkdə güzəştlərdən istifadə etmək;

- öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq, öz hüquqlarını və qanuni mənafeələrini müdafiə etmək, öz fikrini bildirmək.

Qəyyum və himayəçilərin hüquq və vəzifələri. Uşağın qəyyum və himayəçilərinin hüquq və vəzifələri qəyyum və himayəçilik orqanlarının qəyyum (himayəçi) təyin edilməsi barədə aktın qəbul edilməsi anından yaranmış olur.

Qəyyum və himayəçilərin hüquq və vəzifələri mahiyyət etibarilə valideynlərin öz uşaqlarına münasibətdə hüquq və vəzifələri ilə uyğunluq təşkil edir.

Qəyyum (himayəçi) aşağıdakı hüquq və vəzifələrə malikdir:

- qəyyumluq və himayə orqanlarının tövsiyələrini və uşağın rəyini nəzərə almaqla, onun tərbiyə üsullarını sərbəst müəyyənləşdirmək;

- uşağın rəyinə uyğun olaraq onun ümumi orta təhsil alması üçün təhsil müəssisəsini və təhsilin formasını seçmək;

- uşağı tərbiyə etmək, onun sağlamlığının, fiziki və psixi, mənəvi və əxlaqi inkişafının qeydinə qalmaq;

- uşağın valideynləri, yaxın qohumları ilə ünsiyyət uşağın maraqlarına cavab vermədiyi hallarda uşağın onlarla ünsiyyət saxlamasına icazə verməmək;

- qəyyumluqda (himayədə) olan uşağı hər hansı təşkilat, şəxs və ya yaxın qohum qanuni əsas olmadan saxlayarsa, məhkəmə yolu ilə uşağın qaytarılmasını tələb etmək;

- uşağın ümumi orta təhsil almasını təmin etmək;

- uşağa qəyyumluq (himayəçilik) vəzifəsini təmənnasız yerinə yetirmək (bununla bərabər, hər ay uşağın qəyyumuna (himayəçisinə) onun saxlanması üçün dövlət tərəfindən təyin edilmiş maddi vəsait verilir)

Ailə qanunvericiliyində nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələrdən başqa qəyyum və himayəçilərin Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələri də vardır. Məcəllənin 35-ci maddəsində göstərilir ki:

1. Yetkinlik yaşına çatmayan fiziki şəxslərin qəyyumları və himayəçiləri öz qəyyumluğunda və ya himayəsində olan-

larla birlikdə yaşamaladırlar. Himayəçi ilə on altı yaşına çatmış himayədə olanın ayrılıqda yaşamasına qəyyumluq və himayəçilik orqanının razılığı ilə bu şərtlə yol verilir ki, ayrı yaşama himayədə olanın tərbiyəsinə, hüquq və mənafe­lərinin müdafiəsinə mənfi təsir göstərməsin.

2. Qəyyumlar və himayəçilər yaşayış yerinin dəyişməsi barədə qəyyumluq və himayəçilik orqanlarına məlumat verməyə borcludurlar.

3. Qəyyumlar və himayəçilər öz qəyyumluğunda və ya himayəsində olan uşaqların, o cümlədən Ailə Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq övladlığa götürmək istəyən şəxsin ailəsində sınaq müddəti ilə yerləşdirilən uşaqların saxlanması, onlara baxılması və onların müalicəsinin təmin edilməsi, onların təhsil alması və tərbiyələnməsi qayğısına qal­mağa, onların hüquq və mənafe­lərini qorumağa borcludurlar.

Qəyyumluğa və himayəçiliyə xitam verilməsi. Qəyyum və himayəçiliyə xitam verilməsinin əsasları şərti olaraq 3 qrupa bölünə bilər:

1. Qəyyumluq və himayəçilik orqanının qəyyumluğa (hi­mayəçiliyə) xitam verilməsi barədə xüsusi qərarının olması­nı zəruri etməyən hüquqi faktın meydana gəlməsi.

Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- qəyyumun, himayəçinin və ya himayəyə götürülənin ölümü;

- qəyyum və ya himayəçinin təyin edilməsi barədə aktın müddətinin başa çatması;

- yetkinlik yaşına çatmayanın 14 yaşına çatması (bu halda onun üzərində qəyyumluq başa çatır, qəyyumluğu həyata

keçirən şəxs isə avtomatik olaraq yetkinlik yaşına çatmayanın himayəçisinə çevrilir);

- yetkinlik yaşına çatmayanın 18 yaşının tamam olması və ya onun yetkinlik yaşına çatana qədər nikah münasibətinə girməsi və ya emansipasiya nəticəsində tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməsi;

- yetkinlik yaşına çatmayanın valideyninin 18 yaşına çatması və ya yetkinlik yaşına çatana qədər tam həcmdə fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməsi;

Qəyyumluqda olan yetkinlik yaşına çatmayanın on səkkiz yaşına çatdığı, habelə nikaha girdiyi və yetkinlik yaşına çatanadək tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etdiyi digər hallarda yetkinlik yaşına çatmayan üzərində himayəçiliyə xüsusi qərarlı xitam verilir.

2. Qəyyumun və himayəçinin onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrdən azad edilməsi.

Bu aşağıdakı hallarda mümkündür:

- üzrlü səbəblər olduqda (xəstəlik, əmlak vəziyyətinin dəyişməsi, qəyyumluqda olanla qarşılıqlı anlaşmanın yoxluğu və i.a.) qəyyum və himayəçinin öz xahişi ilə;

- himayəyə götürülənin maraqları ilə qəyyumun və himayəçinin maraqları arasında ziddiyyətin olması;

- yetkinlik yaşına çatmayanın valideynlərinə qaytarılması və ya onun övladlığa götürülməsi;

- himayəyə götürülənin sosial xidmət müəssisələrinə və ya digər oxşar müəssisəyə yerləşdirilməsi;

3. Qəyyumun və himayəçinin ona həvalə edilmiş vəzifələrdən kənarlaşdırılması.

Bu aşağıdakı hallarda mümkündür:

- Qəyyum və himayəçi ona həvalə edilmiş vəzifələri layiqincə yerinə yetirmədikdə;

- Qəyyumluq və himayəçilik vəzifəsinin tamah məqsədi ilə həyata keçirilməsi və ya qəyyumluqda (himayədə) olan uşaqların nəzarətsiz və zəruri köməksiz qoyulması nəticəsində yetkinlik yaşına çatmayanın hüquq və qanuni maraqları pozulduqda;

- Qəyyumluq və himayəçilik orqanları tərəfindən qəyyumun (himayəçinin) yetkinlik yaşına çatmayanların əmlak hüquqlarına münasibətdə ciddi qanun pozuntularına yol verməsi faktları aşkar edildikdə.

Himayədar ailə. Himayədar ailənin tərbiyəsinə verilmiş uşaqlar və onların saxlanması. Himayədar ailə valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilmə formalarından biridir. Himayədar ailə uşağın tərbiyə olunmaq üçün verilməsinə dair müqavilə əsasında yaranır. Bu müqavilə qəyyumluq və himayə orqanı ilə himayədar valideynlər (uşağın tərbiyə olunmaq üçün ailəyə götürmək arzusunda olan ər-arvad və ya ayrı-ayrı vətəndaşlar) arasında bağlanır. Himayədar ailəyə tərbiyə üçün yalnız yetkinlik yaşına çatmamış uşaq və yalnız müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş müddətə verilə bilər.

Azərbaycan Respublikasında himayədar ailə institutunun inkişafı ilə bağlı hüquqi baza mövcud olsa da, bu baza kifayət qədər mükəmməl deyildir və onun tətbiqi mexanizmləri ilə əlaqədar müəyyən problemlərə rast gəlinir. Bu baxımdan, ölkə Prezidentinin "Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqın-

da" 15 fevral 2022-ci il tarixli Fərmanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilən Fərmanla 2022-ci il noyabrın 1-dən himayədar ailə sahəsində dövlət siyasətinin və dövlət nəzarətinin, o cümlədən himayədar ailə (himayədar valideyn) olmaq istəyən ailələrin (şəxslərin) və himayədar ailəyə verilmiş uşaqların vahid uçotunun elektron qaydada aparılması, sosial dəstək mexanizmlərinin tətbiqi vasitəsilə uşaqların müəssisələrdən ailələrinə qaytarılması və ya himayədar ailəyə verilməsi sahəsində səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə həvalə edilmiş, Nazirlər Kabineti isə himayədar ailə institutunun inkişaf etdirilməsi və təşviqi, o cümlədən Fərmandan irəli gələn digər məsələlərlə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etmək vəzifəsi ilə yüklü edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 143-cü maddəsinə əsasən uşağın ailəyə tərbiyə edilmək üçün verilməsi barədə müqavilədə hökmən onun yaşayış, tərbiyə və təhsil şəraiti, himayədar valideynlərin hüquq və vəzifələri, qəyyumluq və himayə orqanının himayədar ailə qarşısında vəzifələri, himayəçi valideynlərin əməyinə görə haqqın miqdarı, bu müqavilənin ləğv olunmasının əsasları və nəticələri göstərilir.

Tərəflərin razılığına əsasən müqaviləyə digər şərtlər də daxil edilə bilər. Himayədar valideynlər yetkinlik yaşına çatmış hər iki cinsdən olan şəxslər ola bilərlər. Himayədar valideynlər qəyyumluq və himayə orqanı tərəfindən seçilir və bu zaman onların əxlaqi və başqa cəhətləri, onun hima-

yədar valideyn vəzifəsini yerinə yetirə bilməsi, onun və ailəsinin uşaqla ünsiyyəti və münasibəti, habelə mümkünsə uşağın öz arzusu nəzərə alınmalıdır.

Ailə Məcəlləsinin 144-cü maddəsinə görə aşağıdakı şəxslər himayədar valideyn ola bilməzlər:

- məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdud hesab edilən şəxslər;
- məhkəmə tərəfindən valideynlik hüquqlarından məhrum olunan və ya valideynlik hüquqları məhdudlaşdırılan şəxslər;
- üzərinə qanunla qoyulan qəyyumluq (himayəçilik) vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirmədiyi üçün həmin vəzifələrdən kənarlaşdırılan şəxslər;
- keçmiş övladlığa götürülənlər, əgər övladlığa götürmə onların təqsiri üzündən məhkəmə tərəfindən ləğv olunmuşsa;
- səhhətinə görə uşağı tərbiyə etmək vəzifəsini həyata keçirə bilməyən şəxslər.

Himayədar valideynlər tərbiyə olunmaq üçün qəbul olunmuş uşaqlara münasibətdə qəyyumun (himayəçinin) hüquq və vəzifələrinə malik olurlar və üzərlərinə düşən vəzifələrin icra edilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Himayədar ailənin tərbiyəsinə verilmiş uşaqlar və onların saxlanması. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş, o cümlədən sosial xidmət müəssisələrində olan uşaqlar tərbiyə edilmək üçün himayədar ailələrə verilə bilirlər. Bu zaman himayədar ailələrə verilən uşaqların əvvəlcədən seçilməsi qəyyumluq və himayə orqanı ilə razılaşdırılmaqla

uşağı ailəyə götürmək istəyən şəxslər tərəfindən həyata keçirilir. Uşağın himayədar ailəyə verilməsi onun fikri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. 10 yaşı tamam olmuş uşaq isə yalnız öz razılığı alındıqdan sonra himayədar ailəyə verilə bilər. Uşağın mənafeyinin tələb etdiyi hallar istisna olmaqla qardaş və bacıların ayrılmasına yol verilmir.⁸⁷

Himayədar ailəyə verilmiş uşaqların aşağıdakı hüquq və vəzifələri vardır. Bu hüquq və vəzifələri şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüququ kimi 2 qrupda təsnifləşdirmək olar. Şəxsi qeyri-əmlak sahəsində himayədar ailənin tərbiyəsinə verilmiş uşaqların hüquqları aşağıdakılardır:

- uşağın himayədar ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ;
- uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ;
- uşağın öz hüquqlarını və qanuni mənafeələrini qorumaq hüququ;
- uşağın istənilən yaşda himayədar ailəyə yerləşdirilməsi zamanı onun maraqlarına toxunan istənilən məsələ barəsində öz fikrini bildirmək hüququ.

Qəyyumluq və himayə orqanları himayədar ailəyə verilən uşaqların normal saxlanmasına, tərbiyə və təhsilinə nəzarət etməyə borcludur.

Bu qəbildən olan uşaqların Əmlak hüququ sahəsində hüquqlarına aşağıdakılar aid edilir:

- himayədar ailəyə verilmiş uşağın ona düşən pensiya, aliment, müavinət və başqa sosial ödənişlər almaq hüququ;

⁸⁷ Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 145-ci maddəsi.

- mənzil sahəsi üzərində mülkiyyətçi olmaq, ondan istifadə etmək hüququ;

- mənzil sahəsi olmadıqda, himayədar ailədə olma müddəti başa çatdıqdan sonra mənzil qanunvericiliyinə uyğun olaraq mənzil sahəsi ilə təmin olunmaq hüququ;

- bağışlanma, vərəsəlik və uşağın vəsaiti hesabına əldə edilmiş digər əmlak üzərində mülkiyyət hüququ;

- qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada himayədar ailəyə verilən uşağın hər birinə hər ay verilən maddi müavinət hesabına saxlanmaq hüququ.

Uşağın himayədar ailənin tərbiyəsinə verilməsi barədə müqaviləyə xitam verilməsi. Yetkinlik yaşına çatmayanların himayədar ailənin tərbiyəsinə verilməsi müddəti qəyyumluq və himayə orqanı ilə himayədar valideynlər arasında bağlanan müqavilə ilə müəyyən edilir. Qanunun mahiyyətinə görə, uşağın ailəyə tərbiyə edilmək üçün verilməsi barədə müqaviləyə uşaq 18 yaşına çatdıqda və ya müqavilədə göstərilən müddət başa çatdıqda xitam verilir. Lakin qanunvericilikdə qəyyumluq və himayə orqanının təşəbbüsü ilə müqavilənin vaxtından əvvəl pozulması hallarına da yol verilir. Bu hallara aşağıdakılar daxildir:

- üzrlü səbəblər olarsa (xəstəlik, ailə və əmlak vəziyyətinin dəyişməsi, uşaqla qarşılıqlı anlaşmanın olmaması, uşaqlar arasında münafiqlik vəziyyəti) himayədar valideynin təşəbbüsü;

- himayədar ailədə uşağın saxlanması, təhsili və tərbiyəsi eləcə də sağlamlığı üçün əlverişsiz şəraitin olması;

- uşağın öz ailəsinə qaytarılması;

- uşağın övladlığa götürülməsi.

Müqaviləyə vaxtından əvvəl xitam verilməsi üçün qəy-
yumluq orqanının qərarının olması zəruridir və bu qərar çı-
xarıldığı andan müqaviləyə xitam verilmiş hesab olunur.
Qanunvericilik qərardan məhkəmə qaydasında şikayət edil-
məsinə yol verir.

MÖVZU 7
AİLƏ QANUNVERİCİLİYİNİN ƏCNƏBİLƏRİN
VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN ŞƏXSLƏRİN
İŞTİRAKI İLƏ AİLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏTBİQİ

PLAN

1. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə yaranan ailə-hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi.
2. Nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və etibarsız hesab edilməsi.
3. Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri
4. Valideynlər və uşaqlar arasında hüquq münasibətləri.
5. Övladlığagötürmə.
6. Ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsi.
7. Xarici ölkələrin ailə hüquq normalarının məzmununun müəyyən edilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" Haaqa Konvensiyası, 29 may 1993-cü il tarixli, <https://e-qanun.az/framework/5917>
3. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023

4. Azərbaycan Respublikasının “Valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” 22 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/3859>, 2023

5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 27 fevral tarixli 946 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi” Qaydası, <https://e-qanun.az/framework/44673>, 2023

9. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 iyul 2008-ci il tarixli 166 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanların akkreditasiya Qaydası” <http://www.e-qanun.az/framework/15267>, 2023

10. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 2013-cü il tarixli 5 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dair elektron məlumat bankının təşkili və aparılması qaydası”, <http://e-qanun.gov.az/framework/23534>, 2023

11. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 29 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarı, <http://supremecourt.gov.az/post/view/167>, 2023

12. Муратова С. А. Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.

13. Семейное право, учебник / под общ. ред. С. О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021

14. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е. А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018

15. Семейное право, учебник / под общ. ред. П.В.Крашенинникова. – Москва: Статут, – 2019.

16. Семейное право : учебник / под ред. Р. А. Курбанова. – Москва : Проспект, – 2020.

17. Çörekçi, E. Ülkelerarası Evlat Edinme / E.Çörekçi. – Erzurum, – 2009.

18. Köse M. Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi // M.Köse. – Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, – s. 268-306.

Cəmiyyətin sürətlə inkişafı, beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi, miqrasiya hallarına daha tez-tez rast gəlinməsi ailə hüquq münasibətlərində əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakının say etibarilə artmasına gətirib çıxarmışdır. Son zamanlar Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər arasında nikahın bağlanması, bu qəbildən olan nikahlardan doğulmuş uşaqların tərbiyə edilməsi, onların yaşayış yerinin müəyyən edilməsi, valideynlərlə münasibət saxlaması qaydaları, xaricdə yaşayan valideynlərdən aliment tutulması və sair məsələlərin tənzimlənməsi yeni hüquqi bazanın yaranması ilə nəticələnmişdir. Bu ilk növbədə, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirak etdiyi ailə hüquq mü-

nasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı digər dövlətlərin qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş bir sıra müddəaların nəzərə alınmasının vacibliyi ilə şərtləndirilir. Əks təqdirdə, müxtəlif hüquq sistemləri, xüsusilə də müsəlman hüquq sistemi arasında olan fərqlər ailə münasibətlərinin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll edilməsində keçilməz sədd yaratmış olardı.

Ailə hüquq nəzəriyyəsində əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə ailə hüquq münasibətlərinin yaranmasının 4 əsası qeyd edilir:

1) münasibətlərin subyektlərindən birinin əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs olması (məsələn, nikahın Azərbaycan Respublikası vətəndaşı ilə İtaliya vətəndaşı arasında bağlanması; uşağın xarici vətəndaş tərəfindən övladlığa götürülməsi və sair);

2) münasibətin obyektinin (əmlakın) xarici dövlətin ərazisində yerləşməsi (məsələn, mülkiyyət hüququ əsasında ərvada məxsus əmlakın hər hansı bir xarici ölkədə olması);

3) ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsinin, dəyişdirilməsinin və ya ona xitam verilməsinin ölkə sərhədlərindən kənarında baş verməsi (məsələn, nikaha ölkə hüduqlarından kənarında xitam verilməsi; alimentin xarici ölkədə tutulması və sair);

4) ailə münasibətlərinin subyektinin xarici dövlətin ərazisində yaşaması (məsələn, uşağın valideynlərinin Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarında yaşaması).⁸⁸

⁸⁸ Семейное право, учебник, под редакцией С.О.Лозовской, Москва, Проспект, 2021, с.334.

Bir çox hallarda xarici elementin iştirakı ilə əmələ gələn münasibətlərin tənzimlənməsi zamanı hüququn tətbiqi problemləri meydana gəlir. Bu zaman məsələnin həlli kollizion normaların tətbiqi ilə tənzimlənir.

Kollizion normalar dedikdə, mövcud hüquq münasibətinə hansı dövlətin hüququnun tətbiqi məsələlərini tənzimləyən normalar başa düşülür. Odur ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə əmələ gələn ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin mənbələrini nəzərdən keçirmək məqsədmüvafiq olardı. Xarici elementlərin iştirakı ilə yaranan ailə münasibətlərinin tənzimləmə mənbələrinin 2 səviyyəsini gündəmə gətirmək olar:

1. Beynəlxalq normalar;
2. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Beynəlxalq səviyyədə aşağıdakı aktlar ailə hüququnun mənbələri sırasına daxil edilə bilər:

- universal xarakterli beynəlxalq müqavilələr.

Bu müqavilələrə 1948-ci il İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannaməni, "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" 16 dekabr 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktı, "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında" 16 dekabr 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktı, "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında" 1950-cı il tarixli Avropa Konvensiyasını, "Uşaq hüquqları haqqında" BMT Konvensiyasını və s. aid etmək olar.

- müxtəlif dövlətlərin vətəndaşlarının iştirakçısı olduğu ailə münasibətlərini tənzimləyən xüsusi beynəlxalq müqavilələr.

Bu müqavilələr ümumi xarakterlidir və mülki və ailə məsələləri üzrə yardım göstərmə qaydalarını müəyyənləşdirir. Buraya çoxtərəfli aktlar (məsələn, "Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquq münasibətləri haqqında" 2002-ci il oktyabrın 7-də Kişinyov şəhərində MDB-nin Dövlət Başçıları Şurasının iclasında imzalanmış Konvensiyanın 3-cü hissəsi) və ayrı-ayrı ailə münasibətlərini tənzimləyən konvensiyalar, ikitərəfli müqavilələr (məsələn, "Nikaha daxilolma, nikah yaşı və nikahın qeydə alınması haqqında 10 dekabr 1962-ci il tarixli Konvensiya, "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında 29 may 1993-cü il tarixli Konvensiya və s.) daxildir.

Azərbaycan Respublikasının əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə yaranan ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə dair qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsindən, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsindən, Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsindən və Azərbaycan Respublikasının xarici vətəndaşların və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakçısı olduğu ayrı-ayrı ailə münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi və nikahın etibarsız hesab edilməsi. Nikahın bağlanması şərtləri və qaydası nikahın bağlanma yerindən (Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya onun hüdudlarından kənar), ni-

kaha girmək istəyən şəxslərin vətəndaşlığından və onların yaşayış yerindən asılıdır.

Əgər nikah Azərbaycan Respublikası ərazisində bağlanırsa, onda tətbiq edilməli olan hüququn müəyyən etdiyi aşağıdakı qaydalar nəzərə alınmalıdır:

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 146.1-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında nikahın bağlanması forma və qaydaları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Bu o deməkdir ki, nikahın bağlanması zamanı AM-nin 9-cu maddəsinin (nikah müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bağlanması, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin iştirakı, tibbi müayinədən keçmələri barədə arayışın təqdim edilməsi və s.) tələblərinə əməl edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi şəxs üçün nikahın bağlanma şərtləri onun ölkəsinin qanunvericiliyi ilə və Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsindəki (nikahın bağlanmasına mane olan hallar) tələblərə əməl olunmaqla müəyyən edilir. Əgər şəxsin ikili vətəndaşlığı varsa, bu zaman nikahın bağlanma şərtlərinə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələbləri tətbiq edilir. Nikah bağlayan şəxsin vətəndaşlığı yoxdursa, nikahın bağlanması şərtləri onun daimi yaşadığı ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi nikahın diplomatik nümayəndəliklərdə və konsulluq idarələrində bağlanması qaydalarını da müəyyənləşdirmişdir. Ailə məcəlləsinin 147-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan Azərbaycan Respublikası

vətəndaşları arasında nikah Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərində və konsulluq idarələrində Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq bağlanır. Xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində əcnəbilər arasında bağlanan nikah Azərbaycan Respublikasında etibarlı hesab edilir. Bu qəbildən olan nikahlar ölkə ərazisində aşağıdakı hallarda qəbul edilir:

a) nikah münasibətinə girən hər iki şəxs nikahın bağlanma anında xarici dövlətin vətəndaşları olduqda;

b) nikah xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində bağlanmış olduqda.

Azərbaycan Respublikası hüdüdlərindən kənarında nikahın bağlanması. Ölkə qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının hüdüdlərindən kənarında Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər arasında nikahın bağlanmasına yol verir. Bu zaman bağlanmış nikah Ailə Məcəlləsinin 12-ci maddəsinin tələblərinə cavab verməlidir. Azərbaycan Respublikasından kənarında əcnəbilər arasında onların ölkəsinin qanunvericiliyinə əməl edilməklə bağlanan nikah Azərbaycan Respublikasında tanınır.

Nikahın pozulması. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 150-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasından kənarında Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər arasında, eləcə də Azərbaycan Respublikası vətəndaşları arasında bağlanan nikahın Azərbaycan Respublikasında pozulması Azərbaycan

Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Bu o deməkdir ki, ər və arvadın birinin Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olması şərti gözlənilməklə digərinin vətəndaşlığından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində nikahın pozulması zamanı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasından kənarında yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşının Azərbaycan Respublikasından kənarında yaşayan əri (arvadı) ilə bağladığı nikahı onun vətəndaşlığından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrində pozula bilər. Nikahın müvafiq icra hakimiyyəti orqanında pozulmasına Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə yol verildisə, həmin nikah Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliklərində və ya konsulluq idarələrində pozula bilər.

Nikahın etibarsız sayılması. Azərbaycan Respublikası ərazisində və Azərbaycan Respublikasından kənarında bağlanmış nikahın etibarsız sayılması Ailə Məcəlləsinin 149-cu maddəsi ilə tənzimlənir. Maddənin məzmunundan görüldüyü kimi, Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi şəxs üçün nikahın bağlanma şərtləri onun ölkəsinin qanunvericiliyi ilə və Azərbaycan Respublikasında nikahın bağlanmasına mane olan hallar nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Əgər nikahın bağlanmasına mane olan hallar nəzərə alınmamışdırsa, onda nikah etibarsız hesab edilməlidir. Eyni qayda Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları arasında, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə əcnəbilər və ya vətəndaşlığı

olmayan şəxslər arasında həmin xarici ölkənin qanunvericiliyinə əməl edilməklə bağlanan nikahlara da şamil edilir.

Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri. Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri Ailə Məcəlləsinin 151-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Qeyd edilən normanın tətbiqinin əsasında yaşayış yeri haqqında qanunvericilik dayanır. Ailə Məcəlləsinin 151.1-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak, əmlak hüquq və vəzifələri ərazisində birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşir, həmin ölkədə onların birgə yaşayış yeri olmadıqda, ər-arvad axırıncı dəfə hansı ölkənin ərazisində birgə yaşayıblarsa, həmin ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Birgə yaşayış yeri olmayan ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikası ərazisində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyi baxımından ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına onların peşə, ixtisas seçmək, yaşayış yeri seçmək, soyad seçmək hüquqları daxildir. Əmlak hüquqları dedikdə isə, bura ər-arvadın nikah dövründə qazandıqları birgə mülkiyyətinin rejimi, ər-arvadın ümumi mülkiyyət üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları və ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyəti başa düşülür.

Ailə Məcəlləsinin 151.2-ci maddəsində ər-arvadın əmlak münasibətlərinə tətbiq edilə biləcək hüquq normalarını seçmək hüququ nəzərdə tutulmuşdur: ər-arvadın ümumi vətəndaşlığı və birgə yaşayış yerləri olmazsa, onların aliment tutulması barədə sazişdəki və ya nikah müqaviləsindəki hü-

hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün tətbiq olunan qanunvericiliyi özləri seçə bilərlər. Ər-arvad belə razılıq əldə etməyiblərsə, aliment tutulması barədə saziş və nikah müqaviləsi ilə bağlı hüquq və vəzifələr onların ərazisində birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşir. Həmin ölkədə onların birgə yaşayış yerləri olmadıqda, ər-arvad axırncı dəfə hansı ölkənin ərazisində birgə yaşayıblarsa, həmin ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Birgə yaşayış yeri olmayan ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikası ərazisində Azərbaycan qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri. Valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri uşağın mənşəyinin müəyyən edilməsi ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 152-ci maddəsinə uyğun olaraq, atalığın (analığın) müəyyənləşdirilməsi və buna dair mübahisə açılması üçün uşağın anadan olmağa görə və vətəndaşı sayıldığı ölkənin qanunvericiliyi tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasında atalığın (analığın) müəyyənləşdirilməsi və buna dair mübahisə açılması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə atalığın (analığın) müvafiq icra hakimiyyəti orqanında müəyyənləşdirilməsinə yol verilsə, uşağın valideynləri Azərbaycan Respublikasında yaşamırlarsa və onlardan heç olmazsa biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşdırsa, onların atalığı (analığı) müəyyənləşdirmək üçün Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəliyinə və ya konsulluq idarəsinə müraciət etmək hüququ vardır.

Ailə Məcəlləsinin 153-cü maddəsinə əsasən, valideynlərin və uşaqların hüquq və vəzifələri, o cümlədən valideynlərin uşağı saxlamaq vəzifəsi onların birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyinə uyğun müəyyənləşdirilir.

Əgər uşaqlarla ata-ananın birgə yaşayış yeri yoxdursa, uşaqların və ata-ananın hüquq və vəzifələri uşağın vətəndaşı olduğu ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

Aliment öhdəliklərinə və valideynlərlə uşaqlar arasında digər münasibətlərə, iddiaçının tələbi ilə, ərazisində uşaq daimi yaşayan ölkənin qanunvericiliyi tətbiq oluna bilər.

Yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin və başqa ailə üzvlərinin aliment vəzifələri Ailə Məcəlləsinin 154-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə qeyd edilir ki, ailə üzvlərinin aliment vəzifələri ərazisində birgə yaşadıkları ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Birgə yaşayış yeri olmayan ailədə iddiaçı yaşadığı ölkənin qanunvericiliyinə uyğun olaraq aliment alır.

Övladlığagötürmə. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsinin hüquqi əsası kimi BMT-nin "Uşaq Hüquqları haqqında" Konvensiyası, "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" Haaqa Konvensiyası, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 iyul 2008-ci il tarixli, 166 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanların akkredi-

tasiya Qaydası”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2020-ci il tarixli 946 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası” və digər hüquqi aktlar çıxış edir.

BMT-nin “Uşaq Hüquqları haqqında” Konvensiyasının 21-ci maddəsinə uyğun olaraq uşağın başqa bir ölkədə övladlığa götürülməsi ona baxmağın alternativ üsulu hesab oluna bilər, bir şərtlə ki, uşağın doğulduğu ölkədə ona münasib qaydada baxılmasının təmin edilməsi mümkün olmasın və uşaq onun tərbiyə olunmasını və ya övladlığa götürülməsini təmin edə biləcək ailəyə tərbiyə edilməyə, yaxud saxlanmağa verilə bilməsin. Konvensiyanın bu müddəası Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 117.5-ci maddəsində daha da konkretləşdirilmişdir. Bu maddədə qeyd edilir ki, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən uşaqların, habelə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan, lakin Ailə Məcəlləsinə uyğun olaraq vahid uçota alınmış uşaqların övladlığa götürülməsinə, həmin uşaqları Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ailələrinə tərbiyəyə vermək mümkün olmadıqda və ya vətəndaşlığından və yaşayış yerindən asılı olmayaraq, qohumları (bacıları, qardaşları, nənələri, babaları, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) övladlığa götürmədikdə icazə verilir. Nəzərə alınmalıdır ki, bütün hallarda övladlığagötürməyə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində və yalnız onların

mənafeyi naminə uşağın doğumu Qeydiyyat şöbəsində qeydə alındıqdan sonra yol verilir.

Övladlığagötürmə zamanı Ailə Məcəlləsinin 155.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağı övladlığagötürmə və ya övladlığagötürmənin ləğvi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaq, övladlığa götürənin ölkəsinin (daimi yaşadığı ölkənin) qanunvericiliyinə uyğun olaraq övladlığa götürüldükdə, həmin ölkənin qanunvericiliyi ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyində təsbit edilmiş aşağıdakı hallar da nəzərə alınmalıdır:

a) Uşaq, valideynlərin (onlardan birinin) valideynlik hüquqlarından məhrum edilməsi haqqında məhkəmənin qətnaməsindən 6 ay keçəndən sonra övladlığa götürülə bilər;

b) Bir uşaq iki şəxs tərəfindən (ər-arvaddan başqa) övladlığa götürülə bilməz;

c) Uşağın mənafeyinə cavab verən hallar istisna olmaqla, qardaş və bacıların müxtəlif şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsinə yol verilmir;

d) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan, lakin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada vahid uçota alınmış uşaqlar Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına, uşaqların qohumu (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin

bacıları, qardaşları, onların övladları) olmayan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə övladlığa verilməsinə onlar uçota alındıqları gündən 1 (bir) il müddət keçdikdən sonra yol verilir.

Bu halların dairəsi genişdir və Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 19-cu fəslində təsbit edilmişdir.

Qanunvericilikdə Azərbaycan Respublikası vətəndaşları tərəfindən valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların övladlığa götürülməsi ilə müqayisədə oxşar cəhətlərlə yanaşı, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən uşaqların övladlığa götürülməsinin fərqli xüsusiyyətləri də müəyyənləşdirilmişdir:

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici vətəndaş olan uşaq Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, habelə əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən övladlığa götürüldükdə, buna uşağın qanuni nümayəndəsinin və uşağın vətəndaşı olduğu dövlətin səlahiyyətli orqanının, eləcə də həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tələb olunduqda uşağın özünün razılığını almaq zəruridir;

Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşaqlar Azərbaycan Respublikasından daimi olaraq kənarında yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına, uşaqların qohumu olmayan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə vahid uçota alındığı gündən 6 ay müddət bitdikdən sonra övladlığa verilə bilərlər;

Nikahda olmayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər (qohumları (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) tərəfindən uşağın öv-

ladlığa götürülməsi istisna olmaqla) tərəfindən uşaqların övladlığa götürülməsinə yol verilmir;

Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin mülkiyyətində, orada yaşayan hər bir şəxs nəzərə alınmaqla, yerləşdiyi ölkənin müvafiq qanunvericiliyinə əsasən, minimum normadan az olmayan yaşayış sahəsi olmalıdır;

Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşaqları övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə ailədə adambaşına düşən orta aylıq gəlir ailə üzvlərinin hər biri üçün (övladlığa götürüləcək uşaq da nəzərə alınmaqla) yaşadıkları ölkə üzrə orta aylıq əməkhaqqının 2 (iki) misindən) az olmamalıdır (ögey ata (ögey ana) və qohumları (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla);

Övladlığa götürənin vətəndaşı olduğu dövlətin səlahiyyətli orqanı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının xaricdə yaşayan uşağını övladlığa götürməsi o şərtlə Azərbaycan Respublikasında etibarlı hesab edilir ki, buna Azərbaycan Respublikasında Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən əvvəlcədən müvafiq razılıq alınsın və s.

İstər Azərbaycan Respublikası vətəndaşları, istərsə də əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığagötürmə nəticəsində uşağın Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilmiş hüquqları pozula bilərsə, övladlığagötürmə, övladlığa götürənin vətəndaşlığından asılı olmayaraq,

həyata keçirilə bilməz, həyata keçirilmiş övladlığagötürmə isə məhkəmə qaydasında ləğv olunmalıdır.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürmə üç mərhələdə həyata keçirilir:

- övladlığa götürmək istəyən şəxslərin uçota alınması;
- övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi;
- övladlığagötürmə barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi qaydası Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2020-ci il tarixli 946 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası" nda detallandırılmışdır.

Qaydalara görə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürməyi arzu edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin uçotu "Ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" 1993-cü il 29 may tarixli Haaqa Konvensiyasının tələblərinə zidd olmamaq şərtilə, övladlığa götürmək arzusunda olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən aşağıdakı məlumatları təsdiq edən sənədlərin rəsmiləşdirilib bilavasitə və yaxud akkreditə edilmiş orqan vasitəsilə kağız və ya elektron daşıyıcılarda Əmək və Əhalinin So-

sial Müdafiəsi Nazirliyinə təqdim edilməsi yolu ilə həyata keçirilir:

1. Övladlığa götürmək istəyən şəxsə (şəxslərə) dair yaş tələbləri nəzərə alınmaqla, fərdi məlumatlar (soyadı, adı, atasının adı, cinsiyyət, doğum tarixi, doğulduğu yer, FİN-i, yaşayış yeri, o cümlədən faktiki yaşadığı yer (ünvan), vətəndaşlığı);

2. valideyn-namizədin övladlığagötürməyə imkan verməyən xəstəliklərin⁸⁹ olub-olmamasına dair (psixiatriın rəyi də daxil olmaqla) əyani tibbi müayinəsi əsasında İcbari Tibbi Sığorta Agentliyinin sağlamlıq haqqında arayışı;

3. ailə vəziyyəti barədə məlumat, o cümlədən nikah haqqında şəhadətnamənin nömrəsi və tarixi;

4. təhsili (peşəsi), iş yeri, vəzifəsi barədə məlumatlar;

5. ailədə adambaşına düşən orta aylıq gəlirlər, habelə əməkhaqqı və başqa gəlirlər barədə məlumat (o cümlədən son 12 aylıq dövr üçün bank hesabından çıxarış, mülkiyyətində olan daşınmaz əmlak və nəqliyyat vasitələri barədə məlumat);

Ailə Məcəlləsinin 120.1.8-ci maddəsinə uyğun olaraq, ögey ata (ögey ana) və qohumlar (bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) istisna olmaqla Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşaqları övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ailədə adambaşına düşən orta aylıq gəliri (övladlığa götürüləcək uşaq da nəzərə alınmaqla) yaşadıkları

⁸⁹ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2020-ci il tarixli 392 nömrəli "Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin siyahısının təsdiq edilməsi barədə" qərarı

ölkə üzrə orta aylıq əməkhaqqının 2 (iki) misindən az olmamalıdır.

6. sülh və insanlıq, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyat əleyhinə, həyat və sağlamlıq, şəxsiyyətin azadlığı və ləyaqəti, şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə, yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə qəsdən törədilən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərlə bağlı məhkumluğunun olub-olmadığına dair məlumatlar (məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün tarixi, cəzanın növü, müddəti, habelə azad edilmə tarixi, azad edilmə üçün əsas);

7. aliment, kredit və digər maliyyə öhdəlikləri barədə məlumat;

8. müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə vəsiqəsi üzrə məlumatlar (nömrəsi, verilmə tarixi, etibarlılıq müddəti, verilmə əsası);

9. mülkiyyətlərində orada yaşayan hər bir şəxs nəzərə alınmaqla yerləşdiyi ölkənin müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq minimum normadan az olmayan yaşayış sahəsinin olmasını təsdiq edən sənəd.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığagötürmənin ikinci mərhələsini övladlığa götürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi təşkil edir. Ailə Məcəlləsinin 118.3.1-ci maddəsinə əsasən, övladlığagötürmənin uşağın mənafeyinə uyğunluğu Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən 1 (bir) ildən çox olmayan müddətdə aşağıdakı qaydada müəyyən edilir:

1. Övladlığa götürmək istəyən şəxslərlə müsahibə aparılması;

Müsahibə zamanı valideynlərlə iş üzrə sosial işçi valideyn-namizədin həyat şəraiti, maraqları, ailə tərkibi barədə məlumatları, habelə ailə üzvlərinin övladlığagötürməyə münasibətini öyrənir, eyni zamanda, övladlığa götürmə ilə bağlı valideyn-namizədi məlumatlandırır və müsahibənin nəticələrinə dair 2 (iki) iş günü müddətində ilkin qiymətləndirmə rəyi hazırlayıb altsistemə daxil edir. Hər hansı bir üzrlü səbəbdən övladlığa götürmək istəyən əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan ər-arvad və ya onlardan biri müsahibədə iştirak edə bilməzsə, onlarla müsahibə onlayn qaydada aparılır.

2. Övladlığa götürmək istəyən şəxslərin təlimlərə cəlb edilməsi;

Müsahibədən keçmiş valideyn-namizəd olan əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər 10 (on) iş günü müddətində Nazirliyin təşkil etdiyi, müddəti 30 (otuz) gündən çox olmayan təlimlərə cəlb edilir. Hər hansı bir üzrlü səbəbdən övladlığa götürmək istəyən əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan ər-arvad və ya onlardan biri iştirak edə bilməzsə, onlarla təlimlər onlayn qaydada aparılır. Təlimin sonunda valideyn-namizəd olan əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş meyarlar üzrə qiymətləndirilməsi (imtahan) aparılır ki, onların da bu prosesdə (imtahanda) faktiki iştirakı məcburidir.

Öz ölkəsində övladlığagötürmə ilə bağlı təlim keçməsi barədə təsdiqedicə sənəd (sertifikat) təqdim edən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər təlimlərə cəlb edilmirlər.

3. Övladlığa götürmək istəyən şəxslərə uyğun uşağın, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideynin seçilməsi;

Ailə Məcəlləsinin 118.8-ci maddəsinin tələblərinə əsasən, təlimin nəticələri müsbət qiymətləndirildikdə, Nazirlik övladlığa götürmək istəyən şəxslərin və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın istək və mənafeyini nəzərə almaqla, övladlığa götürülən uşağa uyğun valideyn və övladlığa götürmək istəyən şəxslərə uyğun uşaq seçir. Övladlığa götürülən uşağa uyğun valideyn və valideyn-namizədə uyğun uşağın seçimi zamanı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə azı 5 (beş) il müddətində nikahda olanlara, habelə yaşı 55-dək olan şəxslərə, qiymətləndirmənin nəticələri eyni olan bir və daha çox uyğun valideyn-namizədlərin olduğu müəyyən edildikdə isə, ilk uçota alınmış valideyn-namizədə üstünlük verilir.

4. Övladlığa götürülən uşaq ilə övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) uşağın yerləşdiyi müəssisədə görüşünün təşkili;

Nazirlik 5 (beş) iş günü müddətində uşağın yerləşdiyi müəssisədə sosial işçinin iştirakı ilə onların görüşlərini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasından kənarında yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər 2 (iki) həftə ərzində, ümumilikdə, 40 (qırx) saat müddətində müəssisələrdə uşaqlarla görüş keçirməlidirlər. Görüşün nəticəsi olaraq 3 (üç) iş günündən gec olmayaraq sosial işçi tərəfindən müvafiq rəy hazırlanıb altsistemə daxil edilir.

5. Övladlığa götürülən uşağın sınaq müddətində uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin) evində yerləşdirilməsi.

Qanunvericiliyin tələbinə görə, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın yerləşdirildiyi müəssisədə valideyn-namizədlərlə uşağın görüşünə dair sosial işçinin hesabatı əsasında Nazirlik uşağın valideyn-namizədlərin ailəsində 3 (üç) ay sınaq müddətində müvəqqəti yerləşdirilib-yerləşdirilməməsi barədə qərar qəbul edir. Uşaq Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşayan övladlığa götürmək istəyən şəxsin (şəxslərin), o cümlədən əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ailəsində sınaq müddətində həmin şəxslərin Azərbaycan Respublikasında mülkiyyətində yaşayış sahəsi olduğu hallarda həmin yaşayış sahəsində, əks halda Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun olaraq olduqları yer üzrə qeydiyyatdan alındıqdan sonra həmin yerlərdə yerləşdirilir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq valideyn-namizədlərin ailəsində müvəqqəti yerləşdirildiyi halda Nazirliklə valideyn-namizədlər arasında müqavilə bağlanır. Sınaq müddətində uşaqlarla iş üzrə sosial işçi ilk həftədə ən azı üç dəfə, növbəti həftələrdə isə bir dəfədən az olmayaraq valideyn-namizədlərlə uşaq arasındakı münasibətlərin monitorinqini aparır və onun nəticələrinə dair hesabat tərtib edərək altsistemə daxil edir.

“Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası”nın 8.6-cı maddəsinə əsasən sosial işçinin hesabatı mənfi olduqda, o cümlədən həmin rəydə (hesabatda) uşağın ailədə yerləşdirilməsinin onun həyat və sağlamlığı üçün təhlükə yaratdığı

müəyyən edildikdə, Nazirlik uşağın təxirə salınmadan sosial xidmət müəssisəsinə qaytarılmasını və barəsində reabilitasiya tədbirləri görülməsini təşkil edir.

Sınaq müddəti bitdikdə və onun nəticələri müsbət qiymətləndirildikdə Nazirliyin tabeliyində olan Sosial Xidmətlər Agentliyi övladlığagötürmə ilə bağlı bütün mərhələlərin nəticəsinə uyğun olaraq, övladlığagötürmənin əsaslandırılması və övladlığa götürülən uşağın mənafeyinə uyğunluğu haqqında 7 (yeddi) iş günü müddətində rəy hazırlayır. Rəyin hazırlanmasında övladlığagötürmə mərhələləri ilə bağlı sosial işçilərin hazırladıqları hesabatlar (rəylər), valideyn-namizədlərin təlim nəticələri, eləcə də övladlığa götürülən uşaqların istək və mənafeləri nəzərə alınır.

Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığagötürmənin üçüncü mərhələsi övladlığa götürmə barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsidir. Qeyd edildiyi kimi, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin uşağın övladlığa götürülməsi ilə bağlı rəyi müsbət olduqda, uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həmin rəy uşağın övladlığa götürülməsi barədə ərizəyə əlavə edilir. Ərizə uşağın yaşadığı (olduğu) yer üzrə məhkəməyə uşağı övladlığa götürmək istəyən şəxslər tərəfindən və ya onların müraciəti əsasında akkreditə edilmiş orqan tərəfindən verilir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinin 346-cı maddəsinə əsasən, uşağın övladlığa götürülməsi barədə ərizədə aşağıdakılar göstərməlidir:

o övladlığa götürənlərin (götürənin) soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu il, yaşayış yeri, məşğuliyyət növü;

o övladlığa götürülən uşağın soyadı, adı, atasının adı, onun yaşayış yeri (olduğu yer), valideynləri barədə məlumat, qardaş və bacılarının olub-olmaması;

o uşağın övladlığa götürülməsi haqqında övladlığa götürənlərin (götürənin) xahişini əsaslandıran hallar, bu halları təsdiq edən sübutlar;

o övladlığa götürülən uşağın soyadının, adının, atasının adının, onun doğulduğu tarixin (1 yaşınadək uşaqlar övladlığa götürüldükdə) dəyişdirilməsi, övladlığa götürənlərin (götürənin) valideynlər (valideyn) kimi uşağın doğulması haqqında akt qeydində yazılması barədə xahiş.

Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların övladlığa götürülməsi barədə verilmiş ərizəyə aşağıdakılar əlavə olunmalıdır:

➤ uşaq nikahda olmayan (qohumları – bacı-qardaş, nənə-baba, valideynlərinin bacıları, qardaşları, onların övladları) əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs tərəfindən övladlığa götürüldükdə – övladlığa götürənin doğum haqqında şəhadətnaməsinin surəti;

➤ uşaq nikahda olan şəxslər (şəxs) tərəfindən övladlığa götürüldükdə – övladlığa götürənlərin (götürənin) nikah haqqında şəhadətnaməsinin surəti;

➤ övladlığa götürənlərin (götürənin) səhhətinin vəziyyəti barədə tibbi rəy;

➤ övladlığa götürənlərin (götürənin) tutduğu vəzifə və əmək haqqı barədə iş yerindən arayış və ya gəlirlər haqqında digər sənəd;

➤ yaşayış yerinə mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd;

➤ Nazirliyin övladlığagötürmənin övladlığa götürülən uşağın mənafeyinə uyğunluğu barədə rəyi;

➤ övladlığa götürənlərin vətəndaşları olduqları dövlətin (uşaq vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürüldükdə həmin şəxslərin daimi yaşayış yeri olan dövlətin) səlahiyyətli orqanının onların həyat şəraiti və övladlığa götürmək imkanları barədə rəyi;

➤ həmin ölkələrdə məhkumluğuna və barəsində cinayət təqibinin olmamasına dair sənəd;

➤ müvafiq dövlətin səlahiyyətli orqanının övladlığa götürülən uşağın onun ərazisinə gəlməsinə və orada yaşamasına icazəsi.

Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs olan uşağın Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi haqqında ərizəyə yuxarıda qeyd edilən sənədlərlə yanaşı, uşağın qanuni nümayəndəsinin və vətəndaşı olduğu (daimi yaşadığı) dövlətin səlahiyyətli orqanının razılığı və göstərilən dövlətin qanunvericiliyinə, eləcə də Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqaviləyə əsasən tələb olunduqda, uşağın övladlığa götürülməyə razılığı əlavə olunur. Ailə Məcəlləsinin 124.5-ci maddəsinə əsasən, 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, onun razılıq verməsi zəruridir. 7 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, məhkəmələr tərəfindən onun fikri pedaqoji işçinin və ya psixoloqun iştirakı ilə öyrənilir və nəzərə alınır. Uşaq övladlığagötürmə haqqında ərizə verilənədək övladlığa götürmək

istəyənin ailəsində yaşamışsa və onu öz valideyni hesab edirsə, övladlığagötürmə övladlığa götürülən uşağın razılığı olmadan da aparıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, övladlığa götürən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin sənədləri müəyyən edilmiş qaydada leqallaşdırılmalıdır. Bu o deməkdir ki, qeyd edilən sənədlər Azərbaycan dilinə tərcümə olunmalı, tərcüməçinin imzası həmin şəxslərin yaşadığı dövlətdə Azərbaycan Respublikasının konsulluq müəssisələri və ya diplomatik nümayəndəliklərində və ya Azərbaycan Respublikası ərazisində notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır.⁹⁰

Ögey ata (ögey ana) tərəfindən övladlığa götürülmə halları istisna olmaqla, bu qəbildən olan işlərə qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Bu zaman prosesdə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi nümayəndəsinin iştirakı mütləq xarakter daşıyır. Məhkəmənin zəruri hesab etdiyi hallarda prosesə digər maraqlı şəxslər və on yaşına çatmış uşağın özü cəlb edilə bilər. On yaşına çatmış uşaq sağlamlıq vəziyyətinə görə məhkəmə iclasına gələ bilmirsə (məsələn, uşaq anadangəlmə əlildirsə və hərəkət etməkdə məhduddursa), məhkəmə uşağın maraqlarını nəzərə alaraq övladlığa götürülməsi ilə əlaqədar uşağın rəyini olduğu yerdə öyrənə bilər.

⁹⁰ Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 2009-cu il tarixli, 1 sayılı qərarı 3-cü bənd

Uşağın övladlığa götürülməsi haqqında məhkəmə qətnəməsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə ayrı qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqlar əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürüldüyü zaman övladlığa götürmədən sonra əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən uşağın saxlanması, tərbiyəsi və təhsili şəraiti barədə məlumatların mütləq olaraq övladlığa götürənin vətəndaşı olduğu (daimi yaşadığı) dövlətin səlahiyyətli orqanına təqdim edilməsi öhdəliyi qət edilməlidir. Qətnəmə yalnız qapalı məhkəmə iclası iştirakçıları üçün elan edilir.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşları tərəfindən övladlığagötürmədə olduğu kimi əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən valideynləri olan uşağın övladlığa götürülməsi də yalnız valideynlərin razılığı ilə həyata keçirilə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlərin uşaqlarının övladlığa götürülməsi zamanı həmin valideynlərin qəyyumlarının (himayəçilərinin) və valideynlərinin razılığı, valideynlər, qəyyumlar və himayəçilər olmadıqda isə Nazirliyin rəyi tələb olunur. Uşaqlarının övladlığa götürülməsinə valideynlərin yazılı razılığı notariat qaydasında təsdiq olunmalıdır. Razılıq, həmçinin məhkəmədə övladlığagötürmə zamanı şifahi olaraq verilə bilər. "Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarına əsasən, valideynlərin məhkəmə iclasında uşağın övladlığa götürülməsinə verdikləri razılıq məhkəmə iclas pro-

tokolunda qeyd olunmalı və onu verən şəxslər tərəfindən həmin qeyd imzalanmaqla təsdiq olunmalıdır.

Övladlığagötürmə ilə bağlı məhkəmənin qərarı qanuni qüvvəyə mindikdən sonra övladlığa götürülən uşağın ailədəki vəziyyəti, əqli, fiziki, psixoloji inkişaf səviyyəsinin öyrənilməsi məqsədilə monitorinqlər aparılır. "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası"nın 12.1-ci maddəsində monitorinqlərin uşaq 18 yaşına çatanadək övladlığa götürmənin ilk ilində hər rüb, növbəti illərdə isə ildə bir dəfə həyata keçirilməsi, habelə bu zaman aşağıdakı halların nəzərə alınması təsbit edilmişdir:

- 1) ailənin yaşayış şəraiti;
- 2) ailənin maddi vəziyyəti;
- 3) övladlığa götürülən uşağın və onu övladlığa götürmüş şəxsin (şəxslərin) sağlamlıq vəziyyəti;
- 4) ailədə uşağa qulluq və qayğı vəziyyəti.

Əgər əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülən uşaq Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayırsa, onda monitorinq Nazirlik tərəfindən aparılır. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağın əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə övladlığa verilməsi zamanı həmin şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaşadıkları halda övladlığagötürmədən sonra aparılan monitorinqin nəticələrinə dair rüblük və illik hesabatlar Azərbaycan Respublikasının həmin ölkədəki səfirliyi, səfirlik olmadıqda isə "Ölkələrarası övladlığagötür-

mə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında” 29 may 1993-cü il tarixli Haaqa Konvensiyasına uyğun olaraq, həmin ölkənin müvafiq dövlət qurumu vasitəsilə Nazirliyə təqdim edilir. Konvensiyanın 9-cu maddəsinin a bəndində qeyd edilir ki, Mərkəzi orqanlar birbaşa və ya dövlət orqanları və ya öz Dövlətlərində lazımi qaydada akkreditə edilmiş digər orqanlar övladlığagötürmənin başa çatdırılması üçün zəruri olan həcmdə uşağın və övladlığa götürmək niyyətində olan valideynlərin vəziyyəti haqqında məlumatı toplamalı, qoruyub saxlamalı və onun mübadiləsini həyata keçirməlidirlər.

Ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığagötürmə Azərbaycan Respublikası vətəndaşları tərəfindən övladlığaagötürmədə olduğu kimi eyni hüquqi nəticələrə səbəb olur. Bu nəticələrin dairəsi Ailə Məcəlləsinin 134-cü maddəsində aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir:

1. Övladlığa götürülənlər və onların övladları övladlığa götürənlərə və onların qohumlarına münasibətdə, eləcə də övladlığa götürənlər və onların qohumları övladlığa götürülənlərə (onların övladlarına) münasibətdə öz şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrinə görə mənşəcə qohumlara bərabər tutulurlar;

2. Övladlığa götürülmə vaxtınadək ailə başçısını itirməyə görə pensiya, dövlət müavinəti almaq hüququ istisna olmaqla, övladlığa götürülən uşaqlar öz valideynlərinə (qohumlarına) münasibətdə şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələrini itirirlər;

3. Uşaq övladlığa bir nəfər tərəfindən götürüldükdə əgər o, kişidirsə, - ananın arzusu ilə, əgər qadıncırsa — atanın arzusu ilə, şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri saxlanıla bilər;

4. Uşağın valideynlərindən biri öldükdə, əgər bunu onun mənafeyi tələb edirsə, ölmüş valideynin atasının və ya anasının (uşağın babasının və ya nənəsinin) xahişi ilə ölən qohumlarına münasibətdə şəxsi qeyri-əmlak və əmlak hüquq və vəzifələri saxlanıla bilər;

5. Ölən valideynin qohumlarının övladlığa götürülən uşaq ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir;

6. Uşağın övladlığa götürülməsi haqqında məhkəmənin qətnaməsində övladlığa götürülənin valideynlərindən biri və ya ölmüş valideynin qohumları ilə münasibətlərin saxlanması barədə qeyd olunur.

Övladlığagötürmənin sirri qanunla mühafizə olunur. Övladlığa götürənlərin, onlar öldükdə isə Nazirliyin razılığı olmadan övladlığa götürmə haqqında hər hansı məlumat vermək, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyat kitablarından bu barədə çıxarışlar vermək qadağandır. Övladlığa götürənin razılığı olmadan övladlığagötürmə sirrini yaymış şəxslər qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb olunurlar. Buna görə də övladlığa götürmənin sirrini qorumaq məqsədilə işdə iştirak edən şəxslər övladlığagötürmə barədə məhkəmə prosesində onlara məlum olan informasiyanın gizli saxlanması, həmçinin övladlığa götürənin iradəsinə zidd olaraq övladlığa götürmə sirrini yaymağa görə (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi,

maddə 175) cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma barədə xəbərdar edilməlidirlər.⁹¹

Ailə qanunvericiliyi əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığagötürmənin gizli saxlanması pozmayan aşağıdakı halları istisna etmişdir:

a) Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin uşağı övladlığa götürən şəxslərə 4-6 yaşında olan övladlığa götürülən uşağa psixoloqun və Nazirliyin nümayəndəsinin iştirakı ilə onun övladlığa götürüldüyü barədə məlumat verməsini tövsiyə etmək hüququndan isifadəni;

b) Övladlığa götürülmüş uşaq 10 yaşına çatdıqda onun arzusu ilə Nazirliyin onun övladlığa götürülməsi ilə bağlı məlumatları ona təqdim etməsini.

Övladlığagötürmənin gizli saxlanması hüquqi təminatları da qanunvericilik səviyyəsində nəzərdə tutulmuşdur. Övladlığa götürənin xahişi ilə övladlığagötürmənin gizli saxlanması üçün övladlığa götürülənin doğulduğu yer, eləcə də onun doğum tarixi 3 aydan çox olmayaraq dəyişdirilə bilər. Uşağın doğum tarixi uşaq 1 yaşına çatana qədər dəyişdirilə bilər. Övladlığa götürülmüş uşağın doğulduğu yerin və ya tarixin dəyişdirilməsi məhkəmə qətnaməsində göstərilir. 10 yaşından yuxarı övladlığa götürülmüş uşağın doğulduğu yerin dəyişdirilməsinə yalnız onun razılığı ilə yol verilir.

Övladlığagötürmənin ləğvi. Övladlığagötürmədə olduğu kimi övladlığagötürmənin ləğvi də məhkəmə qaydasında həyata keçirilir. Övladlığagötürmədən sonra aparılan monito-

⁹¹ Yəni orada

rinqlərin nəticəsində övladlığa götürənlərin onlara həvalə edilmiş valideynlik vəzifələrini yerinə yetirmədikləri, valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikləri, övladlığa götürülən uşağa qəddar münasibət bəslədikləri, xroniki alkoqolik və narkoman olduqları müəyyən edilərsə, övladlığagötürmənin ləğv olunmasını tələb etmək hüququ olan şəxslər övladlığagötürmənin ləğvi ilə bağlı məhkəmə qarşısında iddia qaldıra bilərlər.

Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə övladlığagötürmənin ləğv olunmasını övladlığa götürənlərin özləri, uşağın valideynləri, övladlığa götürülən 14 yaşına çatmış uşaq və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tələb edə bilər.⁹²

Uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda övladlığagötürmənin ləğvinə yol verilmir. Lakin övladlığa götürən, övladlığa götürülən və övladlığa götürülənin valideynləri (valideynlər sağdırsa, valideynlik hüquqlarından məhrum olunmamışdırsa, məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməmişdirsə) arasında qarşılıqlı razılığa əsasən, övladlığagötürmənin ləğvinə yol verilir.

Əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə münasibətdə övladlığagötürmənin ləğv edilməsi aşağıdakı hüquqi nəticələrin yaranması ilə nəticələnir:

1) Məhkəmə övladlığa götürülməni ləğv etdikdə, övladlığa götürülmüş uşağın və övladlığa götürənlərin (onların qohumlarının) qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinə xitam verilir. Uşağın mənafeyi bunu tələb edərsə, onunla valideynləri

⁹² Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 133-cü maddəsi

(onun qohumları) arasında qarşılıqlı hüquq və vəzifələr bərpə olunur;

2) Övladlığagötürmə ləğv olunduqda, uşaq məhkəmənin qətnaməsi ilə valideynlərə qaytarılır;

3) Uşağın valideynləri olmadıqda, yaxud uşağın valideynlərinə qaytarılması onun mənafeyinə ziddirsə, uşaq qəyyumluq və himayə orqanlarının himayəsinə verilir;

4) Məhkəmə uşağa övladlığa götürülərkən verilən ad və soyadın saxlanıb-saxlanılmamasını həll edir;

5) Məhkəmə uşağın mənafeyinə uyğun olaraq, alimentin keçmiş övladlığa götürəndən tutulub uşağa verilməsi haqqında qətnamə qəbul edə bilər.⁹³

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağın əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi ləğv edildikdə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə ayrı qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, Nazirlik Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağın Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qaytarılması üçün tədbirlər görülməsi və ya övladlığa götürənin vətəndaşı olduğu (daimi yaşadığı) dövlətin qanunvericiliyinə uyğun yerləşdirilməsi məqsədilə övladlığagötürənin vətəndaşı olduğu (daimi yaşadığı) dövlətin səlahiyyətli orqanına məlumat verir. Məhkəmə övladlığagötürmənin ləğvi barədə qərar qəbul etdikdən sonra uşaq məhkəmənin qətnaməsi ilə valideynlərinə qaytarılır, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq isə Nazirlik tərəfindən dərhal müəssisəyə yerləşdirilir və uşaqla bağlı reabilitasiya tədbirləri görülür. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qaytarılan

⁹³ Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 134-cü maddəsi

uşaq "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi Qaydası"na uyğun olaraq yenidən uçota alınır.

Ölkələrarası övladlığagötürmənin hüquqi prosedurları beynəlxalq səviyyədə ilk dəfə "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" 29 may 1993-cü il tarixli Haaqa Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş və daha sonra Konvensiyanın bir sıra müddəaları üzv dövlətlərin milli qanunvericiliyində istifadə edilmişdir. Konvensiyaya görə, razılığa gələn bir dövlətdə daimi yaşayan şəxslər, razılığa gələn digər dövlətdə daimi yaşayan uşağı övladlığa götürmək istədikdə, öz daimi yaşadıkları dövlətdə mərkəzi orqana müraciət etməlidirlər. Mərkəzi orqan dedikdə, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq mərkəzi orqan qismində təyin edilmiş orqan başa düşülür. Azərbaycan Respublikası üçün bu orqan Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyidir.⁹⁴

Əgər qəbul edən dövlətin Mərkəzi orqanı əmin olsa ki, müraciət edən şəxslər övladlığa götürmək hüququna və imkanına malikdirlər, onda həmin Mərkəzi orqan, bu şəxslərin şəxsiyyətini, övladlığa götürmək hüququnun və ixtiyarının olmasını, tərcümeyi-halını, ailə və tibbi tarixini, sosial mühitini, övladlığagötürmənin səbəblərini, ölkələrarası övladlığagötürməni həyata keçirmək imkanına malik olduğunu,

⁹⁴ «Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanların akkreditasiya Qaydası»nın təsdiq edilməsi haqqında NK-nin 22.07.2008-ci il tarixli 166 nömrəli Qərarı <http://www.e-qanun.az/framework/15267#>

habelə onların övladlığa götürmək istədikləri uşağın səciyyəvi xüsusiyyətlərini əks etdirən məruzəni hazırlamalıdır.⁹⁵

Əgər mənşə Dövlətin Mərkəzi orqanı ona təqdim edilmiş məruzə ilə tanış olduqdan sonra əmin olsa ki, uşaq övladlığa götürülə bilər, onda həmin orqan:

a) uşağın şəxsiyyətini, övladlığa götürülmək imkanını, tərcümeyi-halını, sosial mühitini, ailə tarixini, eyni zamanda uşağın ailəsini əks etdirən tibbi tarixini və uşağın hər hansı bir xüsusi tələbatını əks etdirən məruzəni hazırlamalı;

b) uşağın tərbiyəsinə və onun etnik, dini və mədəni mənsubiyyətinə lazımı diqqət yetirməli;

c) xüsusilə uşağa və övladlığa götürmək niyyətində olan valideynlərə dair məruzəyə əsaslanaraq, uşağın yerləşdirilməsinin onun ali maraqlarına uyğun edildiyinin nəzərdən keçirilib-keçirilməməsini müəyyən etməlidir.

Mənşə Dövlətdə ananın və atanın şəxsiyyəti açıqlana bilməzsə, bunun açılmamasını təmin etməklə, zəruri razılığın verildiyini, yerləşdirilməyə dair öz mülahizələrinin əsaslandığı səbəbləri təsdiq edən, uşaq barəsində olan məruzəsini qəbul edən Dövlətin Mərkəzi orqanına göndərir.

Konvensiyanın 17-ci maddəsinə görə mənşə dövlətdə uşağın övladlığa götürmək niyyətində olan valideynlərə təhvil verilməsi haqqında qərar yalnız aşağıdakı hallarda verilə bilər:

a) həmin Dövlətin Mərkəzi orqanı övladlığa götürmək niyyətində olan valideynlərin razılığına əmin olduqda;

⁹⁵ "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" Konvensiya maddə 15

b) həmin Dövlətin qanunu və ya mənsə Dövlətin Mərkəzi orqanı təsdiq olunmanı tələb edən hallarda, qəbul edən Dövlətin Mərkəzi orqanı bu cür qərarı təsdiq etdikdə;

c) hər iki Dövlətin Mərkəzi orqanı övladlığa götürülmənin davam edilə biləcəyinə öz razılığını bildirdikdə;

d) müəyyən edilsə ki, övladlığa götürmək niyyətində olan valideynlər övladlığa götürmək ixtiyarına və hüququna malikdirlər və buna münasibdirlər və uşağın qəbul edən Dövlətə daxil olmaq və ərazisində daimi qalmaq hüququ vardır və ya veriləcək.

Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyaya xüsusi bəyannatla 30 mart 2004-cü ildə qoşulmuş və Bəyanatın 1-ci bəndində qeyd edilmişdir ki, Konvensiyanın 17, 21 və 28-ci maddələrinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası yalnız məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı əsasında övladlığa verilmiş uşaqların Azərbaycan Respublikası ərazisini tərk etməsinə icazə verə bilər.

Ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsi. Ölkələrarası övladlığagötürmə zamanı nəzərdə tutulan prosedur qaydalara düzgün əməl edilməsi üçün hüquqi yardım vacib şərtlərdən biridir. Hüquqi yardım göstərən orqanların hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 22 iyul tarixli 166 №-li qərarı ilə təsdiq edilmiş "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanların akkreditasiya Qaydası"nda öz əksini tapmışdır. (Akkreditasiya - Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşaqları övladlığa götürən əcnəbilərə və vətəndaşlığı olma-

yan şəxslərə hüquqi yardımın göstərilməsi üçün hüquqi şəxslərə icazənin verilməsidir.)

Qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisində ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım mərkəzi orqanın akkreditə etdiyi orqanlar tərəfindən həyata keçirilə bilər. Akkreditə edilmiş orqanın fəaliyyəti qeyri-kommersiya xarakteri daşıyır və övladlığagötürmə ilə bağlı əsassız maliyyə qazancı və ya hər hansı başqa mənfəət əldə edə bilməz. Bu orqana yalnız övladlığagötürmə ilə bağlı xərclər, o cümlədən hüquqi yardımın göstərilməsi, işçilərin əməkhaqqı, sənədlərin tərtibatı, övladlığa götürülmüş uşaqların həyatı barədə məlumatların toplanılması üçün zəruri olan maliyyə vəsaitləri ödənilir. Akkreditə edilmiş orqanın övladlığa götürən şəxslərə göstərdiyi xidmətlərin dəyəri onlar arasında bağlanan müqavilə ilə müəyyən olunur. Akkreditasiya iki il müddətinə verilir.

Qərarda akkreditə edilmiş orqanın vəzifələri aşağıdakı kimi təsbit edilmişdir:

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada ölkələrarası övladlığagötürmə məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım və digər xidmətləri göstərmək;

- uşağı övladlığa götürmək istəyən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müraciəti əsasında onları övladlığagötürmə prosesində təmsil etmək, bununla bağlı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirləri həyata keçirmək;

- övladlığagötürmə ilə bağlı təqdim edilən sənədlərin müəyyən olunmuş qaydada tərtib edilməsini təmin etmək;
- övladlığa götürən şəxslərin daxili qeydiyyatını aparmaq, onların sənədlərinin saxlanılmasını təmin etmək;
- mərkəzi orqan tərəfindən müəyyən edilmiş məhdudiyətlər çərçivəsində uşaqların övladlığa götürülməsi ilə bağlı zəruri tədbirləri həyata keçirmək;
- övladlığa götürülmüş uşaqların gələcək həyatı barədə Azərbaycan Respublikasının mərkəzi orqanını öz səlahiyyətləri daxilində məlumatlandırmaq, mərkəzi orqanın müəyyən etdiyi müddət ərzində onların həyatına nəzarət edilməsini təmin etmək, övladlığa verilmiş uşağın sosial-psixoloji vəziyyəti, sağlamlıq durumu, inkişafı, təhsili, uşağı övladlığa götürmüş ailənin maddi və psixoloji vəziyyəti, uşaq-la ailədə davranış və uşağın davranışı, ailəyə uyğunlaşması və s. barədə məlumatları toplamaq və mərkəzi orqana təqdim etmək;
- mərkəzi orqanın sorğusuna əsasən, tələb olunan sənədləri müəyyən olunmuş müddətdə təqdim etmək;
- övladlığa götürən şəxslər barədə ətraflı məlumatları mərkəzi orqana təqdim etmək;
- ölkələrarası övladlığagötürmə üçün qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun gəlməyən şəxslər barədə məlumatları mərkəzi orqana təqdim etmək;
- ildə iki dəfə, altı aydan bir olmaqla, öz fəaliyyəti, maliyyə durumu və mərkəzi orqan tərəfindən tələb edilən digər məsələlər barədə ətraflı məlumatı mərkəzi orqana təqdim etmək (hesabatda işçilərin əməkhaqları, fəaliyyət dövründə xərcləri, gəlirləri və digər məlumatlar əks etdirilir);

- özü barədə zəruri məlumatları (ünvanı, əlaqə üçün məlumatları, təsisçiləri, işçi heyəti, strukturu, fəaliyyət dairəsi və s.) və xarici ölkədə nümayəndəliklərinin dəyişməsi və ya yenidən formalaşdırılması ilə əlaqədar məlumatları mərkəzi orqana təqdim etmək;

- ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı qarşılaşdığı çətinliklər və fəaliyyətinə mənfi təsir edən hallar barədə mərkəzi orqana məlumat vermək;

- öz fəaliyyətinin şəffaflığını təmin etmək;

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etdikdə, təqdim etdiyi məlumatlardan hər hansı birinin dəyişməsi barədə mərkəzi orqana məlumat vermək;

- uşağın övladlığa verilməsi ilə bağlı digər vəzifələri həyata keçirmək.

Akkreditə edilmiş orqan öz fəaliyyəti, riayət edilən prosedur qaydaları, övladlığagötürmə ilə bağlı həyata keçirilən xidmətlər və onların dəyəri barədə mütəmadi olaraq mərkəzi orqanı məlumatlandırmalıdır.

Akkreditə edilmiş orqan aşağıda göstərilən qaydada müvafiq məlumatları Azərbaycan Respublikasının mərkəzi orqanına təqdim etməyə borcludur:

- övladlığa götürülmüş uşaqların ölümü, onlarla qəddar rəftar, uşaqların övladlığa götürənin ailəsinə adaptasiya olunmaması, övladlığagötürmədən imtina və ya uşaqların başqa ailəyə yenidən verilməsi ilə əlaqədar təcili məlumatlar - 24 saat müddətində;

- özünün fəaliyyəti və ya öhdəlikləri ilə bağlı tələb olunan digər məlumatları - mərkəzi orqanın sorğusuna əsasən;

– övladlığagötürməyə namizədlərin həyat şəraiti, övladlığa götürülmüş uşağın həyat şəraiti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi ilə bağlı hesabatlar və məlumatlar.

Bu məlumatlarla bağlı qanunvericilik aşağıdakı müddətləri müəyyənləşdirmişdir:

a) Uşağın övladlığa götürülməsindən sonra birinci ildə uşağın həyat şəraiti və tərbiyəsi ilə əlaqədar vəziyyət məhkəmənin övladlığagötürmə haqqında qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən 5-ci ay bitənədək araşdırılmalı və hesabat məhkəmənin övladlığagötürmə haqqında qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən, 7-ci ay bitməmiş təqdim edilməlidir.

b) Uşağın həyat şəraiti və tərbiyəsi ilə bağlı ikinci araşdırma övladlığagötürmə haqqında məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən 11-ci ay bitənədək aparılmalı və hesabat məhkəmənin övladlığagötürmə haqqında qərarı qüvvəyə mindiyi gündən etibarən, 13-cü ay bitməmiş təqdim edilməlidir.

c) Uşağın həyat şəraiti və tərbiyəsi ilə əlaqədar vəziyyətin üçüncü dəfə təhlil edilməsi övladlığagötürmə haqqında məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən 18-ci ay bitənədək həyata keçirilməli və hesabat məhkəmənin övladlığagötürmə haqqında qərarı qüvvəyə mindiyi gündən etibarən, 19-cu ay bitməmiş təqdim edilməlidir.

d) Uşağın həyat şəraiti və tərbiyəsi ilə əlaqədar vəziyyətin dördüncü dəfə təhlil edilməsi övladlığagötürmə haqqında məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən 23-cü ay bitənədək həyata keçirilməli və hesabat məhkəmənin övladlığa götürmə haqqında qərarı qüvvəyə mindiyi gündən etibarən, 25-ci ay bitməmiş təqdim edilməlidir.

e) Uşağın həyat şəraiti və tərbiyəsi ilə əlaqədar beşinci araşdırma övladlığa götürmə haqqında məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi tarixdən 35-ci ay bitənədək aparılmalı və hesabat məhkəmənin övladlığagötürmə haqqında qərarı qüvvəyə mindiyi gündən etibarən, 37-ci ay bitməmiş təqdim edilməlidir.

Zərurət yarandığı halda, övladlığa götürənin ailəsində baş verən hadisələr nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının mərkəzi orqanının qərarına əsasən, hesabatlar övladlığagötürmə haqqında məhkəmə qərarının qüvvəyə mindiyi tarixdən 3 il keçdikdən sonrakı müddətdə, habelə uşağın yetkinlik yaşına çatmasına qədər müddətdə təqdim edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin sözügedən qərarına əsasən, Akkreditə edilmiş orqan tərəfindən övladlığagötürmə ilə bağlı aşağıdakı xidmətlər göstərilə bilər:

- əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı hüquqi yardım göstərir;
- ölkələrarası övladlığagötürmə ilə əlaqədar əlavə xidmətlər təklif edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, akkreditə edilmiş orqan ölkələrarası övladlığagötürmə ilə əlaqədar adı çəkilən Qaydada nəzərdə tutulmamış digər xidmətlərin göstərilməsi üçün mərkəzi orqanın razılığını almalıdır.

Hüquqi yardımın dairəsinə aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin

övladlığagötürmənin ölkədaxili və beynəlxalq hüquq qaydaları barədə məlumatlandırılması;

- övladlığa götürən şəxslərin hüquq və vəzifələri barədə məlumatlandırılması;

- övladlığagötürmə ilə bağlı sənədlərin toplanması və tərtib edilməsi;

- toplanmış sənədlərin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təsdiq etdirilməsi;

- övladlığa götürmək istəyən şəxslərin adından məhkəməyə müraciət edilməsi və məhkəmədə təmsilçiliyin həyata keçirilməsi;

- övladlığa götürən şəxslərin ailə vəziyyəti, əmlak vəziyyəti, ailədaxili durum, ailədə münasibətlər, övladlığa götürənlərin tibbi müayinəsi, məsuliyyətə cəlb edilib-edilməməsi barədə və tələb olunan digər məlumatların mərkəzi orqan tərəfindən müəyyən edilən xüsusi anket formasına uyğun olaraq hazırlanması;

- övladlığa götürmək istəyən şəxslərin sənədlərinin mərkəzi orqana təqdim edilməsi;

- övladlığa verilən uşaq barədə məlumatların toplanılması və övladlığa götürmək istəyən şəxslərə təqdim edilməsi;

- övladlığa götürmək istəyən şəxslərə ölkəyə gəlmək üçün tələb olunan sənədlərin hazırlanmasında və onların Azərbaycan Respublikasına gəlişi və gedişi ilə bağlı məsələlərdə köməklik göstərilməsi;

- digər dövlətlərin akkreditə edilmiş orqanları ilə əməkdaşlıq.

Akkreditə edilmiş orqan övladlığagötürmənin, habelə övladlığagötürmə prosesində ona təqdim edilmiş məlumatla-

rın və sənədlərin konfidensiallığını (məxfiliyini) təmin etməlidir. Övladlığagötürmə ilə bağlı məlumat və sənədlər daim məxfi qaydada saxlanılır, onların mühafizəsi təşkil edilir. Akkreditə edilmiş orqanın fəaliyyətinə xitam verildikdə, saxlanılan konfidensial sənədlər və məlumatlar aidiyyəti üzərə dərhal mərkəzi orqana təhvil verilməlidir.

Qanunvericilik akkreditə edilmiş orqanın fəaliyyəti üzərində nəzarət mexanizmini də müəyyənləşdirmişdir. Nəzarət mərkəzi orqan tərəfindən həyata keçirilir. Akkreditə edilmiş orqanın fəaliyyəti ilə bağlı şikayətlərə mərkəzi orqan tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada baxılır. Bu orqanın fəaliyyəti üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinin əsas forması həmin orqanın fəaliyyəti barədə məlumatların toplanması və toplanmış məlumatların qiymətləndirilməsidir.

Akkreditə edilmiş orqanın fəaliyyəti üzərində nəzarət həyata keçirilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- akkreditə edilmiş orqan və ya onun işçiləri tərəfindən qanunvericiliyin pozulması barədə Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarından, yerli özünüidarəetmə orqanlarından, xarici dövlətlərin mərkəzi orqanlarından və fiziki şəxslərdən alınmış məlumatlar;

- uşağın həyat şəraiti ilə bağlı nəzarətin həyata keçirilməsi, habelə övladlığagötürmə ilə bağlı hesabatların və digər məlumatların təqdim edilməsi öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi halları;

- qanunvericiliyin pozulması ilə əlaqədar əvvəllər yol verilmiş pozuntuların akkreditə edilmiş orqan tərəfindən aradan qaldırılması.

İşçilərin əməkhaqları akkreditə edilmiş orqan tərəfindən müəyyən olunur və övladlığa götürülmüş uşaqların sayından asılı ola bilməz.

Akkreditə edilmiş orqan göstərdiyi xidmətlər üzrə qiymətlər barədə mərkəzi orqana məlumat verməli və həmin qiymətləri əsaslandırmalıdır. Müəyyən edilmiş qiymətlərdən kənar hər hansı ödəmələrin təyin edilməsi qadağandır. Akkreditə edilmiş orqanın fəaliyyətinin mənfəət əldə edilməsinə yönəlməsi akkreditasiyanın ləğv edilməsi üçün əsasdır.

Təqdim edilmiş məlumatların doğruluğu şübhə yaratdıqda və ya şəffaflyq baxımından qənaətbəxş olmadığı halda, mərkəzi orqan təqdim olunmuş məlumatları araşdırmaq, zəruri sənədləri və ya audit yoxlamasının aparılmasını tələb etmək səlahiyyətinə malikdir.

Göstərilən xidmətlərə görə müəyyən edilmiş qiymətlər barədə akkreditə edilmiş orqan tərəfindən məlumat tərtib edilməli və övladlığagötürmə ilə bağlı müraciət edən şəxslərə əvvəlcədən təqdim edilməlidir.

Qanunvericilikdə hüquqi şəxsin akkreditasiya edilməsindən imtinanın və akkreditasiyaya xitam verilməsinin əsasları da müəyyənləşdirilmiş və qeyd edilmişdir ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı hallarda akkreditasiyadan imtina edilir:

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqan müəyyən edilmiş tələblərə cavab vermədikdə;
- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqan tərəfindən yanlış məlumatlar təqdim edildikdə;

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqan barədə məlumatların toplanılması ilə əlaqədar göndərilmiş sorğuya Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin müvafiq dövlət orqanları tərəfindən mənfə rəy verildikdə;

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqanın qeydiyyatı alındığı dövlətin ərazisində ictimai-siyasi və iqtisadi-sosial vəziyyət, ətraf mühitin vəziyyəti qeyri-qənaətbəxş olduğu halda, habelə hər hansı səbəbdən həmin dövlətin ərazisində uşaqların müdafiəsi üçün çətinlik olduqda;

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqanın dövlətin qanunvericiliyində Azərbaycan Respublikasında övladlığagötürmə barədə çıxarılmış qərarın tanınması üçün məneə olduqda;

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqanın dövlətin qanunvericiliyində uşaq hüquqlarının, xüsusilə ölkələrarası övladlığa götürülmüş uşaqların hüquq və azadlıqlarını, onların qanuni mənafeələrini məhdudlaşdıran müddəalar olduqda;

- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş orqan və ya onun əməkdaşları tərəfindən əvvəllər qanunvericiliyin və ya etik qaydaların pozulması barədə məlumatlar olduqda, habelə övladlığa götürülmüş uşaqların həyatı ilə bağlı nəzarətin həyata keçirilməsinə dair öhdəliklər pozulduqda;

- xarici dövlətin mərkəzi orqanı tərəfindən akkreditə edilmiş orqanın akkreditasiyası və ya ona Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərmək üçün verilmiş icazə ləğv edildikdə.⁹⁶

⁹⁶ "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanlarının akkreditasiya Qaydası", maddə 10.

Aşağıdakı hallarda isə mərkəzi orqanın qərarı ilə akkreditasiyaya xitam verilir:

- akkreditə edilmiş orqan tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tələblər pozulduqda;
- akkreditə edilmiş orqan tərəfindən akkreditasiya zamanı yanlış məlumatlar təqdim edildikdə;
- akkreditə edilmiş orqan öz vəzifələrini yerinə yetirmədikdə;
- akkreditə edilmiş orqan akkreditasiya qaydasında müəyyən olunmuş hüdudlardan kənar fəaliyyət göstərdikdə;
- xarici dövlət tərəfindən verilmiş akkreditasiyanın müddəti bitdikdə və ya bu akkreditasiyaya xitam verildikdə;
- akkreditə edilməsi üçün müraciət etmiş hüquqi şəxs ləğv edildikdə;
- akkreditə edilmiş hüquqi şəxs tərəfindən fəaliyyətində yol verdiyi nöqsanlar aradan qaldırılmadıqda.

Qanunvericilikdə akkreditasiyaya xitam verilməsi əsaslarının nəzərdə tutulması çəkindirici xarakter daşıyır. Normativ akt xəbərdarlıq edir ki, akkreditasiya edilmiş orqanın qanunvericiliklə müəyyən edilmiş fəaliyyət hüdudlarından kənara çıxması müəyyən sanksiyaların tətbiq edilməsi ilə nəticələnə bilər. Qanunvericilikdə belə əsasların müəyyən olunması akkreditasiya edilmiş orqanların fəaliyyətlərinə nəzarət baxımından müsbət hal kimi xarakterizə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanların akkreditasiyası qeydə alınmamışdır. Bu səbəbdən də həmin kateqoriyadan olan şəxslər övladlığa götürmə zamanı Azərbaycan Respublikası qa-

nunvericiliyinə uyğun olaraq vəkil xidmətindən istifadə edirlər.

Xarici ölkələrin ailə hüquq normalarının məzmununun müəyyən edilməsi. Digər dövlətlərdə olduğu kimi xarici ölkələrin ailə hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasında tətbiqi zamanı müəyyən çətinliklərə rast gəlinir. Bu baxımdan da xarici ölkələrin ailə hüquq normalarının məzmununun müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Ailə Məcəlləsinin 156-cı maddəsinə əsasən, xarici ölkələrin ailə hüquq normaları tətbiq edilərkən məhkəmə və ya qeydiyyat şöbələri, yaxud başqa müvafiq təşkilatlar bu normaların məzmununu müvafiq xarici dövlətdəki rəsmi şərh tətbiqi təcrübəsinə uyğun olaraq müəyyənləşdirir. Bunun prosedur qaydası sözügedən maddədə nəzərdə tutulmuş və qeyd edilmişdir ki, bu normaların məzmununu müəyyənləşdirmək məqsədi ilə məhkəmə, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatını aparan orqan və sair orqanlar Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə və başqa orqanlara (ekspertlərə) müraciət edə bilərlər. Bununla yanaşı, Ailə Məcəlləsinin 156.3-cü maddəsinə əsasən, maraqlı tərəflər öz tələblərini əsaslandırmaq üçün istinad etdikləri xarici ailə normalarının məzmununu təsdiq edən sənədləri məhkəməyə və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim etmək hüququna malikdirlər.

Bu zaman xarici ölkələrin ailə hüquq normaları Azərbaycan Respublikasının hüquq qaydasının əsaslarına zidd olarsa, həmin normalar deyil, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi tətbiq edilir.

MÖVZU 8
AİLƏ HÜQUQUNDA VƏTƏNDAŞLIQ
VƏZİYYƏTİ AKTLARI

PLAN

1. Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının anlayışı və qeydə alınması
2. Doğumun qeydə alınması
3. Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsinin qeydə alınması
4. Nikahın qeydə alınması
5. Nikahın pozulmasının qeydə alınması
6. Övladlığa götürmənin qeydə alınması
7. Atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması
8. Ölümün qeydə alınması

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46946>, 2023
3. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət rüsumu haqqında” 4 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/2860>, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli 79 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları”, <http://www.e-qanun.az/framework/21676>, 2023

5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası” <http://www.e-qanun.az/framework/2426>, 2023

6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin tətbiqi ilə əlaqədar bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında” 2001-ci il 1 mart tarixli 52 nömrəli qərarı, <https://e-qanun.az/framework/4543>, 2023

7. Юрченко О.Ю. «Акты гражданского состояния как юридические факты в гражданском праве», диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук <https://www.dissercat.com/content/akty-grazhdanskogo-sostoyaniya-kak-yuridicheskie-fakty-v-grazhdanskom-prave>

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının anlayışı və qeydə alınması. Qanunvericilikdə “vətəndaşlıq vəziyyəti” məfhumunun müfəssəl anlayışı verilmədiyindən, vətəndaşlıq vəziyyəti aktına da anlayış verilməsində müəyyən çətinliklər yaranır. Buna baxmayaraq bir sıra alimlər, o cümlədən, O.Y.Yurçenko bu terminə anlayış verərək qeyd etmişdir ki, vətəndaşlıq vəziyyəti fiziki şəxsin mülki-hüquqi və ailə-hüquqi vəziyyətini özündə əks etdirən və hüquqi əhəmiyyətli faktların meydana gəlməsi, habelə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı vətəndaşın hüquqi vəziyyətinin fərdiləşdirilməsinə imkan verən hüquqi xarakteristikasıdır.⁹⁷

⁹⁷ Юрченко О.Ю. «Акты гражданского состояния как юридические факты в гражданском праве», диссертация на соискание ученой степени

Bu baxımdan, vətəndaşlıq vəziyyəti aktları — hüquq münasibətlərinin yaranmasına, dəyişməsinə və xitamına təsir edən, fiziki şəxsin xüsusi hüquqi statusunu, onun əhatə dairəsini və məzmununu müəyyən edən dövlət qeydiyyatına alınmalı olan hüquqi faktlardır.

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınması dedikdə həm dövlət mənafeyi və ictimai mənafe üçün, həm də vətəndaşların şəxsi və əmlak hüquqlarının qorunması məqsədilə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən və vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatına yönəldilmiş hüquqi əhəmiyyətli fəaliyyət başa düşülür.

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı, qeyd olunmalı faktları və ərizə verənlərin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər əsasında aparılır. Bu sənədlərin Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi vasitəsilə müvafiq dövlət orqanından (qurumundan) əldə edilməsi mümkün olduqda, həmin sənədlər və ya məlumatlar ərizəçidən tələb edilmir. Belə sənədlərin və ya məlumatların Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi vasitəsilə əldə edilməsi mümkün olmadığı hallarda onların təqdim edilməsi ərizəçinin razılığı ilə sorğu əsasında müvafiq dövlət orqanından (qurumundan) tələb olunur və ya ərizəçi tərəfindən təmin edilir.

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatının elektron qaydada həyata keçirildiyi hallar istisna edilməklə, qeydiyyat kitabına yazılan hər bir qeyd ərizə verənlərə oxunmalı, onlar tərəfindən və qeyd apararı vəzifəli şəxs tərəfindən imzalanmalı, möhürlə təsdiq edilməlidir.

Mövcud qanunvericiliyə görə, doğum, ölüm, nikahın bağlanması, nikahın pozulması, övladlığa götürmə, atalığın müəyyən edilməsi, adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyat şöbələri, nikah evləri, rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri, habelə Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin xaricdəki konsulluq idarələri (bundan sonra – müvafiq olaraq "Qeydiyyat şöbəsi", "konsulluq idarəsi, "icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi") tərəfindən həyata keçirilir.⁹⁸

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar da daimi və müvəqqəti yaşayan, habelə müvəqqəti olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı konsulluq idarələri tərəfindən aparılır. Ölkə ərazisində əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı aparılarkən Ailə Məcəlləsinin "Ailə qanunvericiliyinin əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirakı ilə ailə münasibətlərinə tətbiqi" adlanan 7-ci bölməsinin tələbləri əsas götürülür.

Qeydiyyat şöbələri və konsulluq idarələrinin vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı ilə bağlı səlahiyyətləri İcra hakimiyyəti nümayəndəliklərinin səlahiyyətlərindən fərqləndirilir. "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası"na əsasən (Azərbaycan Respublikası Nazir-

⁹⁸ Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası <http://www.e-qanun.az/framework/2426>, 2023

lər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli, 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir) Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi fəaliyyət istiqamətinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktları" avtomatlaşdırılmış qeydiyyat informasiya sistemi vasitəsilə doğumun, nikahın bağlanması, nikahın pozulmasının, övladlığagötürmənin, atalığın müəyyən edilməsinin, adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsinin, ölümün dövlət qeydiyyatını aparır, vətəndaşlıq vəziyyəti akt qeydlərində dəyişiklik edir və ləğv edir, itmiş qeydləri bərpa edir, akt kitablarını saxlayır və vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamələr və ya arayışlar verir.

İcra hakimiyyətinin nümayəndəliyi isə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemi vasitəsilə doğumun, nikahın bağlanması, ölümün dövlət qeydiyyatını, o cümlədən doğumun və ölümün elektron qaydada qeydiyyatını aparır və doğum, nikah, ölüm haqqında şəhadətnamələr verir.

Mövcud qanunvericiliyə görə, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı, bir qayda olaraq, Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin yerləşdiyi binada (otaqda) həyata keçirilir. Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatının Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin yerləşdiyi binadan (otaqdan) kənarında aparıldığı hallarda akt qeydinin "Qeydlər üçün" qrafasında bu barədə qeyd edilir və edilmiş xidmətə görə maraqlı şəxslər tərəfindən dövlət

rüsumundan əlavə, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada haqq ödənilir.

Son zamanlar vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində olan "ASAN xidmət" mərkəzlərində yerləşən qeydiyyat şöbələrini nümayəndələri tərəfindən aparılması ilə bağlı müraciətlər üstünlük təşkil edir. Dövlət qeydiyyatı "ASAN xidmət" mərkəzlərində yerləşən şöbələrin nümayəndələri tərəfindən aparıldıqda səyyar xidmətlər kənardan qulluğa və yardıma ehtiyacı olan əlilliyi olan şəxslər üçün əlavə ödəniş aparılmadan həyata keçirilir.

Doğumun, ölümün və atalığın müəyyən edilməsinin dövlət qeydiyyatı qeydiyyat şöbəsinə, konsulluq idarəsinə və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə getmədən elektron müraciət əsasında həyata keçirilə bilər. Şəxsin arzusundan asılı olaraq müvafiq şəhadətnamə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemindən çap olunaraq vəzifəli şəxsin imzası ilə təsdiq edilməklə kağız daşıyıcıda da təqdim edilə bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, nikahın dövlət qeydiyyatı istisna edilməklə, digər vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı notariat qaydasında təsdiq olunmuş etibarnamə əsasında da aparıla bilər.

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınması və ya bu akt qeydlərinə dəyişiklik edilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası vətəndaşının soyadı, adı, atasının adı dəyişildikdə Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyi şəxsiyyət vəsiqəsinin dəyişdirilməsi

üçün bu barədə onların yaşadığı yerin daxili işlər orqanlarının müvafiq qurumlarına, hərbi vəzifəli şəxs və ya çağırışçı barəsində isə eyni zamanda onların hərbi qeydiyyat yeri üzrə Azərbaycan Respublikasının Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin yerli qurumlarına, doğumu Azərbaycan Respublikasının ərazisində qeydiyyata alınmış və daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinə 7 gün müddətində məlumat verməlidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlət sosial sığortası üzrə sığorta olunan şəxs öldükdə Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi ölən şəxsin adı, atasının adı və soyadı, doğulduğu il, ay, gün və yer, cinsi, daimi qeydiyyatda olduğu yerin ünvanı, şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin seriyası, nömrəsi, verilmə tarixi və sənədi verən orqanın adı barədə məlumatları ölüm faktının qeyd olunduğu gündən bir ay ərzində Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinə göndərməlidir.

Qeydiyyat şöbəsinin fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi, konsulluq idarəsinin fəaliyyətinə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi, icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin fəaliyyətinə isə tabelik qaydasında yerli icra hakimiyyəti orqanları ümumi rəhbərlik edir.

Doğumun qeydə alınması. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 166-cı maddəsinə əsasən, doğum bu barədə məlumat verən şəxsin seçdiyi, doğum faktı məhkəmə

qaydasında müəyyən edildikdə isə məhkəmə qətnaməsinin çıxarıldığı yer üzrə qeydiyyat şöbələri, konsulluq idarələri, icra hakimiyyətlərinin nümayəndəliklərində dövlət qeydiyyatına alınır. Doğumun qeydə alınması üçün valideynlər və ya onlardan biri, valideynlərin müəyyən səbəblərə görə (xəstə olduqda, öldükdə və s.) müraciət etməsi mümkün olmadıqda isə qohumlar, qonşular, uşağın doğulduğu tibb müəssisəsinin müdiriyyəti və yaxud başqa şəxslər qeydiyyat şöbəsinə, konsulluq idarəsinə, icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə müraciət edirlər.

Mövcud qanunvericiliyə görə doğumun qeydə alınması üçün uşağın doğulduğu gündən ən gec 1 ay ərzində, uşaq ölü doğulduqda isə ən gec doğum vaxtından ötən 3 gün müddətində müraciət edilməlidir.⁹⁹ İXM-in 562.3-cü maddəsinə görə üzrlü səbəblər olmadan valideynlər tərəfindən bu müddətin ötürülməsi inzibati məsuliyyətə səbəb olur.

Doğum haqqında məlumat (uşağın doğum tarixi və cinsi, ananın soyadı, adı, atasının adı, yaşayış yeri, şəxsiyyət vəsiqəsinin nömrəsi və verilmə tarixi) Tibbi Ərazi Bölmələrini İdarəetmə Birliyinin tabeliyindəki tibb müəssisəsi tərəfindən dərhal İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyinə, digər tibb müəssisəsi tərəfindən isə Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinə ötürülür. Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi və İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən həmin məlumat Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi vasitəsilə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemində və oradan da avtomatlaşdı-

⁹⁹ Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, 167-ci maddə. https://www.e-qanun.az/framework/46946#_ednref128, 2023

rılmış rejimdə ananın yaşayış yeri üzrə qeydiyyat şöbəsinə ötürülür. Qeyd edilən qurumların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliyin bu tələbinin yerinə yetirilməməsinə görə İXM-in 562.1 və 562.2-ci maddələrinə uyğun olaraq inzibati məsuliyyət daşıyırlar.

Doğumun qeydə alınması üçün aşağıdakı sənədlərin təqdim edilməsi vacibdir: valideynlərin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər, valideynlərin nikah haqqında şəhadətnaməsi, doğum faktını, vaxtını və yerini təsdiq edən tibb müəssisəsindən sənəd, uşaq tibb müəssisəsindən kənar da doğulduqda, doğuma kömək göstərmiş və ya doğuşdan sonra valideynlərin müraciət etdiyi həkimin verdiyi sənəd, uşaq ölü doğulubsa, onun ölü doğulması barədə həkimin verdiyi sənəd, uşaq, ana tibb müəssisəsindən çıxmamışdan əvvəl ölübsə, doğum və ölüm barədə həkimin verdiyi sənəd.¹⁰⁰

Bu siyahının genişləndirilməsinə yol verilmir. Qeyd edilən sənədlər olmadıqda uşağın doğulması faktı məhkəmə qaydasında müəyyən edilir. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, tibb müəssisəsində doğularaq hər iki valideynin imtina etdiyi uşaq haqqında məlumat həmin müəssisənin rəhbəri tərəfindən dərhal doğum haqqında tibbi şəhadətnamə və uşağın atılmasını təsdiq edən sənədlə (akt, ərizə) birlikdə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə yerli komissiyaya verilməlidir. Müvafiq məlumat daxil olduqdan sonra komissiya doğumun dövlət qeydiyyatına alınması üçün 5 (beş) iş günü müddətində uşağın atılması

¹⁰⁰ Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası, 2.5-ci bənd, https://e-qanun.az/framework/2426#_ednref23, 2023

haqqında sənədi, doğum yeri, tarixi və cinsi barədə tibbi şəhadətnaməni, habelə ona veriləcək ad, ata adı və soyad barədə qəyyumluq orqanının razılığını və ya göstərişini qeydiyyat şöbəsinə təqdim etməlidir. Bu halda doğum haqqında akt qeydinin valideynlər haqqında məlumatları əks etdirən qrafaları doldurulmur, uşağın atılması və valideynlərinin məlum olmaması göstərilir. Doğum haqqında akt qeydində komissiyanın müraciəti (nömrə, tarix, məzmun) barədə qeydlər aparılır.

Uşaq tibb müəssisəsindən kənar yerdə tapılarkən də, oxşar qayda müəyyənləşdirilmişdir. Bu zaman uşağı tapan şəxsin məlumatı əsasında ərazi polis orqanı dərhal uşağın tapılması vaxtını, yerini və şəraitini əks etdirən sənəd (akt, protokol) tərtib edərək uşağı ərazi üzrə müvafiq tibb müəssisəsinə yerləşdirməli, eyni zamanda uşağın tapılması haqqında sənədi təqdim etməklə, 2 (iki) iş günü müddətində komissiyaya məlumat verməlidir.

Müvafiq məlumat daxil olduqdan sonra komissiya doğumun dövlət qeydiyyatına alınması üçün 5 (beş) iş günü müddətində uşağın tapılması haqqında sənədi, yaşı və cinsi barədə tibbi arayışı, habelə ona veriləcək ad, ata adı və soyad barədə qəyyumluq orqanının razılığını və ya göstərişini qeydiyyat şöbəsinə təqdim etməlidir.

Uşağın valideyni və ya valideynləri məlum olduqda doğum haqqında aktın qeydində uşağın adı, atasının adı və soyadı, habelə onun valideynləri haqqında məlumat aşağıdakı qaydada yazılır:

- öz aralarında nikahda olan ata və ana doğum haqqında aktın qeydində və doğum haqqında şəhadətnamədə uşağın valideynləri kimi qeyd olunurlar;

Nikahda olan valideynlərdən doğulmuş uşağın doğumunun qeydə alınması üçün valideynlərdən biri müraciət edərsə, bu halda güman edilir ki, o digərinin razılığı ilə hərəkət edir. Müraciət edən şəxs tərəfindən yalan məlumat təqdim edilməsi gələcəkdə həmin akt qeydinin ləğvi üçün əsasdır.

- uşağın doğumu haqqında akt qeydində ata və ananın milliyyəti onların şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərdə olan məlumat əsasında, həmin sənədlərdə milliyyət barədə məlumat olmadıqda isə doğum haqqında şəhadətnamələrindəki qeydlər və ya Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemindən əldə olunan doğum haqqında akt qeydləri barədə məlumat əsasında yazılır. Atanın və ya ananın valideynlərinin milliyyəti müxtəlif olduqda, doğum haqqında akt qeydində hər iki valideynin milliyyəti göstərilir. Ata və ya ananın doğum haqqında şəhadətnaməsində onların valideynlərinin milliyyəti qeyd olunmadıqda və ya doğum haqqında şəhadətnaməni təqdim edə bilmədikdə və bu məlumatlar qeydiyyat şöbələrində, habelə Ədliyyə Nazirliyinin Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivində saxlanılmadıqda, uşağın doğumu haqqında akt qeydində həmin valideynin milliyyəti göstərilir. Bu halda doğum haqqında akt qeydinin "Milliyyəti" qrafasında "Məlumat təqdim edilməyib" sözləri yazılır. Uşağın doğumu haqqında şəhadətnamədə ata və ananın milliyyəti onların xahişi ilə doğum haqqında akt qeydinə

uyğun yazılır. Doğum haqqında akt qeydində ata və ya ananın valideynlərinin milliyyəti müxtəlif olduqda, uşağın doğumu haqqında şəhadətnamədə ata və ya ananın arzusundan asılı olaraq həmin milliyyətlərdən biri göstərilir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 168.2-ci maddəsinə əsasən atalıq müəyyən edilmədiyi halda atanın milliyyəti ananın göstərişi ilə yazılır.

- valideynlər öz aralarında nikahda olmadıqda uşağın anası haqqında qeyd ananın ərizəsi, atası haqqında qeyd isə uşağın atasının və anasının birgə ərizəsi və ya atanın ərizəsi əsasında, habelə məhkəmənin qərarı əsasında aparılır;

- uşaq nikahı olmayan anadan olduqda və atalığın müəyyən olunması barədə valideynlərin birgə ərizəsi və ya məhkəmənin qətnaməsi olmadıqda, doğum haqqında aktın qeydində və şəhadətnamədə uşağın atasının soyadının əvəzinə ananın soyadı yazılır. Uşağın atasının və babasının adı uşağın anasının göstərişi üzrə yazılır;

- öz aralarında nikahda olan və süni mayalanma və ya embrionun implantasiyasının tətbiqi barədə yazılı razılığı olan valideynlərin həmin metodlar nəticəsində uşağı olduqda, uşağı doğan qadının (surroqat ananın) razılığı ilə doğum haqqında aktın qeydində və şəhadətnamədə onlar uşağın valideynləri kimi qeydə alınır;

- öz aralarında nikaha daxil olan və başqa qadına embrionun implantasiyasına yazılı şəkildə razılıq verən şəxslər yalnız uşağı doğan qadının razılığı ilə uşağın valideynləri kimi yazıla bilərlər.

Ailə Məcəlləsinin 169-cu maddəsinə görə uşaq onun anası ilə qeydə alınmış nikahda olmuş şəxsin ölümündən sonra

doğulduqda, ölmüş şəxs doğum haqqında aktın qeydinə və şəhadətnaməyə bu şərtlə uşağın atası kimi yazıla bilər ki, göstərilən şəxsin ölümü gündən uşağın doğulduğu gündək 10 aydan çox vaxt keçməsin.

Həmin Məcəllənin 170-ci maddəsi isə nikah pozulduqdan və ya etibarsız hesab edildikdən sonra anadan olan uşağın doğulmasının qeydə alınması məsələsini tənzimləyir. Nikah dövründə ana bətninə düşmüş, lakin nikah pozulduqdan və ya etibarsız hesab edildikdən sonra anadan olmuş uşağın doğumunun qeydiyyatı, nikahın pozulduğu və ya etibarsız hesab edildiyi gündən uşağın doğulduğu gündək 10 aydan çox keçməmişdirsə, valideynləri nikahda olan uşağın doğumunun qeydiyyatı qaydasında aparılır.

Ailə Məcəlləsində uşağın atası ilə nikahda olmayan ananın öldüyü, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildiyi, valideynlik hüquqlarından məhrum edildiyi, habelə onun yaşadığı yeri müəyyən etmək mümkün olmadığı hallarda doğumun qeydə alınması qaydası nəzərdə tutulmamış, bu məsələyə VVADQ Qaydasının 2.17-ci bəndində aydınlıq gətirilmiş və göstərilmişdir ki, qeyd edilən hallarda uşağın atası haqqında qeyd atanın məlumatına əsasən yazılır.

Valideynlər və ya onlardan biri valideynlik hüququndan məhrum edildikdə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi Ailə Məcəlləsinin 65.5-ci maddəsinə uyğun olaraq "Elektron məhkəmə" informasiya sistemindən Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sistemində daxil olmuş valideynlik hüquqlarından məhrum etmə barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsindən çıxarısa əsasən doğum haqqında akt qeydinin "Qeydlər üçün" qrafasında müvafiq qeyd edilir. Va-

lideynlik hüququ məhkəmə qaydasında bərpa edildikdə həmin qeyd silinir.

Mövcud qanunvericiliyə görə əkiz doğulan uşaqların doğumunun qeydə alınması zamanı onların hər biri barədə ayrıca qeydiyyat aparılır və hər birinə doğum haqqında şəhadətnamə verilir. Uşaqların sayı barədə doğum haqqında akt qeydinin "Neçə uşaq doğulmuşdur" qrafasında müvafiq qeyd edilir.¹⁰¹

Əgər uşaq ölü doğulmuşdursa, bu fakt doğum haqqında aktın qeydiyyat kitabında qeydə alınır. Doğum haqqında akt qeydinin "Uşaq diri və ya ölü doğulmuşdur" qrafasında "Ölü doğulmuşdur" sözləri yazılır. Bu zaman doğum haqqında şəhadətnamə verilmir.

Bununla bərabər, uşağın ölümü doğumdan sonra dərhal baş verdikdə (bir neçə dəqiqə yaşaması halı da nəzərə alınmaqla) doğum və ölüm haqqında iki akt qeydi tərtib edilir. Lakin yalnız ölüm haqqında şəhadətnamə verilir.

Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsinin qeydə alınması. Uşağa adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Ailə Məcəlləsi, Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 12 may tarixli 79 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları"na uyğun olaraq həyata keçirilir.

Ailə Məcəlləsinin 54-cü maddəsinə əsasən yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları uşaq 18 yaş-

¹⁰¹ Yəni orada, 2.18-ci bənd.

na çatana qədər onun adının dəyişdirilməsinə, eləcə də soyadının digər valideynin soyadına dəyişdirilməsinə, valideynlərin birgə xahişinə əsasən və uşağın mənafeyini nəzərə alaraq icazə verə bilər.

Valideynlər ayrı yaşadıqda və uşaqla birlikdə yaşayan valideyn ona öz soyadını vermək istədikdə qəyyumluq və himayə orqanları bu məsələni digər valideynin rəyini nəzərə almaqla və uşağın maraqlarından asılı olaraq həll edir. Digər valideynin olduğu yeri müəyyənləşdirmək mümkün olmadıqda, o valideynlik hüquqlarından məhrum edildikdə, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, eləcə də üzürsüz səbəbdən uşağı saxlamaqdan və onun tərbiyəsindən yayındıqda həmin valideynin rəyini nəzərə almaq məcburi deyil.

Uşaq öz aralarında nikahda olmayan şəxslərdən olubsa və atalıq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən olunmayıbsa, qəyyumluq və himayə orqanları uşağın maraqlarını əsas tutmaqla onun soyadının, ananın bu xahişlə müraciət etdiyi anda daşdığı soyada dəyişdirilməsinə icazə vermək hüququna malikdir. Yuxarıda qeyd edilən hər bir halda 10 yaşına çatmış uşağın adı və soyadı yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının öz adını, ata adını və soyadını müstəqil surətdə dəyişdirməsinə 18 yaşına çatdıqdan sonra yol verilir, bu proses qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən həyata keçirilir və vətəndaşların daimi yaşayış yerində qeydə alınır. Əgər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı xarici ölkədə daimi və ya il ərzində 182 gün-

dən artıq müvəqqəti yaşayırsa, bu zaman ərizə konsulluğa verilir.

Adın, ata adının və soyadın növbəti dəfə dəyişdirilməsi zamanı (ər-arvadın birinin digərinin soyadını qəbul etməsi və ya nikahdan əvvəlki soyadına qayıtması halları istisna olmaqla) aşağıdakı hallara diqqət yetirmək lazımdır:

- ər-arvaddan birinin soyadını dəyişdirməsi digərinin soyadının dəyişilməsinə səbəb olmur;

- atanın öz adını dəyişdirməsi qeydə alınarkən, onun yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının ata adı dəyişdirilir. Yetkinlik yaşına çatanların ata adı yalnız o hallarda dəyişdirilir ki, onların özləri bu barədə müraciət etmiş olsunlar;

- hər iki valideynin soyadı dəyişdirildikdə, yetkinlik yaşına çatmayanların soyadı dəyişdirilir. Soyadı valideynlərdən biri dəyişdirsə, onun yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının soyadının dəyişdirilməsi məsələsi valideynlər arasında razılığa görə, razılıq olmadıqda isə yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanı tərəfindən həll edilir;

- valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin soyadı, yaxud atanın adı dəyişdirildikdə, yetkinlik yaşına çatmış övladın ərizəsi ilə onun soyadı və ata adı dəyişdirilir;

- valideynlərdən biri və ya hər ikisi adını, ata adını, soyadını dəyişdirdikdə istər yetkinlik yaşına çatmayan, istərsə də yetkinlik yaşına çatmış övladların doğum haqqında akt qeydlərində valideynlər haqqında məlumata dəyişiklik edilir. Bunun üçün yetkinlik yaşına çatmış övladların ərizəsi tələb olunmur. Övladlığa götürənlər övladlığa götürülənin valideyni qismində yazılmışlarsa, yetkinlik yaşına çatan və çatmayan övladlığa götürülənlərin doğum haqqında akt

qeydlərində, övladlığa götürmə haqqında akt qeydində, eləcə də atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydində eyni qaydada dəyişiklik edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ərizə verən şəxsin istəyi ilə ata adı onu tərbiyə etmiş şəxsin adı ilə dəyişdirilə bilər. Bu zaman uşağı tərbiyə etmiş şəxsin razılığının olması mütləqdir.

Qanunvericilikdə adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsinə yol verilməyən hallar da nəzərdə tutulmuşdur. Nazirlər Kabinetinin qeyd edilən Qərarının 6.5-ci bəndinə əsasən ərizə verən şəxs cinayət mühakimə icraatına şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edildiyi dövrdə, onun götürülməmiş və ya ödənilməmiş məhkumluğu olduqda, habelə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxs olduqda adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsinə yol verilmir.

Qanunvericilikdə adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi mexanizmi də müəyyənləşdirilmişdir. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi məsələsinin düzgün həll olunması üçün qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq ərizə daxil olduğu vaxtdan 7 gün müddətində ərizə verən şəxsin doğumu, nikahdadırsa, nikah haqqında, övladları varsa, onların doğum haqqında akt qeydlərinin surətlərini, müvafiq hallarda isə övladlığa götürmə, atalığın müəyyən edilməsi və nikahın pozulması haqqında akt qeydlərinin surətlərini əldə etmək məqsədi ilə bu aktların saxlanıldığı qeydiyyat orqanına, akt qeydi həmin orqanda olmadıqda isə Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Reyestri Xidmətinə sorğu verir.

Xarici dövlətdə doğulmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşının adının, ata adının və soyadının dəyişdirilməsi

haqqında ərizəsinə onun doğumu haqqında və nikahdadırsa nikah haqqında akt qeydləri xarici ölkələrin səlahiyyətli orqanlarından konsulluq vasitəsilə və ya digər rəsmi yolla qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən əldə edildikdən sonra baxılır.

Ərizə verən şəxsin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, eləcə də adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi ilə istintaqdan, məhkəmədən, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqindən yayınmasının qarşısının alınması məqsədi ilə qeydiyyat şöbəsi toplanmış sənədləri yoxlama aparılması üçün ərizə verən şəxsin yaşayış yeri üzrə rayon (şəhər) polis idarəsinə (şöbəsinə) göndərir. Rayon (şəhər) polis idarəsi (şöbəsi) sənədlər daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində bütün sənədləri yoxlamanın nəticələri haqqında əsaslandırılmış rəylə birlikdə qeydiyyat şöbəsinə qaytarır.

Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq 15 gün müddətində ərizə verən şəxsin soyadının, adının, ata adının dəyişdirilməsinin mümkünlüyünü əks etdirən rəy tərtib edir.

Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi mümkün hesab edilmədikdə, müvafiq qurum bundan imtina edilməsi barədə qərar çıxarır, 5 iş günü müddətində bu barədə ərizə verən şəxsə məlumat verir və qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa gəldiyi gün həmin qərarın bir nüsxəsini təqdim etdiyi sənədlərlə birlikdə ona qaytarır.

Ad, ata adı, soyad dəyişdirildiyi halda qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq 3 iş günü müddətində ərizə verən şəxsə məlumat verir və o, qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa

gəldiyi gün adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsini qeydə alır və müvafiq şəhadətnamə verir.¹⁰²

Ailə Məcəlləsinin 192-ci maddəsinə əsasən adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsinin qeydə alınması ilə əlaqədar vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatında dəyişikliklər edilməşsə, əvvəllər verilmiş şəhadətnamələr ləğv edilir və onların əvəzində qeydiyyatda dəyişikliklər nəzərə alınmaqla yeni şəhadətnamələr verilir.

Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq bu barədə vətəndaşın olduğu yerin qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa 3 gün müddətində bildiriş göndərir və daxili işlər orqanlarının müvafiq qurumlarına, hərbi vəzifəlilərin və çağırışçıların adının, ata adının, soyadının dəyişdirilməsi barədə Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin yerli baş idarə, idarə, şöbə və bölməsinə, doğumu Azərbaycan Respublikasının ərazisində qeydə alınmış və daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin adının, ata adının və soyadının dəyişdirilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinə 7 gün müddətində məlumat verir.

Qaydaların 6.22-ci bəndinə əsasən adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi ilə bağlı akt qeydlərinin olduğu yerin qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq 15 gün müddətində daxil olmuş bildiriş əsasında həmin akt qeydlərinə zəruri dəyişiklik edir və ərizə verən şəxsə təqdim edilməsi üçün yeni şəhadətnaməni ərizəni qəbul etmiş qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa, 3 gün müddətində isə bildirişi akt qeydlərinin

¹⁰² “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 2011-ci il 12 may tarixli 79 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir <https://e-qanun.az/framework/21676>, 2023

ikinci nüsxəsinin saxlandığı Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Reyestri Xidmətinə göndərir.

Adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsinə dair sənədlər, o cümlədən qeydiyyat orqanının rəyi qeydiyyat şöbəsində və ya konsulluqda 75 il müddətində saxlanılır.

Nikahın qeydə alınması. Nikahın qeydə alınması qaydaları Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 23-cü fəslində nəzərdə tutulmuş normalar və Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası ilə tənzimlənir. Ailə Məcəlləsinin 171-ci maddəsinə əsasən nikahın qeydə alınması nikaha daxil olanlardan və ya onların valideynlərindən birinin seçdiyi hər hansı bir Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi tərəfindən həyata keçirilir. Verilmiş ərizədə nikahın bağlanmasına mane olan halların olmadığı təsdiq edilməli, habelə hərənin neçənci nikaha daxil olduğu və neçə uşağı olduğu, eləcə də nikahın bağlanmasından sonra daşımaq istədiyi soyad göstərilməlidir.

Nikaha daxil olmağı arzu edənlər bu barədə Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə tibbi müayinədən keçdiklərini təsdiq edən arayış əlavə edilməklə şəxsən yazılı ərizə verirlər.

Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərdən birinin üzrlü səbəbə görə (ağır xəstəlik, uzunmüddətli ezamiyyətə getmə, uzaq yerdə yaşama və s.) ərizə vermək məqsədilə Qeydiyyat şöbəsinə, konsulluq idarəsinə və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə gəlmək imkanı olmadıqda, gəlmiş ikinci tərəf digər tərəfin özünə aid hissəsini şəxsən doldurduğu birgə ərizə və ya ayrı-ayrı ərizələri təqdim edir.

Gəlməmiş tərəfin ərizədəki imzasının həqiqiliyi qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada təsdiq edilməlidir.

Nazirlər Kabinetinin qeyd edilən Qərarında “evlənmək arzusu” ifadəsindən istifadə olunmuşdur. Halbuki Ailə Məcəlləsində bu termindən istifadəyə rast gəlinmir. Məsələn, Qərarın 3.4-cü bəndində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa qayda nəzərdə tutulmadıqda, evlənmək arzusunda olan əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin vəziyyətini təsdiq edən sənədlərində onların ailə vəziyyəti barədə qeydin olmamasına əsaslanaraq, onlardan vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıqları ölkənin səlahiyyətli orqanları tərəfindən verilmiş ailə vəziyyəti haqqında arayış tələb edilir. Arayış müəyyən olunmuş qaydada leqallaşdırılmalıdır. Qeyd olunan arayış verildiyi gündən 6 ay müddətində etibarlıdır.

Nəzərə alsaq ki, Ailə Məcəlləsində “evlənmək arzusu” termini nəzərdə tutulmamışdır, bu səbəbdən də Qaydaların 3.4-cü bəndində istifadə edilən bu söz birləşməsinin Ailə Məcəlləsində olduğu kimi “ailə qurmaq” ifadəsi ilə əvəz edilməsi məqsədamüvafiq hesab olunur.

Nikahın qeydə alınması barədə ərizəni qəbul etmiş Qeydiyyat şöbəsinin, konsulluq idarəsinin və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinin sonrakı hərəkətlərinin nədən ibarət olması məsələsinə də qanunvericilikdə aydınlıq gətirilmiş və Ailə Məcəlləsinin 172-ci maddəsində göstərilmişdir ki, ərizəni qəbul etmiş subyektlər nikaha daxil olanları nikahın qeyd olunması şərtləri və qaydası ilə tanış etməyə, bu şəxslərin bir-birinin səhhəti və ailə vəziyyəti haqqında xəbərdar

olduqlarını yəqin etməyə, habelə gələcək ər-arvad və valideyn kimi onlara hüquqlarını və vəzifələrini izah etməyə, eləcə də nikaha daxil olmaqla maneələrin gizlədilməsi üçün məsuliyyət daşıdıqları haqqında onları xəbərdar etməyə borcludur.

Nikahın qeydiyyatının günü və saati nikaha daxil olan şəxslərlə razılaşıdırılaraq ərizə verilən gündən 1 aydan tez olmayaraq təyin edilir. Üzürlü səbəblər olduqda, nikahın bağlanma müddəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən azaldıla və ya 1 aydan çox olmayan müddətə uzadıla bilər. Xüsusi hallarda (hamiləlik, uşağın doğulması və digər hallarda) nikah ərizə verilən gün bağlana bilər.

Ümumi uşaqları olan şəxslər arasında nikah bağlandığı hallarda Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi onlara eyni zamanda atalığın müəyyən olunması qaydasını izah etməlidir.

Əgər söhbət əvvəllər nikahda olmuş şəxslərin nikahının qeydə alınmasından gedirsə, bu zaman nikahın pozulması haqqında şəhadətnaməni (surətini) və ya ərinin (arvadının) ölüm şəhadətnaməsi (surətini), yaxud nikahın etibarsız sayılması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi və ya ondan çıxarışı təqdim etdikdə yeni nikah qeydə alınabilir.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 173-cü maddəsinə əsasən nikahı qeyd etmək üçün təyin olunmuş gündək nikahın qeyd edilməsinə qanuni maneələr olduğu haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ərizə daxil olarsa, qeydiyyat təxirə salınır, ərizə verənə isə ərizəni təsdiq edən sənədli sübutlar təqdim olunması üçün 1 aydan çox olmaya-

raq vaxt verilir. Müəyyən edilmiş müddətdə əsaslı sübutlar təqdim olunmazsa, nikah haqqında qeydiyyat aparıla bilər.

Azərbaycan Respublikasında nikah yaşı 18 yaş müəyyən edilmişdir. Nikahın bağlanması üçün nikaha daxil olan şəxslərin yazılı razılığı və onların nikah yaşına çatmaları zəruridir. Bununla bərabər, qanunvericilikdə bəzi kateqoriyalı şəxslər üçün nikahın qeydə alınmasının müəyyən şərtlər daxilində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

VVADQ Qaydalarının 3.17-ci bəndinə əsasən müəyyən müddətə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaların icrası zamanı məhkumlarla, bəzələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərlə nikahın qeydə alınması aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, ümumi qaydada həyata keçirilir:

- məhkumlarla və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərlə nikah cəzaçəkmə müəssisəsinin və ya istintaq təcridxanalarının olduğu yer üzrə Qeydiyyat şöbəsi tərəfindən qeydə alınır;

- nikah bağlamağı məhkum arzu edirsə, cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti onu müəyyən olunmuş forma üzrə nikah haqqında ərizə blankı ilə təmin edir. Məhkum ərizənin özünə aid hissəsini doldurduqdan sonra cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti ərizədə göstərilən məlumatları məhkumun şəxsi işindəki sənədlərlə tutuşdurur, onun imzasını və ərizədə göstərilən məlumatların doğruluğunu (cəzaçəkmə müəssisəsi rəisinin imzası və möhürlə) təsdiq edir. Məhkumun şəxsi işində onun ailə vəziyyəti haqqında məlumat olmadıqda, natamam və ya ziddiyyətli olduqda cəza müəssisəsi müvafiq orqanlar və təşkilatlar vasitəsilə həmin məlu-

matların alınması və ya dəqiqləşdirilməsi üçün tədbirlər görür. Bundan sonra cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti ərizəni məhkumun nikaha daxil olmağı arzu etdiyi şəxsə göndərir. Belə ərizəni alan şəxs nikah bağlamağa razı olduqda, özünə aid hissəsini doldurur və Qeydiyyat şöbəsinə şəxsən təqdim edir;

- Qeydiyyat şöbəsi nikah haqqında birgə ərizəni qəbul edərək nikahın qeydiyyatı gününü və vaxtını cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti ilə razılaşdırmaqla müəyyən edir, bu barədə nikah bağlayan şəxslərə, o cümlədən məhkuma cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti vasitəsilə qabaqcadan məlumat verir;

- məhkumla nikahın qeydiyyatı nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin iştirakı ilə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin Qeydiyyat şöbəsi ilə razılaşdırmaqla müəyyən etdiyi yerdə (binada, otaqda) həyata keçirilir;

- barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərlə nikahın qeydə alınması eyni qaydada həyata keçirilir. Nikahın qeydiyyat tarixi isə cinayət işi icraatında olan orqanla da razılaşdırılır;

- müəyyən müddətə və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaların icrası zamanı məhkumlarla, barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərlə nikahın qeydə alınmasını digər tərəf arzu etdikdə nikahın qeydə alınması yuxarıda qeyd edilən xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla ümumi qaydada həyata keçirilir.

Nikahın qeydə alınması institutunun maraqlı məsələlərindən biri də əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər

arasında nikahın bağlanmasıdır: Azərbaycan Respublikasının ərazisində əcnəbi şəxs üçün nikahın bağlanma şərtləri onun ölkəsinin qanunvericiliyi ilə yanaşı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindəki tələblərə əməl olunmaqla müəyyən edilir.

Nikah bağlayan şəxsin vətəndaşlığı yoxdursa, Azərbaycan Respublikasının ərazisində nikahın bağlanması şərtləri onun daimi yaşadığı ölkənin qanunvericiliyi ilə və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyindəki tələblərə əməl olunmaqla müəyyən edilir.

Nikaha daxil olmağı arzu edən şəxslərdən biri ağır xəstəliyi ilə əlaqədar nikahın qeydə alınması üçün Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin yerləşdiyi binaya (otağa) gələ bilmədikdə nikahın qeydiyyatı nikaha daxil olanların hər ikisinin iştirakı ilə, bu Qaydaların şərtlərinə əməl olunmaqla evdə, tibb müəssisələrində aparıla bilər. Bu halda nikaha daxil olmağı arzu edən şəxsin Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyəti nümayəndəliyinin yerləşdiyi binaya (otağa) gələ bilməməsinin səbəbi həkim arayışı ilə təsdiq olunur və bu arayış nikah haqqında ərizəyə əlavə edilir.

Nikaha daxil olmağı arzu edən şəxslərin müraciətinə əsasən nikah toy mərasimində qeydə alınma bilər. Bunun üçün nikahın qeydiyyatı günü təyin edilərkən nikaha daxil olmağı arzu edən şəxslər Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə nikahın toy mərasimində qeydə alınmaq istəyi barədə məlumat verirlər.

Bütün hallarda harada bağlanmasından asılı olmayaraq nikahın bağlanması haqqında qeyd aparıldıqda nikah haq-

qında şəhadətnamə verilir və ər-arvadın hüquq və vəzifələri nikahın bağlanması dövlət qeydiyyatı günündən yaranır.

Nikahın pozulmasının qeydə alınması. Nikahın pozulması ərizə əsasında və ya məhkəmə qətnaməsi əsasında baş verə bilər. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 179-cu maddəsinə əsasən nikahın pozulması ər-arvaddan və ya onlardan birinin yaşadığı və ya nikahın qeydiyyatı alındığı yer üzrə, məhkəmə qətnaməsi əsasında nikahın pozulması isə bu barədə qətnamənin çıxarıldığı yer üzrə qeydiyyat şöbəsi tərəfindən qeydə alınır. Nikah ər (arvadın) və ya onların hər ikisinin ərizəsi əsasında, eləcə də məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) qəyyumunun ərizəsi əsasında pozula bilər.

Ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmadıqda, nikah onların razılığı əsasında Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən pozulur.

VVADQ Qaydasının 5.3-cü bəndində qeyd edildiyi kimi, yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olmasından asılı olmayaraq ər (arvadın) ərizəsi əsasında nikahın pozulması aşağıdakı hallarda Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən aparılır:

- ər (arvad) məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edildikdə;
- ər (arvad) məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə.

Qeyd edilən hallar istisna olmaqla, ər-arvadın yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olduqda və ya ər (arvad) nikahın pozulmasına razı olmadıqda, nikah məhkəmə qaydasında pozulur. Ər-arvadın razılığı olduqda, lakin onlar

dan biri Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində nikahın pozulmasından yayındıqda da (ərizə verməkdən imtina etdikdə, nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı üçün gəlmədikdə və s.) nikahın pozulması məhkəmə qaydasında həyata keçirilir.

Ailə Məcəlləsinin 18-ci maddəsinə görə ər-arvadın birgə mülkiyyətinin bölünməsi, ehtiyacı olan və əmək qabiliyyəti olmayan ər (arvadın) saxlanması üçün vəsait ödənilməsi haqqında, eləcə də tərəflərdən biri məhkəmədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə və ya ən azı 3 il müddətinə azadlıqdan məhrum edildikdə, habelə tərəflər arasında uşaqlar barədə yaranan mübahisələrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında nikahın pozulmasından asılı olmayaraq məhkəmə qaydasında baxılır.

Nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı nikahın pozulması haqqında məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsinə, yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmayan ər-arvadın nikahın pozulması haqqında birgə verdikləri ərizəyə, məhkəmə qaydasında itkin düşmüş hesab edilən, məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən şəxslə nikahın pozulması haqqında ər-arvaddan birinin ərizəsinə, məhkəmə qaydasında fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilən ər (arvadın) qəyyumunun ərizəsinə əsasən həyata keçirilir.

Məhkəmənin qətnaməsi əsasında nikahın pozulmasının qeydə alınmasının spesifik xüsusiyyətləri vardır və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi əsasında nikahın pozulmasını həm ər ilə arvadın hər ikisinin,

həm də onlardan birinin ərizəsi üzrə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi qeydə alır;

- məhkəmənin qətnaməsinə əsasən ər (arvad) nikahın pozulmasının qeyd edilməsi haqqında ərizə verdikdə, Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi digər tərəfin ərizəsi üzrə həmin Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində əvvəllər nikahın pozulması barədə akt qeydinin olub-olmamasını yoxlayır. Əgər nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı aparılıbsa, nikahın pozulması haqqında akt qeydinə çatışmayan məlumatlar əlavə edilir, nikahın pozulması haqqında akt qeydinin ikinci nüsxəsi saxlanılan Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə bu barədə bildirilir. Müraciət etmiş tərəfə nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə verilir, orada nikahın pozulması haqqında birinci tərəfə verilmiş şəhadətnamədəki tarix göstərilir. Əgər nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatı aparılmayıbsa və ərizəçinin nikahı haqqında qeydlərdə nikahın pozulması barədə məlumat yoxdursa və ya nikah başqa Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi, yaxud icra hakimiyyətinin nümayəndəliyində qeyd edilibsə, onda müvafiq Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində artıq pozulmuş nikahın qeydiyyatı barədə qeydlər olub-olmaması haqqında sorğu edilir. Bu cür məlumatların olmadığı bildirildikdə nikahın pozulmasının qeydiyyatı ümumi qaydada həyata keçirilir;

- nikah Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində pozulduqda, nikahın pozulmasının dövlət qeydiyyatına alındığı gündən, məhkəmə qaydasında pozulduqda isə bu barədə

məhkəmə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gündən nikaha xitam verilmiş sayılır;

- məhkəmənin qətnaməsinə əsasən nikahın pozulmasının qeydiyyatı haqqında ərizəyə nikahın pozulması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsindən çıxarış və məhkəmənin qətnaməsində dövlət rüsumunu tərəflərdən hansının ödəməli olduğu göstərilmədikdə, qeydiyyat üçün birinci müraciət etmiş ər (arvad) tərəfindən dövlət rüsumunun ödənilməsi barədə sənəd əlavə edilməlidir. Qeydiyyat üçün ikinci müraciət etmiş şəxsdən dövlət rüsumunun ödənilməsi barədə sənəd tələb olunmur;

- məhkəmənin qətnaməsi əsasında nikahın pozulması bu barədə ərizə verilərkən qeydə alınır;

- məhkəmənin qətnaməsi əsasında nikahın pozulması qeydə alınarkən, nikahın pozulması haqqında akt qeydində və şəhadətnamədə nikaha xitam verilmə tarixi kimi məhkəmə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi gün göstərilir.

Qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmayan ər-arvadın qarşılıqlı razılığı üzrə nikahın pozulmasının qeydə alınmasının aşağıdakı qaydasını müəyyənləşdirmişdir:

- yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqları olmayan ər-arvad nikahın pozulması haqqında ərizədə özlərinin qarşılıqlı razılıqlarını və onların yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının olmadığını qeyd etməyə borcludurlar, nikahın pozulması haqqında ərizəyə nikah haqqında şəhadətnamə və qeydiyyat üçün dövlət rüsumunun ödənilməsi barədə sənəd əlavə edilməlidir. Şəhadətnamənin olmadığı hallarda nika-

hın pozulması haqqında ərizədə nikah şəhadətnaməsinin olmaması qeyd edilir;

- ər-arvaddan birinin üzürlü səbəbə görə (ağır xəstəlik, uzun müddətli ezamiyyətə getmə, uzaq yerdə yaşama və s.) ərizə vermək məqsədilə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinə gəlmək imkanı olmadıqda, gəlmiş ikinci tərəf ər-arvaddın birgə ərizəsini və ya ər-arvaddın ayrı-ayrı ərizələrini təqdim edir. Gəlməmiş tərəfin ərizədəki imzasının həqiqiliyi onun yaşadığı yerin Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən və ya notariat qaydasında təsdiq edilməlidir. Ərizə verərkən nikahın pozulmasının qeydiyyat tarixi müəyyən edilir, gəlməmiş ərə (arvada) bu barədə məlumat verilir;

- nikahın pozulması ərizə verildiyi gündən 1 ay keçdikdən sonra həyata keçirilir;

- nikahın pozulmasının qeydiyyatı ər-arvaddın iştirakı ilə həyata keçirilir. Ər-arvad üzürlü səbəbə görə onlar üçün müəyyən edilmiş gündə nikahın pozulmasını qeyd etdirmək üçün Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinə gələ bilmədikdə, qeyd müddəti onların xahişi ilə başqa vaxta keçirilir. Müəyyən edilmiş vaxtda gəlməməyin səbəbi üzürlü hesab edildikdə, Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi yeni vaxt müəyyən etmədən onların gəldiyi gün nikahın pozulmasını qeyd edə bilər. Ərizədə və ərizələrin uçot jurnalında bu barədə qeyd aparılır.

Gəlməməyin səbəbi üzürsüz hesab edildikdə, lakin ər-arvaddın nikahı pozmaq arzusu dəyişmədikdə, onlar nikahın pozulması haqqında Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinə yenidən ərizə verə bilərlər. Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi nikahın pozulmasını qeyd etmək üçün yenidən 1

ay müddət təyin edir. Gəlməməyin səbəbinin üzürlü hesab edilməsini Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinin vəzifəli şəxsi müəyyən edir.

- Ər-arvadın biri və ya hər ikisi üzürlü səbəbə görə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinə gələ bilmədikdə və nikahın pozulması üçün onların (onun) razılığını təsdiq edən və özləri (özü) olmadan nikahın pozulmasının qeyd olunmasına xahiş edən ərizə təqdim edildikdə, nikahın pozulmasını qeyd etmək olar. Bu zaman gəlməmiş tərəfin (tərəflərin) imzasının həqiqiliyi yaşadığı yerin Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən və ya notariat qaydasında təsdiq edilməlidir.¹⁰³

Qanunvericilik ər-arvaddan birinin ərizəsi üzrə nikahın pozulmasının qeydə alınması məsələsinə də aydınlıq gətirmişdir. VVADQ Qaydasının 5.11-ci bəndində qeyd edilir ki, yetkinlik yaşına çatmayan ümumi uşaqlarının olmasından asılı olmayaraq ərin (arvadın) ərizəsi əsasında nikahın Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində pozulması hallarında nikahı pozmaq haqqında ərizə vermiş ər (arvad) həmin ərizəyə arvadın (ərin) xəbərsiz itkin düşmüş və ya ruhi xəstəlik, yaxud kəmağıllıq nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsinə dair məhkəmə qətnaməsini, dövlət rüsumunun ödənilməsi barədə sənədi əlavə etməli və fəaliyyət qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) qəyyumunun, yaxud xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilən ərin (arvadın) əmlakı üzərində qəyyumluq edənin ünvanını bildirməlidir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 17.2-ci maddəsində nə-

¹⁰³ Yəni orada

zərdə tutulmuş əsaslar üzrə nikahı pozmaq haqqında ərizə təqdim edildikdə, qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi nikahın pozulmasını ərizə verilən gün ərizəçinin iştirakı ilə qeydə alır. 3 gün müddətində bu barədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan ərin (arvadın) qəyyumuna, yaxud xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilən ərin (arvadın) əmlakını idarə edənə məlumat göndərir. Müəyyən edilmiş qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxsə qəyyum təyin edilməmişdirsə, məlumat fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxsin yaşadığı yerin qəyyumluq və himayə orqanına göndərilir. Məlumatda uşaqlar haqqında, ər-arvadın ümumi birgə mülkiyyəti olan əmlakın bölgüsü haqqında və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və yardıma ehtiyacı olan ərə (arvada) aliment verilməsinə dair mübahisə olduğu halda, onun həlli üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququ izah edilir. Nikahın pozulması haqqında qeyd aparıldıqda, nikahın pozulması haqqında şəhadətnamələr verilir. Nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə təqdim olunmaq üçün şəxsin yaşadığı yerin Qeydiyyat şöbələri və konsulluq idarələrinə və ya cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinə göndərilir, bu barədə ərizəçiyə xəbər verilir.

Ər (arvad) ona nikahdan əvvəlki soyadının verilməsini arzu edirsə, nikahın pozulmasının qeydə alınması zamanı bunu Qeydiyyat şöbələri və konsulluq idarələrinə bildirməlidir. Ərə (arvada) nikahdan əvvəlki soyadının verilməsi barədə həmin orqan müvafiq qeyd aparır.

Xəbərsiz itkin düşmüş və ya ruhi xəstəlik, yaxud kəməğilliq nəticəsində fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilmiş şəxslə nikahı pozmaq haqqında ərin (arvadın) ərizəsinə

əsasən nikahın pozulması qeyd edilərkən nikahın pozulması haqqında ərizə verən ər (arvad) nikahdan əvvəlki soyadını daşımaq arzusunda olduğunu ərizədə göstərir.

Əgər nikahın pozulmasının qeydiyyatı nikahın bağlandığı yerdə aparılırsa, Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi nikahın bağlanması haqqında akt qeydində nikahın pozulması barədə qeyd edir və nikahın pozulması haqqında qeydin icrası üçün nikahın bağlanması barədə akt qeydinin ikinci nüsxəsinin saxlandığı Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə nikahın pozulmasının qeydiyyatı haqqında bildiriş göndərir.

Əgər nikahın bağlanması başqa yerdə qeydə alınbsa, nikahın pozulmasını qeyd etmiş Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi nikahın pozulması haqqında qeydin icrası üçün nikahın bağlanmasının qeyd edildiyi yerdəki Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinə nikahın pozulması haqqında bildiriş göndərir.

Nikahın bağlanmasının qeyd edildiyi yerdə Qeydiyyat şöbələri və konsulluq idarəsi bildiriş əsasında nikahın bağlanması barədə akt qeydində nikahın pozulması haqqında qeyd edir və nikahın pozulması barədə qeydlərin icrası üçün bildirişi Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə göndərir.

Ölmüş elan edilən və ya itkin düşmüş hesab edilən ər (arvad) gəlib çıxdıqda, məhkəmənin müvafiq qətnaməsi ləğv olunmaqla nikah Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində onların birgə ərizəsinə əsasən bərpa oluna bilər. Lakin tərəf-

lərdən biri yeni nikaha daxil olubsa, nikah bərpa oluna bilməz.

Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi ölmüş elan edilən və ya itkin düşmüş hesab edilən ərin (arvadın) nikahının pozulmasını qeyd etdikdən sonra o, gəldikdə və onun ölmüş elan edilməsi və ya itkin düşmüş hesab edilməsi barədə məhkəmənin qətnaməsi ləğv olunduqda, Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi həmin ərin (arvadın) ərizəsinə əsasən ona nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə verə bilər.

Nikahın etibarsız sayılması hallarında, məhkəmənin nikahın etibarsız sayılması barədə qanuni qüvvəyə minmiş qətnaməsi əsasında vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının ilkin qeydləri müəyyən olunmuş qaydada ləğv olunur, bu halda şəhadətnamə verilmir. Bu barədə Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə bildiriş göndərilir.

Övladlığagötürmənin qeydə alınması. Övladlığagötürmənin qeydə alınması vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınmasında ən çox diqqəti cəlb edən institutdur. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 176-cı maddəsinə görə övladlığagötürmə barədə qeydiyyat övladlığa götürmə haqqında məhkəmə qətnaməsinə əsasən bu barədə qətnamənin çıxarıldığı yer üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında aparılır (Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dedikdə, Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi başa düşülür).

Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən övladlığagötürmə haqqında akt qeydi məhkəmə qətnaməsində və övladlığa götürənlərin və övladlığa götürülənin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərdə göstərilən məlumatlar əsasında tər-

tib edilir. Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən övladlığagötürmə haqqında akt qeydi tərtib olunarkən övladlığa götürülənə soyad və ata adı verilməsi, habelə onun adının dəyişdirilməsi, övladlığa götürülmüş uşağın doğulduğu yerin və ya tarixin dəyişdirilməsi, övladlığa götürənlərin valideyn kimi yazılması zəruriliyi övladlığagötürmə haqqında məhkəmə qətnaməsinə əsasən müəyyən edilir.

Ailə Məcəlləsinin 177-ci maddəsinə əsasən övladlığa götürülmüş uşağa övladlığa götürənin adı ilə ata adı və soyadı verilərsə, habelə övladlığa götürülənin adı dəyişdirilərsə və ya övladlığa götürənlər övladlığa götürülənin valideynləri kimi yazılarsa, eləcə də övladlığa götürülənin doğulduğu yer dəyişdirilərsə, övladlığa götürülmüş uşağın doğulması haqqında akt yazısına Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən dəyişikliklər edilir və bu dəyişikliklər nəzərə alınmaqla doğum haqqında yeni şəhadətnamə verilir.

Əgər övladlığa götürülənin doğumu başqa yerdə qeyd olunubsa, övladlığa götürülənin doğumu haqqında akt qeydinə müvafiq dəyişikliklərin edilməsi məqsədilə akt qeydinin birinci nüsxəsinin olduğu yerdəki Qeydiyyat şöbəsinə və konsulluq idarəsinə bildiriş göndərilir. Həmin orqan doğum haqqında akt qeydində dəyişiklik edib doğum haqqında yeni şəhadətnamə göndərir və övladlığa götürülənin doğumu barədə akt qeydinin ikinci nüsxəsində eyni dəyişiklikləri etmək üçün bildirişi Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə göndərir.

Ailə Məcəlləsinin 178-ci maddəsinə görə məhkəmə övladlığagötürməni etibarsız hesab etdikdə Qeydiyyat şöbəsi və

konsulluq idarəsi övladlığagötürmə haqqında akt qeydini ləğv edir, övladlığagötürmə məhkəmə tərəfindən ləğv edildikdə isə övladlığagötürmə haqqında akt qeydində övladlığagötürmənin ləğvi haqqında qeydlər aparır. Belə hallarda məhkəmənin övladlığagötürməni ləğv etmək haqqında qətnaməsi qanuni qüvvəyə mindikdən sonra övladlığa götürülənin doğumu haqqında akt qeydində övladlığagötürmədən əvvəl olmuş bütün ilkin məlumat bərpa edilir.

Bu haqda Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının reyestri xidmətinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının arxivinə bildiriş göndərilir.

VVADQ Qaydasının 4.8-ci bəndinə əsasən övladlığa götürənlərə övladlığa götürmə haqqında şəhadətnamə verilir. Övladlığa götürənlərin razılığı olmadan, onlar öldükdə isə qəyyumluq və himayə orqanının razılığı olmadan övladlığa götürmə haqqında hər hansı məlumat vermək, habelə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyat kitablarından övladlığa götürənlərin övladlığa götürülənin doğma valideynləri olmadığını göstərən çıxarışlar vermək qadağandır.

Atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinə 27 dekabr 2021-ci ildə edilmiş dəyişikliyə qədər ərizə əsasında atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması valideynlərdən birinin yaşadığı yerin, atalıq məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə isə məhkəmə qətnaməsinin çıxarıldığı yerin Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən həyata keçirilirdi. Qeyd edilən tarixdə Məcəlləyə edilmiş dəyişiklikdən sonra ərizə əsasında atalığın müəyyən edilməsi valideynlərin seçdiyi, atalıq məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə isə məhkə-

mə qətnaməsinin çıxarıldığı yer üzrə Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən dövlət qeydiyyatına alınır.

Ailə Məcəlləsinin 187-ci maddəsinə görə atalığın müəyyən edilməsi valideynlərin birgə ərizəsi və ya məhkəmənin qətnaməsi əsasında, ana öldükdə, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, valideynlik hüquqlarından məhrum olunduqda və ya onun yaşayış yerini müəyyən etmək mümkün olmadıqda isə atanın ərizəsi üzrə qeydə alınır.

Valideynlərdən biri üzürlü səbəbdən atalığın müəyyən olunmasını qeyd etdirmək üçün Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsinə gələ bilmədikdə, onun birgə ərizədəki imzasının həqiqiliyi yaşadığı yerin Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən və ya notariat qaydasında təsdiq edilməlidir.

Ümumiyyətlə, atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması proseduru Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulmadığından bu məsələyə VVADQ Qaydalarında aydınlıq gətirilmişdir. Qaydalara əsasən Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi tərəfindən atalığın müəyyən olunmasının dövlət qeydiyyatı zamanı atalığın müəyyən olunması haqqında aktların qeydiyyat kitabında atalığın müəyyən olunması barədə akt qeydləri tərtib edilir.

Uşaq aralarında nikah olmayan şəxslərdən olduqda və valideynlərin birgə ərizəsi və ya uşağın atasının ərizəsi olmadıqda, habelə uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsi atalığın müəyyən edilməsini atalıq uşağın valideynlərindən birinin, uşağın qəyyumunun (himayəçisinin), uşağı saxlayanın, uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda onun özünün ərizəsi ilə məhkəmə qaydasında müəy-

yən edildikdə sonra qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qətnaməsindən çıxarışa əsasən qeydə alır. Qətnamədən çıxarış 3 gün müddətində hakim tərəfindən gücləndirilmiş elektron imza ilə təsdiqlənərək "Elektron məhkəmə" informasiya sistemi vasitəsilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) informasiya sisteminə ötürülür.

VVADQ Qaydasının 6-cı bəndinə əsasən uşağın anası ilə nikahda olmayan şəxsin atalığı uşağın atasının və anasının Qeydiyyat şöbəsinə və konsulluq idarəsinə birgə ərizə vermələri ilə müəyyən olunur.

Yetkinlik yaşına çatmayan valideynlər nikaha daxil olmamışlarsa, onların uşaqları doğulduqda həmin valideynlər 16 yaşına çatdıqdan sonra atalığın müəyyən edilməsi məqsədilə müraciət edə bilirlər.

Atalığın müəyyən edilməsinin dövlət qeydiyyatının doğumun dövlət qeydiyyatı ilə eyni vaxtda aparıldığı hallar istisna olmaqla, atalığın müəyyən edilməsi haqqında ərizəyə uşağın doğum haqqında şəhadətnaməsi əlavə edilməlidir.

Ana öldükdə, fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə, ananın yaşadığı yeri müəyyən etmək mümkün olmadıqda və ya o, valideynlik hüquqlarından məhrum edildikdə atanın ərizəsinə müvafiq olaraq aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

- yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarının müvafiq razılığını təsdiq edən sənəd;
- ananın ölümü haqqında şəhadətnamənin surəti;
- ananın fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi haqqında məhkəmə qətnaməsindən çıxarış;

- ananın valideynlik hüquqlarından məhrum olunması barədə məhkəmə qətnaməsindən çıxarış;

- ananın xəbərsiz itkin düşmüş hesab edilməsi barədə məhkəmə qətnaməsindən çıxarış və ya onun yaşadığı yeri müəyyən etməyin mümkün olmasını təsdiq edən daxili işlər orqanlarından müvafiq sənəd.

Atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydinin qeydlər üçün müəyyən olunmuş qrafasında bu sənədlər barədə məlumatlar qeyd olunur.¹⁰⁴

Qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmış şəxs barədə atalığın müəyyən olunmasının fərqli qaydasını müəyyən etmişdir: yetkinlik yaşına çatmış şəxs barədə atalığın müəyyən olunmasına yalnız onun razılığı ilə, həmin şəxs fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edildikdə isə onun qəyyumu və ya yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanının razılığı ilə yol verilir. Bu barədə yetkinlik yaşına çatmış şəxsin razılıq ərizəsi valideynlərin ərizəsinə əlavə edilməlidir. Belə razılıq şəxsin imzası ilə valideynlərin birgə ərizəsində (atanın ərizəsində) də ifadə oluna bilər. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmış şəxs ərizəsində atanın soyadını qəbul etmək, yaxud bundan əvvəl daşdığı soyadında (ananın soyadında) qalmaq arzusunda olduğunu bildirməlidir. Bu barədə atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydində müvafiq qeyd edilir.

Uşağın doğumu Qeydiyyat şöbəsi və konsulluq idarəsində qeydə alınmamışdırsa, atalığın müəyyən edilməsinə doğum qeydə alındıqdan sonra yol verilir. Doğum haqqında

¹⁰⁴ Yəni orada, 6.11-ci bənd.

akt qeydi itirildiyi hallarda atalığın müəyyən edilməsinin qeydiyyatı doğum akt qeydi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada bərpa olunduqdan sonra həyata keçirilir.

Mövcud qanunvericiliyə görə uşağın anası ilə nikaha daxil olmayan, lakin özünü uşağın atası hesab edən şəxs öldükdə, atalığın tanınması faktı Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmə qaydasında müəyyən olunur.

Atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınmasının doğumun qeydə alınması ilə bir vaxtda aparıldığı hallarda ayrılıqda doğum haqqında və atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydləri tərtib olunur.

Atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydində ana haqqında məlumatlar doğum haqqında akt qeydinə və ya doğum haqqında şəhadətnaməyə əsasən yazılır. Ana atalıq müəyyən ediləndə nikah bağladıqda, atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydinin qeydlər üçün müəyyən olunmuş qrafasında nikahın bağlanması haqqında akt qeydinin nömrəsi və tarixi, ananın soyadı barədə məlumatlar göstərilir.

Atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması barədə uşağın yaşadığı yerin yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanına və Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yerli qurumlarına 5 gün müddətində məlumat verilir. Atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydinə əsasən atalığın müəyyən edilməsi haqqında şəhadətnamə verilir. Şəhadətnamənin verilmə tarixi, seri-

yası və nömrəsi atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydində göstərilir.¹⁰⁵

Ölümün qeydə alınması. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 28-ci fəslə ölümün qeydə alınmasına həsr edilmişdir. Məcəllənin 193-cü maddəsində göstərilir ki, ölüm bu barədə məlumat verən şəxsin seçdiyi, ölüm faktı məhkəmə tərəfindən müəyyən edildikdə və ya şəxs ölmüş elan edildikdə isə məhkəmə qətnaməsinin çıxarıldığı yer üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanda (qurumda) dövlət qeydiyyatına alınır.

VVADQ Qaydasına əsasən, ölüm haqqında məlumat tibb müəssisəsi tərəfindən dərhal Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən isə həmin gün EHİS vasitəsilə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin informasiya sisteminə və oradan da avtomatlaşdırılmış rejimdə ölümün baş verdiyi yer üzrə qeydiyyat şöbəsinə ötürülür.

Qeydiyyat şöbəsi Azərbaycan Respublikasının ərazisində ölmüş şəxsin ölümünü informasiya sistemə ötürülmüş məlumat əsasında həmin məlumatın ötürüldüyü iş günü ərzində dövlət qeydiyyatına almalıdır.

Ölüm, ölüm haqqında akt qeydləri aparmaq yolu ilə qeyd edilir.

Məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilən şəxslərin ölümünün, ölüm haqqında məlumatın verilməli olduğu müddət keçdikdən sonra ölümün qeydiyyatı Qeydiyyat şöbəsində, konsulluq idarəsində və icra hakimiyyətinin nümayəndəli-

¹⁰⁵ Yəni orada, 6.21 və 6.22-ci bəndlər

yində ümumi qaydalarla ilk qeydiyyat kimi həyata keçirilir, lakin sıra nömrəsindən sonra "Vaxtı keçmiş qeydiyyat" sözləri əlavə edilir.

Əgər şəxs məhkəmə qaydasında ölmüş elan edilərsə, həmin şəxsin ölümü qeyd edilərkən ölüm haqqında akt qeydlərində ölümün vaxtı məhkəmə qətnaməsinin qanuni qüvvəyə mindiyi tarixlə göstərilir. Bununla bərabər, ölüm faktı məhkəmə qətnaməsində müəyyən tarixlə göstərilərsə, ölüm haqqında akt qeydində ölümün tarixi məhkəmə qətnaməsində yazılmış tarixlə göstərilir.

Naməlum (tanınmamış) şəxslərin ölümünün qeydiyyatı tibb müəssisəsinin müvafiq sənədində əksini tapan məlumatlar əsasında aparılır.

Mövcud qanunvericiliyə görə yol getdiyi yerdə (qatarda, gəmidə, təyyarədə və s.) ölmüş şəxslərin ölümü yaxındakı Qeydiyyat şöbəsində, konsulluq idarəsində və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyində qeyd oluna bilər. Cəzaların icrası zamanı ölənlər məhkumların, barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş və istintaq təcridxanalarında saxlanılan şəxslərin ölümünün qeydə alınması ümumi əsaslarla həyata keçirilir. Ölmüş şəxs hərbi vəzifəli və ya çağırışçı olduqda, ölümün qeydə alınması zamanı Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi hərbi bilet və s. hərbi xidmətlə bağlı olan sənədləri onların hərbi qeydiyyat yeri üzrə Azərbaycan Respublikasının Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin yerli baş idarə, idarə, şöbə və bölməsinə təhvil verirlər. Bu orqanlar eyni

zamanda, ölmüş şəxsin sənədlərinin Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyinə təhvil verilməməsi barədə də məlumatlandırılır.

Ölümün qeydiyyatı zamanı ölən şəxsin, qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi tərəfindən qəbul edilmiş şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər hər ay siyahı üzrə bu orqanların yerləşdiyi yerdə daxili işlər orqanlarının müvafiq qurumlarına, ölən şəxs Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və ya daimi yaşayan, habelə qaçqın statusu almış əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs olduqda isə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazə və ya qaçqın vəsiqələrini Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinə təhvil verilir.

Qanunvericiliyin ölümün qeydə alınması ilə bağlı müsbət məqamlarından biri orada ölən şəxsin yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının gələcək taleyi ilə əlaqədar məsələnin nəzərdə tutulmasıdır. Göstərilir ki, ölüm qeyd edilərkən, ölənin yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları barəsində məlumat olan Qeydiyyat şöbəsi, konsulluq idarəsi və icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi uşaqların yaşadığı yerin yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanına bir gün müddətində məlumat verməlidirlər.¹⁰⁶

Ölüm qeydə alındıqdan sonra ölüm haqqında şəhadətnamə ölən şəxsin müraciət etmiş yaxın qohumlarına təqdim olunur. Ölüm haqqında şəhadətnamənin tarixi və nömrəsi

¹⁰⁶ Yəni orada, 8.11-ci bənd

barədə məlumatlar ölüm haqqında akt qeydinin 16-cı qrafasına əlavə edilir.

Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının bütün qeydləri iki nüsxədə tərtib edilir, hər iki nüsxə eyni vaxtda doldurulur və eyni sıra nömrəsi ilə nömrələnir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <http://www.e-qanun.az/framework/897>, 2023
2. "Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı uşaqların müdafiəsi və əməkdaşlıq haqqında" Haaqa Konvensiyası, 29 may 1993-cü il tarixli, <https://e-qanun.az/framework/5917>, 2023
3. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyası, <https://www.coe.int/az/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child>, 2023
4. "Uşaq hüquqları haqqında" Cenevrə Bəyannaməsi / 1924-cü ildə qəbul edilmişdir. – Cenevrə, – 1924.
5. Uşaqları Övladlığa Götürmə haqqında Avropa Konvensiyası / 24 aprel 1967-ci ildə qəbul edilmişdir. – Strasburq: Council of Europe Treaty Series, – 2008.
6. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, <https://www.coe.int/az/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version->, 2023
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Uşaqların valideyn himayəsindən məhrum olmasının qarşısının alınması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında" 15 fevral 2022-ci il tarixli Fərmanı, <https://president.az/az/articles/view/55455>, 2023
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 27 fevral tarixli 946 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların övladlığa götürülməsi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının vətən-

daşı olan uşaqların əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən övladlığa götürülməsi" Qaydası, <https://e-qanun.az/framework/44673>, 2023

9. "Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının soyadlarının dövlət dilinə uyğunlaşdırılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2 fevral 1993-cü il tarixli 495 nömrəli Qərarı, <http://www.e-qanun.az/framework/8078>, 2023

10. Azərbaycan Respublikasının "Dövlət rüsumu haqqında" 4 dekabr 2001-ci il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/2860>, 2023

11. Azərbaycan Respublikasının "Validəynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında" 22 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/3859>, 2023

12. Azərbaycan Respublikasının "Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında" 4 aprel 1996-cı il tarixli Qanunu, <http://www.e-qanun.az/framework/3988>, 2023

13. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 12 may 2011-ci il tarixli 79 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları", <http://www.e-qanun.az/framework/21676>, 2023

14. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin tətbiqi ilə əlaqədar bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi haqqında" 2001-ci il 1 mart tarixli 52 nömrəli qərarı, <https://e-qanun.az/framework/4543>, 2023

15. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 aprel 2015-ci il tarixli 122 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Ni-

kaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçməli olduğu xəstəliklərin siyahısı”, <http://www.e-qanun.az/framework/29986> , 2023

16. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 aprel 2015-ci il tarixli 122 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Nikaha daxil olmaq istəyən şəxslərin tibbi müayinədən keçmə Qaydası”, <http://www.e-qanun.az/framework/29986> , 2023

17. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2020-ci il tarixli 392 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Övladlığa götürməyə, qəyyumluğa və himayəyə imkan verməyən xəstəliklərin siyahısı”, <http://www.e-qanun.az/framework/415> , 2023

18. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 iyul 2008-ci il tarixli 166 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Ölkələrarası övladlığa götürmə ilə bağlı əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərən orqanların akkreditasiya Qaydası” <http://www.e-qanun.az/framework/15267>, 2023

19. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 2013-cü il tarixli 5 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dair elektron məlumat bankının təşkili və aparılması qaydası”, <http://e-qanun.gov.az/framework/23534>, 2023

20. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 may 2001-ci il tarixli 98 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Uşaqlar üçün valideynlərinin aliment tutulan, manat və xarici valyuta ilə aldıkları əmək haqqının və (və ya) başqa gəlirlərinin növləri”, <http://www.e-qanun.az/framework/3037>, 2023

21. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 31 oktyabr 2003-cü il tarixli 145 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı Qaydası" <http://www.e-qanun.az/framework/2426>, 2023

22. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, <http://e-qanun.az/framework/46946>, 2023

23. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46951>, 2023

24. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46947>, 2023

25. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46950>, 2023

26. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46960>, 2023

27. Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi, <https://e-qanun.az/framework/46956>, 2023

28. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46959>, 2023

29. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46944>, 2023

30. Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi, <https://www.e-qanun.az/framework/46945>, 2023

31. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair" 16 oktyabr 2015-ci il tarixli qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/340>, 2023

32. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin

17.2.3-cü maddəsinin və 182-ci maddəsinin bəzi müddələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair" 9 iyul 2013-cü il tarixli qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/270>, 2023

33. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 80 və 81-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair" 27 yanvar 2015-ci il tarixli qərarı, <http://www.e-qanun.az/framework/29365>, 2023

34. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 132.1.1 və 132.1.2-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair" 5 oktyabr 2012-ci il tarixli qərarı, <http://www.constcourt.gov.az/decisions/251>, 2023

35. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Nikahın pozulması, boşanmadan sonra yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların valideynlərdən hansının yanında qalması və uşaqlar üçün valideynlərdən aliment tutulması tələbinə dair işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" 28 mart 2016-cı il tarixli qərarı, <http://www.supremecourt.gov.az/post/view/786>, 2023

36. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun "Övladlığa götürmə və övladlığa götürmənin ləğvi ilə əlaqədar mülki işlərə baxılarkən qanunvericiliyin məhkəmə tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında" 29 oktyabr 2009-cu il tarixli qərarı, <http://supremecourt.gov.az/post/view/167>, 2023

37. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Valideynlərin və digər qohumların uşaqla ünsiyyətdə olma hüquqları ilə əlaqədar qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 28 oktyabr 2011-ci il tarixli qərarı, <http://supremecourt.gov.az/post/view/170>, 2023

38. Dəmirçiyeva M.D. Ailə hüququ. Dərslik. / M.D.Dəmirçiyeva. – Bakı: Zərdabi, – 2020.

39. Юрченко О.Ю. “Акты гражданского состояния как юридические факты в гражданском праве”, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, <https://www.dissercat.com/content/akty-grazhdanskogo-sostoyaniya-kak-yuridicheskie-fakty-v-grazhdanskom-prave>

40. Евгеньевич Т.Р. “Правовой статус участников семейных правоотношений”, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, <https://www.dissercat.com/content/pravovoi-status-uchastnikov-semeinykh-pravootnoshenii>

41. Хадиевна Г.Г. “Теоретические и практические проблемы семейной правосубъектности”, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, <https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-i-prakticheskie-problemy-semeinoi-pravosubektnosti>

42. Агапов, С.В. Семейное право, учебник / С.В.Агапов, – Москва: Юрайт, – 2023

43. Косова, О.Ю. Семейное право / О. Ю.Косова, – Иркутск: Иркутский юридический институт (филиал) Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации, – 2016.

44. Муратова С. А. Семейное право / С.А.Муратова, – Москва: ЮНИТИ, – 2010.
45. Нечаева А.М. Семейное право, учебник / А.М.Нечаева. – Москва: Юрайт, – 2015.
46. Ульбашев А.Х. Семейное право, учебник / А.Х.Ульбашев. – Москва: Юрайт, – 2023.
47. Семейное право, учебник / под общ. ред. С. О.Лозовской, – Москва: Проспект, – 2021
48. Семейное право, учебник / под общ. ред. Е. А.Чефрановой, – Москва: Юрайт, – 2018
49. Семейное право, учебник / под общ. ред. П.В.Крашенинникова. – Москва: Статут, – 2019.
50. Семейное право : учебник / под ред. Р. А. Курбанова. – Москва : Проспект, – 2020.
51. Семейное право, учебник / под общ. ред. Р.А. Прощалыгина. – Барнаул: Барнаульский юридический институт МВД России, – 2016.
52. Семейное право, учебник / под общ. ред. Л.В.Цитович, – Москва: Юрайт, – 2023
53. Akyüz, E. Ulusal ve uluslararası hukukta çocuğun Haklarının Ve Güvenliğinin Korunması / E.Akyüz. – Ankara: M.E.B yayınları, – 2000.
54. Aydın, M.A İslam- Osmanlı Aile Hukuku / M.A.Aydın. – İstanbul; -2021.
55. Çörekçi, E. Ülkelerarası Evlat Edinme / E.Çörekçi. – Erzurum, – 2009.
56. Köse M. Mukayeseli Hukukta Evlat Edinme Problemi // M.Köse. – Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, – s. 268-306.

57. Dural M., Ögüz T., Gümüş M.A. Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku 18.baskı / M.Dural, T.Ögüz, M.A.Gümüş. – İstanbul: Filiz Kitabevi, – 2023.

58. Yücel Ö. Boşanma Hukukunda Kusur İlkesinden Kusurdan Bağımsızlığa Geçiş / Ö.Yücel. – Ankara: Seçkin Yayıncılık, – 2023.

59. Hatemi H. Aile hukuku / H.Hatemi. – İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, – 2023.

MÜNDƏRİCAT

ELMİ REDAKTORDAN 9

**MÖVZU 1. AİLƏ HÜQUQUNUN ÜMUMİ
MÜDDƏALARI.**

1. Ailə hüququnun anlayışı, predmeti, metodu
və sistemi 21
2. Ailə hüququnun prinsipləri və funksiyaları 21
3. Ailə hüququnun mənbələri 21
4. Ailə hüquq münasibətlərinin anlayışı,
ailə hüquq münasibətlərinin xarakterik
xüsusiyyətləri. Ailə hüquq münasibətlərinin
subyektləri və obyektleri..... 21
5. Ailə hüquq münasibətlərinin məzmunu 21
6. Ailə hüquq münasibətlərinin əmələ gəlməsi,
dəyişdirilməsi və onlara xitam verilməsinin əsasları .. 21
7. Ailə hüququnun müdafiəsi..... 21
8. Ailə hüququnun digər hüquq sahələri ilə
qarşılıqlı əlaqəsi..... 21

**MÖVZU 2. NİKAHIN BAĞLANMA QAYDASI VƏ
ŞƏRTLƏRİ. NİKAHA XİTAM VERİLMƏSİ.**

1. Nikahın anlayışı 73
2. Nikahın bağlanma qaydası və şərtləri 73
3. Nikaha xitam verilməsi 73
4. Nikahın etibarsız hesab edilməsi..... 73

**MÖVZU 3. ƏR-ARVADIN HÜQUQ VƏ
VƏZİFƏLƏRİ**

1. Ər-arvadın qeyri-əmlak hüquqları və vəzifələri. 110
2. Ər-arvadın əmlakla bağlı hüquq və vəzifələri.
Ər-arvadın əmlakının qanuni rejimi 110
3. Ər-arvadın mülkiyyətinin müqavilə rejimi.
Nikah müqaviləsi 110
4. Ər-arvadın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət..... 110

**MÖVZU 4. VALİDEYNLƏR VƏ UŞAQLAR
ARASINDA AİLƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİ**

1. Uşağın mənşəyinin müəyyən edilməsi..... 139
2. Ailədə uşaqların hüquqları 139
3. Valideynlərin hüquq və vəzifələri..... 139
4. Valideynlik hüquqlarından məhrumetmə
və onların bərpası..... 139
5. Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması. 139
Valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının
ləğv edilməsi..... 139

**MÖVZU 5. AİLƏ ÜZVLƏRİNİN
ALİMENT ÖHDƏLİKLƏRİ**

1. Aliment öhdəliklərinin anlayışı və xüsusiyyətləri.180
2. Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri... 180
3. Ər-arvadın və keçmiş ər-arvadın aliment
öhdəlikləri.. 180
4. Ailənin başqa üzvlərinin aliment öhdəlikləri 180
5. Alimentin ödənilməsi barədə saziş 180

6. Alimentin ödənilməsi və tutulması qaydası..... 180
7. Aliment öhdəliklərinə xitam verilməsi..... 180

**MÖVZU 6. VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN
MƏHRUM OLAN UŞAQLARIN TƏRBIYƏ
FORMALARI**

1. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların
aşkar olunması və yerləşdirilməsi..... 219
2. Övladlığagötürmə..... 219
3. Uşaqlar üzərində qəyyumluq və himayə.
Uşaqlar üzərində qəyyumluğa və himayəçiliyə
xitam verilməsinin əsasları..... 219
4. Himayədar ailə. Himayədar ailənin tərbiyəsinə
verilmiş uşaqlar və onların saxlanması 219

**MÖVZU 7. AİLƏ QANUNVERİCİLİYİNİN
ƏCNƏBİLƏRİN VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN
ŞƏXSLƏRİN İŞTİRAKI İLƏ AİLƏ
MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏTBİQİ**

1. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin
iştirakı ilə yaranan ailə-hüquq münasibətlərinin
hüquqi tənzimlənməsi..... 270
2. Nikahın bağlanması, nikaha xitam verilməsi
və etibarsız hesab edilməsi 270
3. Ər-arvadın şəxsi qeyri-əmlak və əmlak
hüquq və vəzifələri 270
4. Valideynlər və uşaqlar arasında
hüquq münasibətləri.. 270
5. Övladlığagötürmə..... 270

6. Ölkələrarası övladlığagötürmə ilə bağlı əcənəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə hüquqi yardım göstərilməsi	270
7. Xarici ölkələrin ailə hüquq normalarının məzmununun müəyyən edilməsi.....	270

MÖVZU 8. AİLƏ HÜQUQUNDA VƏTƏNDAŞLIQ VƏZİYYƏTİ AKTLARI

1. Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının anlayışı və qeydə alınması.....	317
2. Doğumun qeydə alınması	317
3. Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsinin qeydə alınması	317
4. Nikahın qeydə alınması	317
5. Nikahın pozulmasının qeydə alınması.....	317
6. Övladlığa götürmənin qeydə alınması	317
7. Atalığın müəyyən edilməsinin qeydə alınması...	317
8. Ölümün qeydə alınması.....	317

İSAXAN VƏLİYEV

AİLƏ HÜQUQU

Dərslük

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
İNAL MƏMMƏDLİ

Dizayner:
Kamran İbrahimov
Texniki redaktorlar:
Rövşanə Nizamiqızı
Ellada Əsədova
Zöhrə Kəngərli

Çapa imzalanmış 20.04.2023
Şərti çap vərəqi 23,5 Sifariş № 101
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500

**Kitab "Elm və təhsil" nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində nəşr olunmuşdur.**
E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4